

ԲԱԳԻՆ *Pakine*

ԾԳ. տարի, թիվ 3

Յուլիս / Օգոստոս / Սեպտեմբեր 2014

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՕԳՆԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳԻՐ
Նորա Բարսեղեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ

Սարգիս
Կիրակոսեան (Լիբանան)
Մովսէս
Հերկելեան (Լիբանան)
Շուշիկ
Տասնապետեան (Լիբանան)
Յակոբ
Տէր Ղուկասեան (Լիբանան)
Զաքար
Քէշիշեան (Լիբանան)
Անուշ
Թրումնց (Հայաստան)
Արքմենիկ
Նիկողոսեան (Հայաստան)
Հրանդ
Մարգարեան (Մ. Նահանգներ)
Անտիս
Հաճեան (Մ. Նահանգներ)
Յարութիւն
Պէրպէրեան (Գանաա)

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղղոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961 1 241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
տպարանի

Յրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղղոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս. (01)260329
Փոստարկղ. 80 1096 Պ. Համուտ
E-mail: imphamaz@inco.com.lb

ԲԱԳԻՆ

ՅՈՒԼԻՍ, ՕԳՈՍՏՈՍ, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2014

ԾԳ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 3

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

■ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

100-ԱՄԵԱԿԻ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎ ԵՒ ՈԳԵԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՐՈՆՈՒՄ _____ 1

■ ԲԵՆԵՍԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՐ ՈՒ ԶԿԱՐ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ - Մարուշ Երամեան _____ 4

ԱՆՈՆԵ

ԵՐԲ ԿԸ ՅԻՇԵՄ ԶԵԶ - Խաչիկ Տետեան _____ 6

*** - Անատոլի Յովհաննիսեան _____ 8

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 10 - Արամ Ալոյեան _____ 10

■ ԱՐԶԱԿ

ՅԱՂԱԳՄ ՊԱՐԻՄՊԻՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ - Մարգիս Կիրակոսեան _____ 12

ՀՈԳՈՒ, ԵՐԱԶԻ ՈՒ ԱԽԵՐԱԿՆԵՐԻ ՄԻՋՈՎ - Մարինէ Մկրտչեան _____ 22

ԱՄԱՌՆԱՅԻՆ - Զրիսթիան Բատիկեան _____ 24

Ո՛Չ «ԸՆԿՆՈՂ ԱՍՏՂԵՐԻ ԳԻՇԵՐԸ» - Միրանոյշ Գալստեան _____ 35

ՎԵՐՋԻՆ ՄՐՍԿՈՒՄԸ - Արծուի Բախչինեան _____ 39

■ ԱՐԽԻՒ

ԼԵՌ ԿԱՄԱՐԵՆ ԱՆՏԻՊ ԷԶ ՄԸ _____ 45

■ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ

ԱՆԹՈՒԱՆ ՏԸ ՄԵՆԹ-ԷԶԶԻՓԵՐԻԻ

(Antoine de Saint-Exupéry, 1900- 1944)

«ՓՈՔՐԻԿ ԻՇԽԱՆԸ» (Le Petit Prince) ՎԻՊԱԿԻ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ

ԴԺՈՒՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ - Աննա Յակոբեան _____ 47

ԱՆԺԵԼԻՆԱ ՄԻԼԻՉ-ՀԻՊԵՐՄԱՆ (1936) - Անժելինա Միլնիզ-Հիպերման _____ 64

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ, ՊԱՏԵՐԱԶՄ(ՆԵՐ)Ը ԵՒ... ՄԵՆԸ - Ժան Զոքթո _____ 70

■ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՂՈՒԱՆ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ ՍԻՐՈՅ ԱՂԲԻՐ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ - Յակոբ Պալեան _____ 54

Ի ՊԵՏՍ ԶԱՐԳԱՑԵԼՈՅ - Արմենակ Եղիայեան _____ 61

■ ԱՐՈՒԵՍ

ՏԻԵԶԵՐԸ ՓՈԽԵԼՈՒ ՓՈՐՁԻ

ԵՒ ՓՈՐՁՈՒԹԵԱՆ ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԸ - Յակոբ Պալեան _____ 72

«ԿԵԱՆԸ ԶՐԱՆԵՐԿԵՐՈՒ ՀԵՏ» - Մովսէս Ծիրակի _____ 76

ՀՈԳԵՀԱՐԱԶԱՏ ՀԱՐԿԱՌՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ - Անն Վան Տայթ _____ 78

«Բագին» ստացած է հետեւեալ նուէրը, առ ի

քաջալերանք.-

Մովսէս Զափարեան՝ \$ 200

Շնորհակալութիւն կը յայտնենք նուիրատուին:

Գրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

Կողքի նկար՝
Սեւանը իր յարափոփոխ գոյներով
Գործ՝ Յարութիւն Արմէնեանի

100-ԱՄԵԱԿԻ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎ ԵՒ ՈԳԵԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՐՈՆՈՒՄ

Երեւան. 19, 20 Սեպտեմբեր 2014: Բազմամբոխ եւ բազմաշերտ խորհրդաժողով մը՝ Ցեղասպանութեան հարիւրամեակի նախօրեակին, գաղափարներու, նախաձեռնութիւններու ու անոնց բովանդակութեան յստակացման առաջադրանքով: Այս բնդհանոր պատկերացման մէջ գումարուեցաւ նաեւ խորհրդաժողով՝ մամուլի օրակարգով, ինչ որ բնական էր, քանի որ ան պիտի թլլայ կրողը զօրաշարժի աշխատանքին, հասնելով իւրաքանչիւր հայու եւ, կարելիութեան սահմաններու մէջ՝ միջազգային հանրային կարծիքին:

Բազմամարդ ժողով մը միայն բեմ պիտի թլլար, գրեթէ անկարելի դարձնելով վիճարկումը, ժամանակի սահմանափակման եւ խօսք առնողներու համրանքին պատճառով, որուն հետեւանքը պիտի թլլային յստակացումները: Խօսուեցաւ մամուլի տարածման մասին, բայց չքննուեցան այն յղացքները (concepts), որոնք հասարակաց պէտք էր թլլային եւ թլլան, բազմալեզու եւ բազմաբնոյթ - հայատառ, օտարալեզու, ձայնասփիւռային, հեռատեսիլային եւ համացանցային (internet) - հայ մամուլին համար:

Արտայայտողները առաւելաբար քաղաքական, քարոզչական եւ ապակողմնորոշող քարոզութեան դէմ պայքարի մասին խօսեցան: Աւելի քան մէկուկէս դարու պատմութիւն ունեցող ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԻ բովանդակութեան այժմեականացումը եւ զայն արծարծելու կոչուած եզրերը մնացին իւրաքանչիւրին ենթակայական գնահատման հայեցողութեան: Հնչեցին բառեր, ինչպէս՝ ՀԱՏՈՒՅՈՒՄ, ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԿԱԼՈՒԱԾՆԵՐ, ՕՏԱՐ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՐԾԻՔԻ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄ, ԵՐԲԵՄՆ ԱԼ՝ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ:

Հատուցում եզրը խիստ առաձգական է, առիթ՝ ալլազան մեկնաբանութիւններու: Ի՞նչ է անոր բովանդակութիւնը: Վնասու՞ց հատուցում: Միթէ աւելի ճիշդ եւ նպատայարմար պիտի չլլա՞ր խօսիլ հայոց հայրենիքի վերականգնման մասին՝ որպէս անկապտելի իրաւունքի, անոր ընկերացնելով վնասուց հատուցումը:

Ցեղասպանութեան մասին այնքա՞ն խօսուած է, որ հայ եւ օտար հանրային կարծիքը բթացած է, բանտարկուելով բարոյական, մարդասիրական, մխիթարական, քրեական, նոյնիսկ կրօնական եւ սուգի ու ճանաչման չանհանգստացնող տարազումներու մէջ: Անոր չէ ընկերացած հիմնական հարցումը, թէ ինչո՞ւ ցեղասպանութիւն գործուեցաւ, երբ այդ չէր պատահած օսմանական քանի մը դարերու տիրապետութեան ժամանա-

կաշռջանին: Տարրական ողջմտութիւնը կ'ըսէ, որ ցեղասպանութիւն գործուեցաւ հողի համար, որ հայրենիք է: Այս յիշեցումը մենք մեզի եւ մեր հաւանական խօսակիցներուն պէտք էր ըրած ըլլայինք եւ այժմ պէտք չէ մոռնանք ընելու:

Այս ընդհանուր հասկացողութեան ծիրին մէջ կարելի է խօսիլ անհատական, եկեղեցապատկան, այլ կալուածներու եւ հայապատկան ժառանգութեան մասին: Ցեղասպանութեան ճանաչման միախառնական բաւարարութիւնները ոչ թէ Հայկական Հարցին լուծման կը նպաստեն, այլ եթէ իրատես ըլլանք, զայն կը վարագործեն՝ զանգուածները մատնելով շփոթի:

Օտար հանրային կարծիքը եւ քաղաքական միտքը ցարդ հակած են մասնակիացած առաջադրանքներու վրայ, եւ շատ քիչ ժամանակ կայ ֆէքիշ թուականէն առաջ ԽՕՍՔԻ ՀԱՍԱՐԱԿ ՅԱՅՏԱՐԱՐ ստեղծելու: Այսինքն, գաղափարական-քաղաքական հենք տալու ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ իրաւ քաղաքական միջազգայնացման:

Կայ հայրենահանուած ժողովուրդ մը, որ կարծէք այլեւս ինքզինք որպէս այդպիսին չի ներկայացներ, չի գգար – այս որպէս գայթակեցնող խօսք պէտք չէ ընդունիլ -, եւ որուն ԼԵԶՈՒՆ բազմաթիւ պատճառներով վտանգուած է: Սեր ահագանգին չեն սպասած միջազգային կառոյցները, տեղեակ են: Բայց անոնք չեն դներ հիմնական քաղաքական հարցը, թէ ինչո՞ւ մարդկային տուեալ հաւաքականութեան մը լեզուն վտանգուած է: Չանագան գնահատումներու մէջ, հատուցման կամ ճանաչման, լեզուի անհետացման վտանգի գլխաւոր ազդակը հայրենահանում-հայրենագրելումը չի համարուիր: Այս հիմնական քաղաքական միտք է, որ ստուերի մէջ մնացած է ցեղասպանութեան ճանաչման տրոհող կարգախօսով, որ հայը իր ազգին նկատմամբ դարձուցած է արմատախիլ բարեսէր, որուն համար (ազգի աւելի քան կէտը) բնական եւ անխուսափելի կը թուին ըլլալ համարկումը (intégration) եւ ուծացումը (aliénation), հակառակ ճիգերու եւ թափահարումներու, որոնց վախճանական հանգրուանը ոչ ոքի համար գաղտնիք է:

Մամուլի խորհրդաժողովը ինքզինք սահմանափակեց քաղաքական-քարոզչական շրջագիծի մէջ, չանդրադարձաւ մամուլի այն հիմնական առաքելութեան, որ զանգուածին փոխանցուելիք ոգեկանութիւնն է, այս եզրը մաքրելով իր ամբողջականութեան եւ կարգախօսային տիրմէն: Չխօսուեցաւ ազգային մամուլի ազգակերտ դերին մասին: Եթէ պատմական հայեացք ունենայինք, պիտի տեսնէինք եւ հասկնայինք այդ դերը: Ժողովուրդներու հոգիին արտայայտութիւնն է իր մշակոյթը, առանց որուն ազգ մը կ'ըլլայ այլ, նորի մը սկիզբ, ոչ շարունակութիւն: Իսկ հայ մամուլը եղած է հայ մշակոյթի, գրականութեան եւ բանաստեղծութեան տնկարանը (pépinière): Եթէ եղած չըլլար Գրիգոր Արծրունիի ՄՇԱԿը, մենք Բաֆֆի չէինք ունենար, եթէ եղած չըլլային ԱԶԱՏԱՍԱՐՏը եւ ՍԱՍԻՍը, մենք չէինք ունենար Դանիէլ Վարուժան, Ռուբէն Զարդարեան, Գրիգոր Զօհրապ, Սիւսանթօ, Ռուբէն Սեւակ... Խորհրդաժողովը, տարուած քաղաքականով, կարգախօսով, քարոզչականով, անգիտացաւ ոգեկանութիւն կերտելու մամուլին դերը: Այս բացակայութեան հունին մէջ ազգային լեզուի հայապաշտպան դերը մնաց մանրութի սահմանին մէջ, երբ տուրք տրուեցաւ օտարալեզու քարոզչութեան եւ լատինատառ դարձող համացանցին, ինչ որ հետեւանքն է նաեւ մեր տեղատուութիւններուն:

Թերեւս պէտք է խօսիլ հայ մամուլի բովանդակութեան եւ լեզուական որակին մասին: Այդ որակը օտար լեզուներով աւելի հեշտութեամբ կը պահուի, իսկ հայերէնը, աստիճանական տկարացումով, այդ դերը չի կատարեր՝ օտարախօսութեան վրայ գումարելով որակի տեղատուութիւնը:

Այս պայմաններում մեջ քաղաքականություն եւ քարոզչություն կը դառնան բազմալեզուանի դիրքորոշումն ընդդէմ ձգտող եւ դիրքաւ իրացնող կարգախօս: Մինչդեռ, ամենօրեայ սպառնաւորումն նիւթերէն անդին, ան գիրի, գրականութեան, հոգեբանութեան, իմաստասիրութեան, գաղափարախօսութեան խնդիրները պիտի բերէր ժողովուրդին: Ըրինք եւ կ'ընենք հակառակը, կարգախօսային վերաբերումները մշակոյթը, գիրը, գրականութիւնը բերին եւ հասցուցին լուսանկարչական գրօսաշրջութեան:

Խորհրդաժողովը չգրադեցաւ ազգային լեզուի միացնող եւ ապագայկերտ դերով: Երբեմն պէտք է յիշել ֆրանսացի գրող Ժոզէֆ Քեսէլի խօսքը Իրլանտայի ազատամարտիկներուն մասին, երբ անոնք կ'ըսէին, թէ բրիտանական գրաւման բանակները իրենց հայրենիքէն պիտի արտաքսէին «կատիլք»ով, որ իրենց ազգի լեզուն էր:

Լաւ է «դատ» հետապնդել, այսինքն՝ ծանօթ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅՐ ՀԱՅՈՑ ԴԱՏ դարձնել, բայց անոր ետին պէտք է ունենալ ոգեկանութեամբ եւ գաղափարախօսութեամբ զինուած զանգուած, որ ոստում կրնայ կատարել գիրով, գրականութեամբ, բանաստեղծութեամբ: Երբ ջարդեցին հայ միտքը, Միամանթօն, Վարուժանը, Ռութէն Սեւակը, Չարդարեանը, Չօհրապը, Կոմիտասը եւ միւսները, միտումը յստակ էր. անհետացնել ոգեկանութիւնը կրողները: Յաջողելու եւ յառաջանալու համար, ազգը կարիք ունի այդ ոգեկանութիւնը կրողներուն, եւ պէտք է ըմբռնել, որ կրկնուող կարգախօսները, երբ կը տեսնեն, կը մթագնեն ոգեկանութիւնը:

Մեր մամուլը, ազատագրելով ինքզինք մէկ էջէն միւսը, մէկ քաղաքէն միւսը կրկնուող կարգախօսային խճողումէն, անհրաժեշտօրէն պէտք է վերագտնէ իր ոգեկանութեան տնկարանի դերը, ՄՇԱԿը եւ Րաֆֆին, ԱԶԱՏԱՄԱՐՏը եւ Վարուժանը, Չարդարեանը, ԴՐՕՇԱԿը եւ Միամանթօն, ՄԱՍԻՍը եւ միւսները:

Գրականութեան Նոպէլեան դափնեկիր Կեօցի ֆրանսացի հերոսը կ'ըսէ, որ երբ անգլերէն կը խօսի, կը զգայ, որ որովայնախօս է (ventriloque), որ այդ լեզուն չէ ծածած մօրը կաթով: Համախմբելու հարազատութեան միտումով, մամուլ խորհրդաժողովը չմշակեց որովայնախօս չրլլալու գաղափարախօսութիւն, որպէսզի հայրենադարձութիւն, միացեալ հայրենիք, մէկ լեզու ու մշակոյթ եւ այլ գեղահունչ տարազներ ըլլան իրաւութեան պատուանդան եւ երաշխաւորեն գալիքը: 100-ամեակը նպատակ չէ, հրաշք պիտի չպատահի, ան սոսկ հանգրուան է, հանրային կարծիքը այս ալ պէտք է գիտնայ:

Գալիքը կարգախօսային 100-ամեակէն անդին կը գտնուի:

Արմաւենին կ'աճի իր հողին վրայ, չ'աճիր սքանտինավեան ֆիորտներու կղզեաներուն վրայ:

Արմատախիլ հայր, իր ինքնութեամբ, ինչպէ՞ս կրնայ աճիլ Ամագոնի եզերքը կամ սիւլերիական Իրքուցքի մէջ:

Գալիքը հակա-արմատախիլային կացութեան ստեղծումն է՝ հողով, մշակոյթով եւ միացնող հասարակաց յայտարար լեզուով, որ ինքնութեան հիմնական եւ հիմնարար պատուանդան է:

Անհատական դեղեւումները պատճառ պէտք չէ ըլլան հաւաքական էական հարցերու կողքէն անցնելու...

«ԲԱԳԻՆ»

4 Հոկտեմբեր 2014

ԿԱՐ ՈՒ ՉԿԱՐ

Ո՞ր պիտի փնտռեի մարմինս
Որ յաճախ խոյս կու տար ինձմէ
Դիմացի մայքին կեցած կը ժպտար
Ու յետոյ տխուր առանձին
Կը հեռանար

Մնացի անմորթ
Կարծես ուղեղս էր որ կը կոտտար
Ցաւէն հալելով

Ստիպուած էի տողերս ձեւել ու հագնիլ

Գիտէիք որ պիտի գայի
Պիտի գայի ներկայութիւնը մեր
շէշտելու
Որովհետեւ հրեշտակներ դարձեր էինք
Սատանաներ՝
Գոյ անկարեւոր

Կամ
Կարեւոր բայց չգոյ
Աստուածի մը պէս
Որ հեքեաթային «կար ու չկար»ն էր

Գիտէիք որ եկեր եմ ըսելու

Թէ կա նք գեղեցիկ ու դժբախտ
«Ժպիտներուն գեղեցկագոյնովը
զարդարուած»
Յափտենական սպասումներու տակ
Աղամանդացած

Եկեր եմ չսպասուած
Ու ձեր մէջ եմ չփնտռուած
Կիրքի չափ հզօր
Նախանձի պէս անխուսափելի

Բայց կը խուսափիք
Որովհետեւ չեմ վախճար
Ուսերուս է բոլոր դշխոներու ծիրանին
Patchwork մը ցաւերու եւ փառքի
Սքանչելիօրէն բարդ ու հմայիչ
Որուն տակ մերկ կը կենամ

Պահեր եմ զսպանակը խինդերուն
Կտողուցքը ապրումին

Սինչ խնծիլոր խունկի նման կը ծփայ
Չարքերէն պաշտպանելով զիս

ԽԱՉԻԿ ՏԵՏԵԱՆ

Յիշողութիւն. գործ՝ Վահան Խաչատրյան

ԱՆՈՆՔ

Անոնք սուր ու յամեցող տազնապներ չունին հիմա,
Ուրախ են՝ երեխաներու անմեղունակ քրքիջով,
Փակ շուկաներուն մէջ կ'ոստոստեն այծեամի նման,
Բուրաւետ վարդերն են՝ գիշերուան սիւքին:

Անոնք անդրանցած են սին թապուները երէկի,
Ու մրգաստանի հեզահամբոյր զերդ կոկոններ՝
Կր դարպասեն նոր աշխարհի պտուղները բարեհամ,
Ո՛չ ինքնանպատակ մեղքով մը կարծեցեալ:

Անոնք արեւու տենդին մաղուող ցօղերն են,
Երկիր մոլորակի վայելքներու բոյրն ու համր՝
Իրենց քիմքն է, ու իրենք թամբը՝ հրաշափառ ձիուն,
Որ կեանքն է, կը սուրայ առաջ, անարգել ու խրոխտ:

Անոնք չունին հոգ ու ցաւ, բարդոյթներ՝ անժամանցելի,
Իրենց օրէնքը՝ ժամանակի պահանջներն են, իսկ իրենք՝

Դատաւոր - օրէնսդիրները՝ անկայուն ժամանակներուն,
Որ կը բերէ հիւսիսային գաղջ հովը՝ մերկացնող հմայքին:

Անոնք ժիր են, ցանուցիր ու զեփիւն են գալիք տօթին,
Կը թօթափեն ախտերը երէկի, գալիքին ինքնահմայ.
Յորժամ բացուին ծիւերը կանաչ, վարդերը քաղցրաբոյր,
Յայնժամ պիտի աւետեն գարուններ նուաճելու
Ինքնամատոյց իրենց սխրանքին մասին, փողերով բոմբին:

Անոնք մեր տխուր ժամանակներու ոգիներն են թեթեւ,
Փափկասուն տեսակը՝ որուն հրապոյրը կը զգեստնէ,
Մեր մոռացութեան հովերն են անբարեհամբոյր,
Որ կը զլէ սահման ու երկիր, բարքեր երէկի,
Անոնք մեր շուրջն են, մեր մէջն են եւ մենք ենք՝
Այս փոփոխուող ժամանակներու լուսաճճիները անհոգ:

ԵՐԲ ԿԸ ՅԻՇԵՄ ՔԵՉ

Երբ կը յիշեմ քեզ
Ու ժպիտը՝ շրթներուդ,
Կը փշաքաղիմ մտածումէն՝ որ
Միայն ա ն մնաց, մնացածը՝
Այս կեանքի տաղտկալի մանրութներն էին,
Որ մեկնեցան առյաւելտ...

Երբ կը յիշեմ քեզ
- Իսկ ես կը յիշեմ միշտ-
Հառաչանք մը խոր կը բխի սրտէս,
Ի տես ծաղրին՝ որ կ'ապրինք մշտապէս.
Ի՞նչ մնաց տարիներէն ու օրերէն,
Ծիծաղներէն ու անդոհանքէն,
Վիշտերէն անհուն, որոնց դարձանք բախտակից,
Ու մնացին անոնք մեր օրերուն,
Որպէս անբաժանելի ստուեր ու հոգիի բեռ...

Երբ կը յիշեմ քեզ,
- Ժպիտդ ինձի ընկեր-
Գիտեմ, որ բաժանումն այս աշխարհէն՝
Կարճատեւ ճամբորդութիւն մ'է լոկ
Այս իրականութենէն՝ մինչ հանդիպում,
Որ կը յամենայ տակաւին...

ԱՆԱՏՈՒԻ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

*Աղօթքի պողոկումով հրապարակ ելած մարդիկ
Այսօր քայլում են վախճանում՝
Տառապիսիքներով գրում
Հայհոյանքի նման
Պարերին քսուելով:*

ԱՆԱՏՈՒԻ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Հրազդանի գետափին. գործ՝ Յարութին Կալենցի

* * *

Ես ծախսում եմ օրերս՝
Պահ տուած փողերը շռայլող
հարբեցողի նման,
Իմ ժամանակի վրայ սաւառնող
Դիօշների խրոխտ փողփողոցը
Աւելի գաղափարական չէ,
Քան գիշերային թանկարժէք
«թիթեռնիկի»
Ազդերի խլրտոցը՝

Խաբուսիկ զգեստների ուռկանում:
Մթերք փաթեթաւորելու
Թղթին
Բանաստեղծութիւն չի գրում,
Թշուառ հայրենիքի թեմայով
Լորձոտ ճառերը
Ձկնառի արանքում բաժանում են
Խեղճութեան դատապարտութեան
Իբրեւ ընտրակաշառք,
Եւ ես մի բաժակ ջուր եմ
Եօթը կումով ընկալող...

Մարտ 1

Արիւնոտ ծաղիկների այս գարունը
Բացուեց
Միջուկային պայթիւնի կուրացնող
լոյսով,
Ես մեռայ,
Եւ դիս ութ անգամ
Տարան այս քաղաքի անկենդան
փողոցներով:
Սատանաներն ու սրբերը՝
Իմ արիւնը լափող այդ շները,
Քարեր էին նետում Տան վրայ,
Եւ պատուհանի ապակին ես էի,
Երկնային դատաստանից
չվախեցողները
Դատաւորներ էին,
Ռետինէ մահակներով պատանիները
Նրանց մեղքերով բեռնուած գրաստներ,
Հայրենիքը գողացուած աւտոմեքենայի
նման
Սուրում էր,
Եւ համարանիշներն արդէն
Չէին երեսում...

Մարտ 2

Մորթուած անասունի հայեացքով
Քարացած քաղաքում
Զինուորների՝ փողոցները պատած
շղթան
Խեղդում է պարանոցս:
Աղօթքի պոռթկումով հրապարակ ելած

մարդիկ
Այսօր քայլում են վախուորած՝
Տառասխալներով գրուած
Հայիոյանքի նման
Պատերին քսուելով,
Եւ ոգին,
Որ բոյնն էր
Երկինքն իմաստաւորող աղանիների,
Թւում է, որսաշան գտնելուն իսկ
անարժան
Զոհ է՝
Հոգեվարքում թպրտացող...

* * *

Թեւաթափ այս երկիրը՝
Մանկան դագաղի պէս անհեթեթ,
Ասպատակում է յաղթական ճիչերով,
Եւ հրապարակը մեր կեանքն է:
Երեսպաշտութեան դիմակները
Թափուած են ամէնուր՝
Հերթական ընտրութիւնից յետոյ
Պատերից նայող
Չընտրուած թեկնածուների
Ուշացած-շողոքորթ ժպիտներով:
Գաղթականի իմ արիւնը
Ծառս է լինում
Սպանդանոց քշուող ձիւ նման,
Որովհետեւ ես տեսնում եմ՝
Վաղուայ օրը
Ասֆալտին պսպղացող
Թուք է
Եւ ոչ թէ ոսկեղրամ...

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ» ՇԱՐՔԻՅ

Leah's Memoir

Քարը զարմացած փշրուեց իմ
 ձեռքերում,
 Եւ քարեց, քարածեւեց.
 - Ախ, ինչ կոշտ է սիրտդ, Մարդ Աստծոյ:
 Ու ես ասացի իրեն,

որ ամուր քարեր են փնտռում...սրտիս
շիրմաքարը սարքելու համար:

Թռչունը զարմացած հարցրեց.
- Ինչպե՞ս կարելի է անընդհատ քայլել,
Մարդ Աստծոյ...
Ես խաբեցի, ասելով, որ թեւերս տանն
են թողել,
եւ երկուսս էլ կուշտ ծիծաղեցինք մեր
երեսակայութեան
ու դժբախտ-երջանկութեան վրայ...

Էս կեանքը մի մեծ ու անշրջանակ նկար
է, գուցէ,
Որ գեղեցիկ է, անհասկանալի ու
կախում ունի,
նրա պատկերից չես երջանկանայ
մարդամէկ, օ, դու,
Չի դժբախտացնի նա աւելի, ախ,
պէտք չէ կոծել:
Եւ նկարում է քո լացն էլ թշուառ եւ
ժպիտն էլ քո,
Էս նկարով են զարմացել խաբուած
նախնիները մեր,
եւ մենք էլ հիմա խաբում ենք եկող
սերնդին, որ դեռ
Անտեղեակ է, որ էս կեանքը մի մեծ
նկար է անգոյ:

Եւ արցունքները սկսեցին փախչել
աչքերից,
Եւ ատեցին նրանք դժբախտներին ու
երջանիկներին յատկապէս,
Որովհետեւ առաջինների համար
նրանք վերջին հրաշքն

էին...հրաշքներից,
քանզի նրանք սրբում էին
երջանիկների ձեռամբ, կոպիտ,
անուշադիր, անծէս...
Եւ արցունքները սկսեցին ոչ վար ու ոչ
վերեւ հոսել,
քանզի ներքեւում ատում էին նրանց՝
ճահիճների համար բոլոր,
քանզի Վերեւն առանց այդ էլ գիտէր
նրանց մասին: Օ՛, սեւ
Սի արցունք է, գուցէ, Երկրային կեանքն
այս, դառնաղի ու խոշոր..

Ինչ տեսար մինչ այս՝ ունա՛յն, դեռ քիչ է,
Զի դեռ չի փրկուել քո իսկ Փրկիչը,
Երգեցիր մարդոց ցաւերը ու Սէր,
Բայց ամէն երգող արդեօ՞ք Երգիչ է...

Այս ի՛նչ եղաւ,
Ի՞նչ կրփնի,
Ոչ մի Եւա,
Ոչ մի Լիլիթ:
Սուտ են երգերն
Ու ծափը՝ սին,
Նոյն է ելքը
Ու խաբուսիկ:
Երբ մեռել ես
Ու չես ծնում,
Քո ապրելը՝
Քեզ է թում...
Ոչ լաց է պէտք
Ու ոչ լացող,
Բաւարարուէք
Ողորմածով:

ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՐԻՍՊԻՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ

*«Քարը կը խօսի: Քարը կ'ըլլայ հաց, կ'ըլլայ գինի, կ'ըլլայ:
Քարը երկինք է, քարի վայելում անոր, որ ունի թևեր»:*

«Աղօթք՝ մեհեանին մէջ»
Եռսէֆ Էլ-Խալ (Լիբանանցի գրող)

Վերջապէս ճշդած էր իր ճակատագիրը, քանդած՝ զինք որ բերդաքաղաքի անցեալի խենթ ու խելառ օրերուն ու գա-

լիքի ծոյլ-ծոյլ նախանշաններուն կապող եւ ժայռանիստ, եւ մազէ կամուրջները, եւ նետուած՝ ինքզինք կրկնող ժամանակին

ողորապատոյտէն դուրս: Յաղթած էր իր կասկածներուն եւ վախերուն, վերահաստատած՝ իր արեան խաղաղութիւնն ու հպարտութիւնը, որովհետեւ անհունին մէջ անհուններ արձագանգող Ովսէա մարգարէին ձայնէն զգաստացած, իր կարգին, երեւելի եւ աներեւոյթ ոգիներուն դէմ պոռթկացած էր. **«Ո՛վ մահ, ո՞ւր է յաղթանակդ. ո՛վ դժոխք, ո՞ւր է խայթոցդ»:**

«Նահանջ» բառը իր կիսկատար օրերուն բառարանէն միանգամընդմիշտ վտարուած հին յիշատակ մըն էր այլեւս, նոյնպէս՝ «վախ»-ը, նաեւ «կասկած»-ը, եւ ոչ մէկ ուժ ալ կրնար կասեցնել տարակոյսներու աշխարհ մը բեռը ուսերէն թօթափած իր տղամարդու արժանապատուութեան ծառացումը: Ապստամբութեան դրօշը պարգած էր: Աքաղաղը քանի անգամ ալ կանչէր, այլեւս ոչ մէկ նշանակութիւն ունէր:

Ինչապէս հրաշաքաղաքի լռած փողոցներն ու շուկաները վերջապէս ազատագրուած էին օտար ճարպիկ հտալիտներու եւ բազմազգ վաճառորդներու հրեայ հաշիւներէն ու խաբէութիւններէն, մէկդի շարժուած՝ քաղաքամայրին արծաթասէր իշխաններուն փառամոլութիւնները, շեփորած՝ անոր սահմանապահ կտրիճ որդիներուն արեան փողերը, եւ յոյսը նոր յոյսեր էր կապած:

Այս բոլորը պատահած էր ակնթարթի մը մէջ, երբ, ի հեճուկս իրենց փոքրիկ տէրութիւններուն սահմանները ընդարձակելու խաբկանքով մրրկած գաճաճ իշխաններուն դաւերուն, ինք մազաչափ մը չէր հրաժարած իր ուխտէն եւ հաւատարմութեան մագիլներով ճանկռտած էր տնքացող հողը: Ճանկռտած՝ իր եւ իր նախահայրերուն ամբողջ ուժով, ցաւե-

րով ու կարօտներով, աղօթքներով ու անէծքներով, եւ հողին մէջ գալարուող արմատները պոռթկացած էին, ճեղքած՝ երաշտ ու կոշկոռ, գունձ ու քնցեղ, ուրացում ու դաւ եւ երկիրն ու երկինքը իրենց վեհաթոյն ներկայութեամբ կշռութաւորուած արծիւներուն ու բազէներուն աչքերուն մէջ հրավառած էին սրբազան ըմբոստութեան կանաչ-կանաչ հարսանիքներ:

Անսպասելին պատահած էր: Բիշ մնացած էր, որ սիրտը ուրախութենէն պայթէր, դուրս նետուէր իր կրծքավանդակէն, ողջագուրուէր զինք դիմաւորելու ելած բերդապահ ուխտեալներուն հետ եւ մահտեսիի մը երկիւղած քայլերով Արեւադուռէն ներս մուտք գործէր: Հաւատացած էր իր սրտին, կուրծքին տակ բզիկ-բզիկ եղած իր նժդեհ սրտի ձայնին, հաւատացած էր իր սէրերուն ու ատելութիւններուն, խենթութիւններուն ու կորուստներուն, յոյսերուն ու գալիք օրերուն, վասնզի արիւնը, իր ազնուական ու կրակուբոց արիւնը, երբեք չէր դաւաճանած: Որովհետեւ տղամարդ էր: Եւ որովհետեւ տղամարդ էր, նաեւ քաջ գիտէր, որ, իբրեւ տէրն ու ծառան հողին՝ ուշ կամ կանուխ, անպայման, ինք պիտի վերադառնայ իր սկզբնակէտին: Այս մէկը իր անունին կցուած «օտարական» ածականէն շատ աւելի լաւ գիտէր եւ այդ իսկ պատճառով չէր կրնար հրաժարիլ իր ճակտի գիրէն: Չէր հրաժարած երբեիցէ եւ պիտի չհրաժարէր նաեւ այսուհետեւ:

Ճակատագիրը ճշդուած էր: Ինչ ալ ըլլար, ինչ-ինչ տեսակի արգելքներ ալ բարձրանային իր թէկուզ ծանրաքայլ ոտքերուն դիմաց, ոչինչ պիտի փոխուէր: Ինք պիտի մնար նոյն ծուռ տղամարդը եւ առաջին հերթին ըմբոստութեան դրօշ

պիտի պարզեր իր իսկ կասկածներուն դէմ: Ծիծեռնակներուն զուարթ երգերով պիտի վերադառնար իր ճշմարիտ էութեան, տանտէրի իրաւունքով շիրիմներուն մէջ անհանգիստ ննջող աճիւններէն լոյս ու տօն պիտի արթննար, հաւատարմութեան արշալոյսին թերերը լայն պիտի բանար աստուածօրհնեալ հանդերուն ու լեռներուն վրայ, տեղար պիտի սէր ու խնդութիւն, նոր օրեր ու վերածաղկեալ տենչեր, եւ հովերու, աղբիւրներու, ծաղիկներու եւ տաղերու վերածուած՝ հող ու արիւն իրարու պիտի պսակէր: Պիտի գարնանար ինք նաեւ, բեղմաւորուէր տիւ ու գիշեր, հողին ու ժառանգորդ մշակին հանդիպման բերկրանքը պիտի վերածէր տիեզերական խրախճանքի եւ կիսակործան պարիսպներուն ու աղօթարաններուն խաղաղութիւն պարգեւէր:

Մագաղաթին խունացած էջին վրայ, երանելի պատմագիրը որդան կարմիր թանաքով հասած էր երկաթագրելու, որ յամի Տեառն ՌԽԵ. թուին Ինայի պարիսպները թէւ կիսով կործանած էին, դարպասներն ու դռները՝ ահռելիօրէն ջախջախուած, աղօթարաններն ու ամրոցները՝ հրոյ ճարակ դարձած, շուկաներն ու բնակավայրերը՝ մշտնջենապէս ամայացած, մատղաշ ասուններն ու անասունները՝ իրենց իսկ ծնողներու աչքերուն առջեւ սրախողխող եղած, սակայն, հակառակ այս անդարմանելի աղետին, արծիւներն ու կորիւնները շարունակած են մարտնչիլ՝ իրենց իսկ կործնելով պաշտպանելով գանձերու գանձ գրկաչափ մը հողը եւ ափ մը երկինքը: Եւ բարձրացուցած են ոգիին հրեղէն պարիսպները՝ այն խոր հաւատքով, որ աստեղային մէկ ակնթարթին հողին պահնորդները անպայման դուրս պիտի

նետուին իրենց շիրիմներէն, գետերը պիտի պոռթկան իրենց հիւանդ մարմիններէն, լեռներն ու ձորերը նորապսակ մահակիրներու դոփիւններով վերստին պիտի երիտասարդանան, ծառերն ու թռչունները երկնածիծաղ աղբիւրներէն գինի եւ լոյս պիտի ըմպեն, արբեման պիտի կարմիր դաշտերուն հարսանեկան խրախճանքներուն խորհուրդներով, նետեն արմատ ու հաւատք եւ անստոյգ ժամանակներու խաւարներուն դէմ անտառանտառ բանակներու գրոհներ լեռնանան:

Իր սպիտակ դամբարանին մէջ շուշանի մը պէս ննջող մանուկ թագաւորը կարծես կը խօսէր. «Ո՛հ, ես չեմ մեռած, տակաւին հող չեմ դարձած, քու հաւատքէդ ու երազէդ չեմ բաժնուած, դեռ մէկ ենք մենք, մէկ էինք երէկ ու մէկ ենք այսօր նաեւ եւ տակաւին կը փոթորկիմ ներաշխարհիդ գիշերամութ տարտարոսներուն մէջ եւ արեանդ ալեփառ կատարներուն վրայ, որպէսզի էութեանդ եղեմներուն մարգերէն ու գեհէններուն անդունդներէն նախահայրերուդ կիրքերն ու երազները արիանան, նոր գունդեր ձուլեն, թափ ու թռիչք տան անձնամոռներուն կիսաւարտ գոյամարտին, յաղթագնաց երթդ լուսաւորեն եւ ըլլան գալիքի ուղեցոյց ու լոյսի աւետարան»:

Հաւատացած էր իր սրտին, եւ մանուկ թագաւորը ոչ մէկ օր դաւաճանած էր իրեն: Վասնզի ինք միշտ ապրած էր անոր հետ ու զօրացած՝ անոր մեռելակենդանի կախարդական զօրութեամբ, որովհետեւ ան հողին ոգին էր եւ մարմինը անոր արեան սաւառնաթեւ խոյանքներուն, իսկ ինք՝ անոր արիւնին շանթերուն ու որոտումներուն թէկուզ մէկ վիրաւոր ստուերը: Եւ հիմա, երբ շիրիմին լռու-

թե՛նէն հրաշափառ բարձրացած մանուկ լոյսը վերածուած էր շռայլ տօնահանդէսի, յար եւ նման իրենց կոչումին գիտակից մարտիրոսներուն՝ ինք ընտրած էր իր ճակատագիրը, ջախջախած՝ ծուլութեան, երկչոտութեան եւ կասկածներու սարդոստայն իր մարմինին հանգոյցներն ու կաղապարները, խորտակած՝ կարելիին ու անկարելիին բոլոր սահմանները եւ հռչակած՝ իր շղթայակապ եսին ու ցեղին ոգիին ահեղ իշխանութիւնը:

Այո՛, խորտակած էր նոյնիսկ իր երկչոտ գոյութիւնը եւ նուաճած՝ Թորգոմեան տան դարաւոր առասպելը: Որովհետեւ՝ հաւատարիմ իր արեան ահեղ հրահանգներուն, մարմին ու ոգի տուած էր հողն ու հայրենական սրբութիւնները ամէն բանէ վեր յայտարարող առաքինի գաղափարներու եւ իր մէն մի սխրագործութեամբ ա՛լ աւելի պարսպած տոհմին փրկութեան սիրոյն իր հպարտութիւնը, փառքն ու անկախութիւնը զոհաբերած մանուկ թագաւորին միշտ բարի, բայց անհաւատալիօրէն գերմարդկային զօրութիւնը: Եւ վերաշնչաւորած՝ հողին ու լոյսին կոյս առաքինութիւնները, կայծակին ու ժայռին զարհուրելի դիմադրականութիւնը, որոնք նոր բոյր ու համ պարգեւած էին ցորեանին ու միրգին, ասունին ու անասունին, աղբիւրին ու հովին, կիրքին ու երկիրաժութեան, ուրախութեան ու տխրութեան, մահուան ու ծնունդին եւ զինք ազատագրած նոյնիսկ Գերագոյն Ուժին ամենագոր իշխանութենէն: Եւ բարձրացած իր իսկ ճակատագրէն վե՛ր:

Որովհետեւ հաւատացած էր հողին:

Որովհետեւ օրինած էր իր արեան լոյսը:

Որովհետեւ սիրած էր հողին եւ լոյսին

չափ մեծաշռայլ ու խստաբարոյ հողածին մարդը, տիւ ու գիշեր փառաբանած էր ցեղին առնական ոգին եւ աւետած՝ հաւատարմութեան վերջնական յաղթանակը: Ամէնուրեք եւ ամէն ժամ: Եւ ճիշդ այդ իսկ պատճառով, այո՛, ամէնուրեք եւ ամէն ժամ, երկրի ու երկնի սիրահար մեղաւոր մարդուն ազատութեան ու անկախութեան ի խնդիր, առաքեալներու վայել անձնուրացութեամբ դար ու դարեր պատերազմած էր խաւարի բոլոր ասպետներուն եւ անոնց մահատեսիլ բանակներուն դէմ՝ իր մտքին լոյսով, սրտին կրակով, հաւատքին պողպատով, ոգիին անիշխան կարգ ու կանոնով ու պատարագած ու փառաւորած՝ ինքզինք վարող իր արեան հողածին ու հողաբարբառ սահմանադրութիւնը՝ արեան օրէնսդրութիւնը:

Հողը գտած էր իր տէրը, իրեն չափ խոնարհ եւ իրեն պէս անդաւաճան տէրերը, որոնք վերջապէս ժամանած էին եւ աւետալուր բացագանչութիւններով ու ցնծերգներով ջարդուփշուր ըրած էին պարիսպին քարերուն դեռ յամառող լռութիւնը: Ճաքած էր քարին սիրտը եւ լռութեան լուսաճայն պատարագը լեցուցած էր կիսակործան տաճարներն ու շիրիմները, ապարանքներն ու տնակները: Կեանքը վերստին յորդած էր եւ Ինայի փողոցներն ու շուկաները հին-հին երգերով դարձեալ ծաղկած էին՝ նոր շունչ ու շարժում հաղորդելով անոր մամուռ հագած դռներուն ու լուսամուտներուն, գերերջանիկ գմբէթներուն ու նրբաշնորհ զարդանախշերուն, զուարթոց խաչքարերուն եւ թեւաթել արեւային ժամացոյցներուն: Ի՛նչ փոյթ, եթէ դժբախտ պատմագիրը աշխարհ մը ցաւով ու տիեզերք մը տառապանքով յաւելագրած էր, որ

մորթապաշտ խրատուիլակներուն ամբոխը երեսուն պղինձի վաճառեց անուն ու կոչում, պատիւ ու արժանապատուութիւն, սրբութիւն ու հայրենիք:

Հողը արթնցած էր մանուկ թագաւորին երակներուն մէջ եւ եռացող արիւնը լեռներ արթնցուցած էր: Եւ լեռներուն հետ՝ շիրիմներէն ու խորաններէն, սարահարթներէն ու կիրճերէն, քարանձաւներէն ու մարտկոցներէն դժոխատեսիլ աստուածներ լեռնացած էին եւ իր թիկունքը լեռնաշղթաներով պարսպած:

Հիմա ա՛լ առանձին չէր: Դիշդ է, որ իրենց կասկածներուն ու վախերուն մէջ կրիայի պէս կծկուած դաւադիր իշխանները տակաւին մորանոր սաղարանքներ կ'որոճային եւ իրենց գետնաքարշ գոյութիւնը երկարելու համար զինք շարունակ գոհել կը փորձէին, բայց մահուան գաղափարին հետ հաշտուած՝ այլեւս ո՛չ մէկ սպառնալիքի կարեւորութիւն կ'ընծայէր: Վճռած էր խօսիլ: Գոռալ նոյնիսկ անխոստովանելին եւ իր անգամ ամենէն անհեթեթ մտածումին թափ ու թռիչք տալ: Արդէն տեղ գրաւած էր պարիսպին ամենաբարձր աշտարակին վրայ եւ իր բոց ու զայրոյթ պոռթկացող աչքերը Ինան յանձնելու մոլուցքով կատողած հոգեւոր պետին, զագրախօս իշխաններուն եւ անգիտակից ամբոխին ուղղելով՝ պոռթկացած էր.

«Ո՛վ Ինայի ազնուաշուք իշխաններ ու համեստ ժառանգորդներ, դո՛ւք՝ որ ձեր ողջ կեանքին ընթացքին եղաք հոյակերտ ամբոցներու եւ հրաշք այգիներու տէրերը, եղաք հմուտ քարտաշներ, վարպետ որմնադիրներ, հռչակաւոր բրուտներ, նրբաճաշակ դերձակներ եւ նոյնքան բացառիկ ոսկերիչներ, ժամն է, որ «ցտեսութիւն» ըսէք ձեր սէրերուն եւ նուիրուիք

հնոցի կարմրաշառայլ կրակին ու հրաշէկ մետաղին՝ դառնալու համար հաւատքին պողպատը ծեծող խիզախ դարբիններ: Հրաժեշտ տուէք ձեր աշխարհատարած համբաւին ու փառքին, որովհետեւ ձեր պողպատած սուրերն ու տէգերը օտար սահմաններու վրայ փայլեցան, ձեր հոյակերտած բերդերն ու ապարանքները խորթ ու գոռոզ մեծահարուստներու ծառայեցին, նաշխազարդած խեցեղէններն ու յախճապակիները այլազգ փառամուկներու սեղանները զարդարեցին, լուսափայլ մետաքսով եւ ձեր աչքերուն ոսկեթելերով ասեղնագործած պատմութեանները անձանօթ իշխաններու մարմիններուն ախտերն ու տգեղութիւնները ծածկեցին, իսկ լոյս ու հրաշք ծիծաղող ապարանջաններն ու մանեակները օտար ազնուականներու կաթնաթոյր դաստակներէն եւ կարապազեղ պարանոցներէն հազարան պլպուլ հեքիաթներ կախեցին:

Անցէք կրակի՛ն առջեւ, արթնցուցէք կարօտները սերունդներ ներշնչած փքոցին, արձակեցէք զայրոյթն ու վրէժը արմափայլ երկաթին եւ ձեր հաւատքին սալին վրայ սրածայր սուրեր, անշեղ գեղարդներ, անխոցելի զրահանդերձներ եւ նոյնքան անպարտելի սաղաւարտներ դարբնեցէք: Իմ սիրելի եւ հարազատ որդիք, դո՛ւք՝ որ աշխարհի է՛ն երջանիկ բախտաւորներէն էք, ինչպէ՞ս թոյլ կու տաք, որ ձեր եղբայրներն ու դուստրերը, կողակիցներն ու փեսացուները առանց սուրի եւ սաղաւարտի ռազմադաշտ նետուին, որպէսզի դառնաք թափառական ու քոչուո՞ւր, որպէսզի օտար-ամայի ճամբաներու վրայ տուն ու ապաստանարա՞ն փնտռէք, բարեկամութիւն ու փրկութի՞ւն մուրաք իրենց կնամարդու զգեստներուն

մէջ սոնքացող պարծենկոտ օտար թագաւորներէն ու իշխաններէն, շահերէն ու փաշաներէն: Ըսէ՛ք խնդրեմ, վասն ո՞ր սուրբին կամ ո՞ր սատանային:

Արթնցէ՛ք, արթնցէ՛ք նոյնիսկ իրենց քունին մէջ արթուն իմ սիրելի պարիսպներուս հետ, խոյացէ՛ք ձեզի իբր թէ խաղաղ եւ երջանիկ օրեր խոստացող նենգ ու գժուձ ամբարտաւաններուն վրայ, զինուեցէ՛ք ձեր նախահայրերուն վրէժով ու հայրենակերտ հաւատքով, արամեան ուխտով ու պողպատեայ կամքով, նետուեցէ՛ք մահուան վերջին ռազմաճակատէն ալ անդին, եղէ՛ք բերդ ու մարտկոց եւ խտացուցէ՛ք շարքերը իրենց նահատակութեամբ մահն իսկ պարտութեան մատնած արի արանց դիւցազուններուն:

Հօգօր ու անպարտ իմ քաջորդիներ, ձեզ տեսնեմ, սա մեր լինելութեան ճակատամարտն է, արդարութեան գոյամարտը, գուցէ ամենադաժան եւ վերջին հերոսամարտը, որուն կատաղի գունդերուն ու վաշտերուն դիմաց ո՛չ սուր, ո՛չ հուր եւ ոչ ալ դժոխք կրնան դիմանալ: Սեր արեան գնով մենք շահեցանք այս հողը, մեր աչքերուն լոյսով պաշտպանեցինք մեր լեռնաշխարհը, իրերայաջորդ սերունդներուն սխրագործութիւններով ոգեզինեցինք մեր երկրին սահմաններն ու պարիսպները, իսկ դուք, հիմա դուք կը համարձակիք զայն վաճառել փոխան քանի մը ժանգոտած պղնձադրամի՞...

Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ եւ հազա՛ր վայ մեր հողին ու երկինքին, մեր աստուածամերձ կատարներուն ու դեռ միացող երդերուն, մեր սրբահամբաւ տաճարներուն ու սրբապղծուած շիրիմներուն, որովհետեւ ան, ինչ որ ձեր պապերը աղօթքով ու արիւնով պահեցին, հաւատքով ու ձեր իսկ անունով պահպանեցին եւ իբրեւ գե-

րագոյն գանձ ու աւանդ իրերայաջորդ սերունդներուն կտակեցին, հիմա, բանի ու գործով, նահանջելով ու փախուստ տալով աշխարհի չորս ծագերու չորս հովերուն իբրեւ զոհ ու կե՞ր կը հրամցնէք:

Դուք կու գաք ու կ'անցնիք ապիրատ հորդաներուն ու վայրենի հողմերուն պէս, բայց այս հրաշաքաղաքն ու իր բերդերը, պարիսպներն ու քարանձաւները, աղօթարաններն ու շիրիմները կը մնան եւ պիտի մնան անառիկ, վեհ ու հպարտ, անընկճելի եւ յաւերժ կենդանի, որովհետեւ անոնք իրենց տեղերէն պիտի չշարժին, թափառականի ցուպին երբեք ձեռք պիտի չերկարեն, երբեւիցէ սուգ ու շիւան պիտի չկապեն, արեգակունք աչքերով նորածին խենթերու ծնունդ պիտի տան, իսկ հայոց լեռնաշխարհի զանգակատուն բարձունքները բամբ ու յաղթաձայն պիտի դողանջեն դար ու դարեր: Պիտի դողանջեն խրոխտ ու արի եւ Աւետեաց Երկրի ցնծութեան ուժգնութենէն մեռելները նոյնիսկ իրենց գերեզմաններէն դուրս պիտի նետուին, պիտի կազմեն հրաքեւ բանակներ եւ ձեզ պիտի փրկեն ձեր իսկ ուրացումներուն վերջին դատաստանէն՝ երկրային ու երկնային պատիժէն:

Արթնցէ՛ք, արթնցէ՛ք իմ սիրասուն լեռներ հայրենի եւ Սեծ Լերան վեհափառ զօրութեամբ բոլոր ժամանակներու բոլոր մահագունդներուն դէմ վիթխարիօրէն միաբան մատեան գունդեր գրոհեցէ՛ք: Եւ յայնժամ, հաւատացէ՛ք ինձ իմ սիրելի որդիներ, որ հայոց աշխարհը իր անդունդները լայն պիտի բանայ արնախում վոհմակներուն դէմ, մեր խոժոռ լեռները պիտի դառնան մեր երկինքի աստղերուն թիով կրակէ շապիկ հազած այրուծիեր, վիշապաքաղ ասպետներ ու դիւցազուն-

ներ, եւ ամենակատաղի բանակներն անգամ անճարակ ու գետնաքարշ փախուստ պիտի տան: Որովհետեւ երբ լեռնաշղթայ առ լեռնաշղթայ ազատորդինքը որոտան, երբ արիւնը վերստին դառնայ զէն ու զրահ եւ նորանուն կորիւններուն մռնչիւնները արձագանգեն սարէսար, այն ատեն ո՛չ մէկ օտար ուժ, ո՛չ մէկ բարբարոս բանակ կրնայ կառչիլ հայոց հողին ու դիմանալ ցեղին ոգիին՝ հողն ու անոր արժանապատուութիւնը տեսնագրող հաւատքին լաւային»:

Խաղաղած էր սիրտը: Մարած էր կասկածին վախկոտ մշուշը եւ գարնանացած՝ ցեղին արեան անպարտելի լոյսը: Գարնանացած էր ինք նաեւ եւ ա՛լ աւելի սիրած էր կորստեան սպառնալիքներուն ու ամէն տեսակի ածդահաներուն դէմ դժոխացած իր բիրախոց երկիրը, եւ գործը աւարտած ճգնաւորի վայել երկիւղած խաղաղութեամբ պատրաստուած էր դիմաւորելու իր յետ հաւատարմութեան հրաշափառ վերածնունդը: Որովհետեւ տղամարդ էր եւ իր իսկ ճակատագրին դէմ ընթոստացող անուն ու արիւն ունէր: Որովհետեւ, ո՛վ գիտէր, Ովսէա մարգարէէն ալ առաջ թերեւս ինք աղաղակած էր. **«Ո՛վ մահ, ուր է յաղթանակդ. ո՛վ դժոխք, ո՛ր է խայթոցդ...»**:

Եղելութիւն է. երբ հրեշտակներուն ողբնուկոծը փշրուած է ատելութեան խայթոցներէն նետահար պարիսպին հպարտ քարերուն վրայ, Արեւադրան ճակատին քանդակուած երկգլխանի արծիւը թռիչք առած է յաղթաթել ու կնքած՝ երկրի եւ երկնի մութ ու լոյս ուժե-

րուն փրկարար հաշտութիւնը: Այն ատեն ժայռն ու ամպը համբուրուած են, ծառն ու արեւը ծափ են զարկած, եւ կոյր մարգարէին կանխատեսումը սկսած է դառնալ հողին խլրտումներէն ոգի եւ թռիչք առած մշտանոր ճշմարտութիւն: Ճիւղաւորուած են զարդանախշերը, կենաց ծառին վեհութիւնը ձեւած ոստերը նուռ առ նուռ պայթած են բերկրանքը հողին եւ քաղցրահունչ սոխակները հեքիաթին, սարալանջերը հրդեհած կակաչներուն հետ, աշխարհն ու զայն օրօրող հովերը մանկացուցած են հողին համն ու բոյրը տրոփող շռայլ նուռերուն երեք հարիւր եւ վաթսունհինգ տաղերով, որոնց ձայնակցած են արեւները լիահաս ողկոյզներուն, եւ հնձանները պար են բռնած: Յայնժամ հրեշտակները ծնրաղլրած են հողին մեհեաններէն բարձրացող լոյսին ընդառաջ, կշռութաւորուած՝ շարականները ուխտապահ արեան եւ խաւարին արշալոյսները ճարակող կոյր մարգարէն իր ամենատես աչքով պատգամած է. «Խաւարին զենքերով նախ եւ առաջ ձեր ներքին խաւարը սպաննեցէք, որովհետեւ ազատ ու անպարտ է ա՛ն, որ ո՛չ միայն իրմէ գերիվեր ուժերու դէմ մաքառիլ գիտէ, այլեւ ծանօթ է իր ներքին լուսախաւար գորութիւնը խորտակելու գաղտնիքին»:

Եղելութիւն է. ապրելու եւ մաքառելու պատասխանատու հպարտութեամբ երջանիկ՝ յայնժամ խաղաղած են իրենց քար լռութիւնը հառաչող պարիսպները, կասկածին ու երկմտանքին սեւալոյս լապտերները մարած են ընդմիշտ, իսկ տղամարդը պատասխանած է իր արեան մէջ բնակող հակոտնեայ զոյգ ուժերուն՝ մահուան ու կեանքի բախումէն ծնունդ առած մարտահրաւերին: Փրկած է իր ճակտի գիրը, ազատ արձակած՝ իր

մրրկախռով էութեան ահեղ փոթորիկները եւ զսպանակած՝ իր հեթանոս արեան գուպարները:

Յաղթանակած է իր արեան վիրապներէն լաւայացած կրակը, հրդեհած է հող ու երկինք, ներկայ ու անցեալ, յիշողութիւն ու տեսիլ եւ շեփորած՝ իր էութեան ու բանականութեան ազատ ու անպարտ համաչափութիւնը: Եւ կատար առ կատար բարձրանալով՝ լուսատրած է երկնածիզ ուղիները անվերջանալի բարձունքներուն եւ պատգամած բոլոր լեզուներով, որ հողն է երկինքը անվախճան երկինքներուն, իսկ արիւնը՝ միակ կողմնացոյցը արի արանց աւանդապահներուն:

Այս բոլորը պատահած էր ակնթարթի մը մէջ, եւ տղամարդը երբեք չէր կրցած ըմբռնել, թէ իր խոհերուն ու կանխագուշակումներուն ավերը իրարու կամարած երազին յառաջընթաց հորիզոնին հազիւ կառչած՝ մանուկ թագաւորը ինչպէ՛ս դարձած էր գեղեցիկ եւ երիտասարդ, ինչպէ՛ս լիացած՝ Մեծ Լեւրան վիթխարի զօրութեամբ եւ աղեղած՝ անվրէպ նետերը Ինայի կտրիճ բերդապահներուն:

Գետէն անդին, հաւատարմութեան ու մարտիրոսութեան եօթը լեռնաշղթայ հրայր դժոխք գազաթներէն ալ անդին, ուխտապահ արքայագունները հիմա արեւ-արեւ նոր հրաշամարտեր կը մղէին եւ յաւերժութեան յաղթագոյն ցնծութեամբ երկիրն ու երկինքը կը պարսպէին: Եւ զոհ ու երջանիկ՝ ներկայ ու ապագայ արդէն կը պսակուէին լեռները իրենց տեղերէն շարժած հողածին խոժոռաբիր հրեշտակներուն ու նոյնքան ահատեսիլ սատանաներուն ոսկի նաբօտով, քառասուն օր ու քառասուն գիշեր սրբապատկեր լեռներն ու լեռնացած շիրիմները կը

պարէին հպարտ ու գերերջանիկ՝ փամփուշտները խաչկապ կապած հայդուկներուն ու անոնց ծոռերուն հետ, կը պարէին լոյս ու ցնծութիւն եւ կ'արեւէին էն հիասքանչ պատգամը առասպելին:

Տղամարդը ըմբռնած էր այլակերպման այս անհաւատալի ծիսակատարութիւնը, այս բոլորը գրկած էր իր գերաթուն աչքերով եւ յայնժամ ըմբռնած էր յստակօրէն, որ կեդրոնախոյս ժամանակը երբ կորսնցուցած է իր ժամացոյցը, նորանուն քաջերը ինչու համար իրենց անմեռ զինակիցներու մայրերուն կտակած են դարեր առաջ հանգիստ քուն մտած մարտիրոսներուն կրակէ շապիկները՝ իբրեւ պարականոն աւետարանը հողին եւ կիսաւարտ յայսմաւորքը արեան: Տղամարդը վկայած էր ամենատես աչքին մասին եւ աւելցուցած, որ հողին խլրտումները վրնջող նժոյգները երբ անցեալի մառախուղներով ծանրացած իր աչքերուն մէջ փոթորկած են թռիչքները դիւցազուն մահակիրներուն, լեռներուն դարաւոր լռութիւնը բզկտուած է լոյսին ահեղագոռ փայլատակումէն եւ երկինքը հազար պատառ եղած: Այն ատեն, այն ատեն միայն, կմախսացած ծառերը հնչեցուցած են ռազմերգները Սօսեաց անտառի քարացած արմատներուն, երկինքը գրաւուած է փրկարար ոստերուն նորափայլ ծիծաղէն, եկեղեցոյ կիսաքանդ քիւին քուն մտած աղաւնիները թափահարած են արեւ-արեւ սաղմոսներ, իսկ վանքի մամռակալած պատին ննջող արեւային ժամացոյցը ներած է անձրեւին ու եղեամին՝ աւետելով ու արեւելով ցեղին ազատարար արեան բացարձակ օրինաչափութիւնը:

Այս բոլորը, իրաւամբ, պատահած էր ակնթարթի մը մէջ: Կարծես երկինքը այ-

լափոխուած էր յանկարծօրէն, եւ լոյսը տիրած ամէնօրեք՝ էափոխելով մէն մի իրողութիւն:

Այլեւս կար ու չկար չկա՛ր, այլ միմիայն կա՛ր ու կա՛ր, որ ժամանակի գունդերուն գլուխն անցած, իբրեւ իր երակներուն մէջ ուխտապահներու գրոհները փոթորկած սպարապետ՝ պայթեցուցած էր հողին ու արեան յաղթանակը աշխարհով մէկ գոռացող բմբուկները: Եւ աշխարհացունց պայթումին ուժգնութենէն արթնցած են Մարութայ սարի հովիւներն ու յովագները, ձայն տուած՝ Ինայի շիրիմներուն շուրջ իրենց երանելի անցեալին ստուերները որոնող խոյերուն ու գառներուն, շինականները կարգի են հրաւիրած ամայի տունները, որոնք ինքնամոռաց հրճուանքով վերստին լեցուած են մանուկներու կանչերով ու երգերով, ծիծաղով ու խաղով, խտացուցած՝ շարքերը յովագներուն ու կորիւններուն, խոյերուն ու գառներուն, շիրիմներուն ու աստղերուն, ձորերուն ու լեռներուն եւ կամրջընկեց մայր գետին ահեղավագ խոյանքով գետափի ժայռերը տեղահան ըրած, որպէսզի աւանդը երբեք չմարի, պարիսպները միշտ ու միշտ մնան կանգուն ու պատրաստ, ամպերուն հետ մարտնչող գագաթները սիգապանծ լեռներուն նոր երկինքներ գրաւեն ու պահնորդները պատիւ ու բարեւ տան հրամանատարներու հրամանատար արքայից արքային՝ հողին:

Տխուր օր մը խուճապահար փախուստ տուած իր որդիներուն տունդարձին սպասող պարիսպին հաւատքով ապառաժացած՝ տղամարդը արբեցած էր իր արեան գինարբութեն եւ մոռցած՝ անցեալ ու ներկայ: Մոռցած էր ո՛չ միայն իր երբեմնի կորուստներն ու պարտու-

թիւնները, այլեւ՝ նոյնիսկ ինքզինք: Եւ, ինչպէս վայել է հողին ու արեան պատգամներուն խնկարկու ազատորդիներուն՝ պատռած էր թախիծներու եւ մորմոքներու սեւակարմիր հողին լռութիւնը եւ վեր խոյացած՝ իր ինքնիշխանութիւնը բանտարկող իր անցեալ-ներկայ կասկածամիտ մարմինէն: Ճիշդ ու ճիշդ երկմտանք ու բանականութիւն պարտութեան մատնած երկինքներու միակ պահապան արծիւին պէս:

Մեծ Լերան գագաթին իբրեւ գերերջանիկ գահակալ արթնցած ազատութեան արշալոյսը արդէն վերջ տուած էր անցեալի անիծեալ օրերուն եւ իր առատաշող ներկայութեամբ լուսազարդած վերադարձի մայրուղին:

Հրճուեցաւ: Ինք ի՛նք էր այլեւս: Միացաւ ուխտեալներու փաղանգին, դարձաւ լոյսին օրէնսդրութեամբ լիացած ազատ ու խոնարհ դպիր, երկիր պագանեց եւ աղօթեց: Օրհնեց ու աղօթեց, աղօթեց ու ցնծաց՝ եկեղեցւոյ մաշած սալաքարերը իր երկիւղած արցունքին քաղցրութեամբ ջերմացուցած մեծ մօրը պէս, անապատը անսահման եկեղեցւոյ վերածած մեծ մայրերուն նման եւ զոջալով զոջաց իր գործած ու չգործած մեղքերուն համար: Բայց հրճուանքը հազիւ շշուկ մը տեսեց: Յետոյ՝ կարծես ինքնիրմէ ամչցաւ, ամբողջ մարմնով դարձեալ փռուեցաւ մարտիրոսներու թանկ արեամբ սրբացած հրակարմիր հողին վրայ, ... երրորդ անգամ ըլլալով հոտուրտաց ու լացաւ, տաք-տաք համբուրեց ու ազնուացաւ, ներողութիւն խնդրեց իր ապերախտ որդիներուն գործած մեղքերուն համար ճենճերող հողէն, եւ անոր աշխարհածաւալ ներողամտութեան դիմաց զգաց, թէ որքա՛ն փոքր է ինք, հազիւ մանանելի

հատիկի մը չափ, եւ որքան մեծ՝ իր եւ իր ճակատագրակիցներուն տակաւին մխացող մեղքերը:

Ներեց բոլորին ու մոռցաւ: Մոռցաւ շատ բան, գրեթէ ամէն վիրատրանք, բայց երբեք եւ ոչ մէկ ատեն մոռցաւ գերագոյնը՝ իր երակներուն մէջ եռացող երանելի պապերուն ու դեռ չծնած որդիներուն առասպել արեան արժանապատուութիւնը: Արժանապատուութեան պատգամը:

Ներեց ու չմոռցաւ, չմոռցաւ ու դարձեալ յիշեց, չհաւատաց ըրածին եւ ինքզինք ալ աւելի սիրեց: Խաղաղութիւն իջաւ հոգիին, խաղաղեցաւ արիւնը նաեւ, լայն շունչ մը քաշեց, հզօրացաւ անհաւատալիօրէն եւ փառաբանեց հողին ու ամպին, ապառաժին ու աստղին, ծառին ու արծիւին ամէն առաւօտ մոր հորիզոններ ու խոյանքներ պարզեող ազատաբեր արեան սահմանադրութիւնը: Պաշտեց արիւնը, արբեցաւ իր արեան հին ու մոր ուխտով եւ յաղթեց իր ճակտին տաղուած «օտարական» խարանին:

Եւ լուսացաւ: Մեղմ ու թափանցիկ եղանակ մըն էր: Լռութիւնը այս անգամ տապանաքարի ծանրութեամբ չէր նստած իր տկար սրտին վրայ, այլ բամպակեայ թեթեւութեամբ թեւ ու թռիչք կուտար իր կապոյտ երագներուն: Թռչունները կը թեւածէին անտարբեր ու երջանիկ՝ օդին մէջ ցանելով քաղցրաթրթիռ երգեր, որոնց ձորակն ի վար կարկաչող գետը կը ձայնակցէր: Կեանքը կարծես մոր կը սկսէր, ինչպէս ազատութեան աղբիւրները, որոնց ծիծաղն ու շշուկները որքան մման էին իր մորակարկաչ ձայնին:

Ազատութեան համանուագը ե՞րբ լեզու առաւ, հարցուց իր սրտի եօթնահա-

զագ սոխակին, թեւերը թափահարեց, հրճուեցաւ հեքիաթներու հազարան պլպուլին պէս եւ առասպելացաւ:

Արդէն կը թռչէր: Ո՛չ թէ Իկարուսին, այլ՝ անտեսանելի կապոյտներու թագաւոր սեւ արծիւին պէս: Չգարմացաւ: Ինչո՞ւ զարմանար, ինչո՞ւ...

Ո՞վ ըսաւ, որ ազատութեան բագինին ինքզինք ընծայաբերած աղանիին դեռ տաք արեամբ տրոփող քարը չի թռչիր, երբ կը դառնայ հացն ու գինին երկմրտանքին ծանրաշուք մարմինը ջարդուփշուր ըրած քրմապետին:

Ո՞վ ըսաւ...

Հարցումը մնաց օդին մէջ կախուած, երերաց, երկնաքարի մը ուժգնութեամբ տապալեցաւ զոհասեղանին վրայ եւ վերածուեցաւ բիւրատր տառերու, տառերը՝ պատասխաններու, պատասխանները՝ մարգարէական պատգամներու, որոնք ազատորդիներու հայրենիք Քարաստանը որոտացած էր վճռաշեշտ՝ իր դժոխք անդունդներուն եւ նոյնքան ապստամբ երկինքներուն խոր խորերէն, որոտացած էր ուժգնօրէն, փշրած՝ շոթաները իր Արտաւազդ անուն հոգեդբօր եւ շեփոքած՝ յարութեան տօնը նահատակներուն: Վասնզի Քարաստանը եղած էր երկիր ու երկինք, հաց ու գինի, ուխտ ու կրակ եւ ազատ արձակած՝ երկինքներէն իսկ անդին խոյացող շոթայակապ թեւերը հողին ու արեան առասպելին:

«...Բարի վայելում անոր, որ ունի թեւեր»:

(Հարուած «Կարծես երազ մը ըլլար» անտիպ քնարավէպէն)

ՀՈԳՈՒ, ԵՐԱԶԻ ՈՒ ԱԲԵՐԱԿՆԵՐԻ ՄԻԶՈՎ

*«Մենք գացինք զիրենք
գօտեպնդելու եւ մխիթարելու,
սակայն անոնց ժպտուն
դէմքերը, կրօնական զգա-
ցումները մեզ մխիթարեցին»:*

ԳԱՐԵԳԻՆ ՍՐԲԱԶԱՆ

Իսրայել, Լոտի օդակայան...1989թ., 27 Յուլիսի:

Հայաստանից ժամանած վիրաւոր հայերի խումբ ու նրանց դիմաւորող նաեւ տեղաբնակ հայեր:

Արցունքներ, ժպիտ, ուրախութեան ճիչ ու որպէս առաջին խօսք... հայաշունչ երգեր:

Բաղձալի պահ՝ վշտի, հրճուանքի ու կարօտի:

Ասես թէ ոչինչ չէր եղել. մէկը մոռացել էր, որ թե չունի եւ ուզում էր գրկել, միւսն ուրախութիւնից մոռացել էր ոտքը՝ ուզում էր վազել:

Հայի հանդիպումը հայի հետ... Իր հողից դուրս, աւերակեալ ու որբացեալ իր հողից, այստեղ, աւետեաց երկրում ու այս կերպ. **«Մենք գացինք զիրենք գօտեպնդելու եւ մխիթարելու, սակայն ...»:**

Անմեկնելի ու անսրբագրելի հայի էութիւն, զարմանալի գեն...

Պատից կախուած նկարում ծաղիկներ էին, փոքրիկ մի նկար, ոսկեգոյն շրջանակով եւ կապոյտի վրայ դեղին-դեղին ծաղիկներով. հայ եկեղեցու նուէրն էր աւետեաց երկրի այցելուներին: Խարտեաշ մագերով մի աղջնակ անհանգիստ ներս ու

դուրս էր անում. եղբօր աղջիկն էր, Ալինան, որ մեզ սուրճ էր քերում ու մրգեր: Ես գրուցում էի նրա հետ եւ չէի կարողանում հայեացքս կտրել շապիկի աջ թեւքից, որը...դատարկ էր: Նա պատմում էր, մինչդեռ ես փորձում էի յիշողութեանս մէջ կենդանացրնել այն օրերը, երբ անցնում էր մայթով՝ աչքերի ու ճերմակ զգեստի փայլով: Աղետից առաջ աշխատում էր Սպիտակի ճանշին վարչութիւնում, աղետի պահին այնտեղ էր, աշխատանքի վայրում, եւ դաժան ճակատագիրը նրան էլ չխնայեց: Իսկ հիմա... աչքերի մէջ արցունք չկար, շարժումների մէջ՝ անվստահութիւն, ու ես ակամայ յիշում եմ Սրբազանի խօսքերը: Վիշտն էր խորը, թէ՞ սիրտն էր դիմացկուն, չեմ կարող ասել /նա տեսել էր նաեւ քրոջ մահը/: Թէ՞ դատապարտուածի իր խաչն էր համրօրէն կրում: Իր մասին խօսում էր շատ հանգիստ, եւ ես այդպէս էլ չզգացի ձայնի մէջ դող եւ կամ թացութիւն՝ աչքերում:

Նա աւելի շատ պատմում էր մի ուրիշի մասին, ուզում էր, որ անպայման գրեմ, մինչդեռ միտքս, չգիտեմ ինչու, հոլովոտում էր մի այլ պատմութիւն, եւ ես զգում էի, որ իր մասին պիտի խօսեմ. այլ կերպ չեմ կարող:

Նա Տէրեան էր սիրում, «Մթնշաղի

անուրջներ», եւ երբ պառկած էր Երեւանի հանրապետական հիւանդանոցում, բանասիրականի աղջիկները՝ Նարինէն, Ջաքելլը, Նունէն, Արփինէն, Յասմիկը Տէրեան էին կարդում նրա համար: Հիւանդասենեակի պատուհանից չէր երեւում քաղաքը: Յիշողութեան մէջ ու երեւակայութեան ծալքերում մի այլ քաղաք էր՝ ճերմակ ու գողտրիկ, երազի նման մի քաղաք, որ մանկութիւն էր, փողոց ու առաջին սէր...

Այստեղ ընդհատում էր միշտ, վերջակէտ դնում: Չէր ուզում, չէր կարող, այլ կերպ չէր ուզում... Եւ եթէ չէր ճշում, «մեղաւորը» նորից Տէրեանն էր, որ հանգիստ ու տխրօրէն բարձրանում էր հոգուց ու իջնում ցաւից նիւրիկ կոպերին:

***Մահուն քայլերով, աննշմար, որպէս
քնքուշ մութի թել***

***Սի սպուներ անցաւ ծաղիկ ու կանաչ
մեղմիւ շոյելով...***

ՆՐԱ հետ իր հանդիպումը կայացաւ այստեղ, այս ճերմակ պատերից ներս, երբ ինքը պառկած էր անշարժ ու անզգայ, եւ իրենք խօսում էին... Հայի աչքեր էին, մտերիւմ ու սրտակից: Ինքը փորձում էր նրա աչքերում գտնել իր հարցերի պատասխանը: Ժպտում էր, երգում բանասիրականի աղջիկներ հետ /ազգագրական երգեր էին երգում/, զրուցում, եւ իրեն թում էր, թէ հիւանդասենեակի պատերի մէջ ականջ է դնում մի հրաշք մենախօսութեան, մի հարազատ ձայնի՝ հոգեպարար ու քնքուշ, այնքան մտերիւմ, որքան... Տէրեանը: Ու թէ եւ ինքը ոչինչ չէր կարողանում անել, բացարձակապէս ոչինչ, նրա փոխարէն անում էր... Մարգարիտը՝ երեսունին մօտ, մազերը հաւաքած, զուսպ շարժումներով ու մտերիւմ հայեացքով այդ աղջիկը, որ աւելի ու աւելի սիրելի էր դառնում, անփոխարինելի: Ու անսովոր պայմաններում ծնուած այդ մտերմութիւնը, որ թում էր, թէ

կար վաղուց, այն օրից, երբ ինքը, իրենց բակում, ծառերի կապոյտ ստուերում ու մթնշաղին՝ Տէրեան էր կարդում... ու փնտռում մէկին. ասում են երջանիկ է նա, ով գտնում է իր երկրորդ կէսին:

Աղջիկները յաճախ էին պատմում քաղաքից, *միտինգներից* ու ... Արցախից: Մարգարիտն ապրում էր այդ կեանքով, նրա երեկոներն անցնում էին Անկախութեան հրապարակում ու Մատենադարանի մօտ: Նրա սիրտը բաբախում էր այնպէս, ինչպէս ամէն մի ճշմարիտ հայի սիրտ ու նաեւ...տխրում էր:

Նա ոչ գթութեան քոյր էր, ոչ միանձնուհի, սակայն ունէր առաջինի գութը եւ երկրորդի երկիւղած սէրը՝ առ մարդը, հայ մարդը... Այդ սէրն էր, որ նրան ցաւի ու տառապանքի դժուարին օրերին բերեց այստեղ՝ հիւանդանոց, ուր իր նման շատերն էին նուիրուել սուրբ գործի:

Ամէնքի նման մի սովորական աղջիկ էր, նաեւ... անսովոր: Իսկ իր, Սուսանի համար, յայտնութիւն:

Յետոյ, շատ յետոյ, երբ լքել էր հիւանդասենեակի պատերը եւ սովորել ինքնուրոյն անել ամէն ինչ /Իսրայէլում արհեստական ձեռք էին տեղադրել/, Սպիտակ-Երեւան ճանապարհով գնալիս, շտապում էր ժամ առաջ հանդիպել նրան, լինել Ասոյ-Եանների հարազատ, մտերիւմ օճախում: Այդ զգացումը միշտ եւ միշտ փոխադարձ էր, այցելութիւնները յաճախակի: Նրանց մտերմութիւնից էլ սկիզբ առաւ մտերմութիւնը հարազատների:

Արեւն այսօր կիսում ժպիտներ է պարգում: Սի զարմանալի կենսունակութեամբ, ինչպէս վերընձիւղուած ծառ, հայ ժողովուրդն իր նորաբողբոջ ճիւղերն է բացում: Ու բարձրացող արեւի հետ սրտի եւ հոգու մտերմութիւնը ձեր նոր իմաստ է ստանում, **Սուսան ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ:**

1989, Սեպտեմբեր

Գործ՝ Յարութին Կալենցի

Ա.

Նախ Միքքին էր:

Ամրան արձակուրդին առաջին շաբաթն է, եւ ծնողներս ամեն օր կը վիճաբանին, թէ ուր պիտի անցընենք արձակուրդի շրջանը. մայրս կը պնդէ, որ պիտի ճամբորդենք, իսկ հայրս յուսահատօրէն կը ջանայ հասկցնել, թէ կէս մնացած շատ գործեր ունի, եւ դրամի ալ խնդիր կայ եղեր... Ասկէ աւելի մտիկ չեմ ըներ. արագ մը կլլելով նախաճաշս, կամացուկ դուրս կ'ելլեմ տունէն, հեծիկս կ'առնեմ եւ «իլերէ՛, իլերէ՛»* պոռալէն կը սուրամ փողոցն ի վար, փախցնելով աղանիները եւ վայելելով տակաւին քնատ անցորդներուն հայիոյանքները: Դալաթիոյ շուկային հաւատարիմ շուներու վոհմակը դեռ երկար կը վազէ ետեւէս: Տուն պիտի դառնամ երեկոյեան միայն, հօրս տուն դառ-

նալէն քիչ առաջ, եւ պիտի սպասեմ, որ երբ կը սկսի նոյն վեճը: Յաճախ հայրս եւ մայրս ինծի կը դառնան.

- Չե՞ս տեսներ, որ տղան պտոյտի, աշխարհ տեսնելու կը կարօտի, նոյնիսկ տղուդ համար կը զլանաս...,- կ'ըսէ մայրս՝ ակնարկով ինձմէ օժանդակութիւն պահանջելով:

- Իսկ դուն չե՞ս ուզեր անդրադառնալ, թէ տղադ չ'ուզեր ընկերներէն հեռու ըլլալ,- կ'ըսէ հայրս:

Իսկութեան մէջ երկուքն ալ կը սխալին. ո՛չ պտոյտի կը կարօտիմ, ո՛չ ալ ընկեր ունիմ: Կը լռեմ, ջանալով հնարաւորինս աննշմար դարձնել ներկայութիւնս, բայց մեծ օգուտ չկայ ատկէ:

- Տեսա՞ր, անանկ կը պոռաս, որ տղան վախէն խօսիլ չի կրնար, - հօրմէս բարձր կը ձայնէ մայրս:

- Այդ դուն տես, որ տղան չ'ուզեր

պտոյտի երթալ, անոր համար կը լռէ, - կը հակադարձէ հայրս:

Քիչ վերջ երկուքն ալ պոռալու կը սկսին, ջանալով գերազանցել մէկգմէկու, եւ հայրս կտրուկ շարժումով մը պնակը իրմէ հեռացնելով կ'ելլէ սեղանէն: Կը ջանամ չձգել, որ հօրս կոպտօրէն հրած պնակը գետին իյնայ՝ մօրս գայթակղութիւնն առաւել գրգռելով, բայց միշտ չէ, որ կը յաջողիմ:

Արձակուրդի առաջին շաբթուան վերջատրութեան եկաւ Միքքին: Չէ՛, չեկաւ, հայրս բերաւ: Պտոյտէն նոր դարձած եմ եւ կը պատրաստուիմ սենեակս անցնիլ, բայց հեւասպառ ներս կը վազէ Խրիսթինան: Խրիսթինան մեր դրացին է եւ, հակառակ անոր որ ութ տարու է տակաւին, զիս իր ընկերը կը համարէ: Տասնամեայ տարիքիս բարձրութենէն բաւական մեծահոգութեամբ եւ նրբանկատութեամբ կը մօտենամ իրեն, չցանկալով ընկերութեան վերաբերեալ իր պատրանքները փճացնել: Խրիսթինա կարծես քիչիկ մըն ալ սիրահարած է ինծի, բայց եւ չեմ կրնար փոխադարձել, ութ տարեկան է միայն, ան ալ՝ յոյն... Ինչ որ է, Խրիսթինան ներս կը վազէ եւ դրան սեմէն շատ չյառաջանալով՝ պոռալու կը սկսի, որ դուրս ելլեմ: Անվստահօրէն կը քալեմ դէպի իր կողմը:

- Աճապարէ՛, - կը պոռայ հեւասպառ եւ դուրս կը սուրայ:

Երբ տունէն կ'ելլեմ, կը տեսնեմ, որ աղջիկը բաւական հեռացած է արդէն դէպի նաւամատոյց տանող ճամբան եւ անհամբեր նշաններով կը պահանջէ, որ աճապարեմ: Ես ալ վազելու կը սկսիմ:

- Ի՞նչ պատահեր է, Խրիսթինա,- կ'ըսեմ շնչակտուր, երբ կը հասնիմ անոր, բայց աղջիկը ոչինչ կը պատասխանէ եւ կը շարունակէ խելայեղ վազը: Ճամբու

ոլորանին կտրուկ կը կենայ եւ մատով դիմացը ցոյց կու տայ:

Հեռուէն կը տեսնեմ, որ հայրս կու գայ: Սկիզբը ոչինչ կը հասկնամ. պարզապէս հայրս է, որ աշխատանքէն կը վերադառնայ: Բայց քիչ վերջ կը զգամ, որ տարբեր է հօրս քալուածքը. յաճախ կը կենայ, ճամբան քիչ մը կը շեղէ, կարծես անտես բան մը կ'առաջնորդէ զինք:

- Հայտէ՛,- կը ձայնէ Խրիսթինա եւ նորէն վազելու կը սկսի: Այդ ատեն հրաւերի չեմ սպասեր: Հօրմէս յիսուն քայլ հեռաւորութենէն առաջին անգամ կը տեսնեմ զայն:

Պզտիկ սեւ արարած մը, նապաստակի պէս ցից ականջներով, աչքերը ծածկած մազափունջով, աջ ու ձախ կը դառնայ եւ գետինը կը հոտորտայ:

- Ամա՛ն, ասի ո՞վ է,- կ'ըսեմ ապշահար:

- Մօտ եկուր, - կ'ըսէ հայրս ժպտալով:

Կը կռնամ. շունը հետաքրքրութեամբ դէմքը դէմքիս կը մօտեցնէ եւ հոտորտալու կը սկսի. առաջին անգամն ըլլալով կը տեսնեմ մազափունջի վարագոյրէն անդին գտնուող պզտիկ սեւ աչքերը, որոնք ուշադրութեամբ զիս կը դիտեն: Յետոյ կը զգամ, թէ ինչպէս թաց լեզուն հպանցիկ կերպով քիթիս կը դաչի. հաւնեցաւ:

Մայրս ամէն բան կը հասկնայ առաջին իսկ ակնարկէն: Ընթրիքի ատեն չեմ վիճիր. մայրս ակնյայտ դժկամութեամբ մը, բայց պատուով կ'ընդունի իր պարտութիւնը:

Եւ այսպէս. որոշուած է, կը մնանք Պոլիս: Հայրս կրցաւ իր առարկութիւններն աւելի ծանրակշիռ դարձնել:

Յաջորդ օրը Պէյօղլուի «Թուրապի-պապա» թաղային գրադարանին մէջ ամերիկեան հրատարակութիւն մը կը գտնեմ, որ շուներուն ցեղատեսակները

կը նկարագրուին: Կը բանամ փնտռած բաժինը. Սգայ-Թիրիըր: Օհ, իմ շունս աշխարհի ամենէն հաւատարիմ շուներուն կարգին դասուած է: Գիրքը կը պատմէ, թէ ատենօք ապրած է Սգայ-Թիրիըր տեսակէն շուն մը, որ տիրոջ մահուընէ ետք ամբողջ 17 տարի անոր գերեզմանէն չէ հեռացած...

– Սկովտիա տեղ մը նոյնիսկ անոր արձանը կայ,- կը պատմեմ երեկոյեան Խրիսթինային:

Մեր դրան սեմին գտնուող աստիճաններուն վրայ նստած ենք: Հովը կը խաղայ Խրիսթինայի մազերը ամփոփած կապոյտ ժապաւէնին հետ: Խրիսթինա մտաւոր երեւոյթ ունի:

– Ուրեմն, եթէ դուն մեռնիս, ան տասնեօթը տարի պիտի չհեռանա՞յ գերեզմանէդ...

– Այո՛, եթէ հիմա մեռնիմ:

– Իսկ եթէ ուշ մեռնի՞ս:

– Այն ատեն կը մնայ... է-է... չեմ գիտեր, որչափ որ իր կեանքը բաւէ:

– Իսկ ո՞րչափ կը բաւէ:

– Ի՞նչ գիտնամ, ապուշ հարցումներ կ'ուղղես, - կ'ըսեմ սրտնեղած:

Կը լռէ:

– Եթէ մեռնիս, ես ալ կու գամ քու գերեզմանդ,- կ'ըսէ յանկարծ: - Հոն կը մնամ:

– Ո՞րչափ ատեն. որչափ որ կեանքդ բաւէ՞:

– Չէ՛, տասնեօթը տարի՛:

– Իսկ անկէ վե՞րջ:

– Անկէ վերջ չեմ գիտեր...

Կը լռենք:

– Լսէ՛, բայց տակաւին անուն չես տուած անոր, - կ'ըսէ յանկարծ:

– Ա՛հ, այո՛, այսօր կը մտածէի, բայց բան մը չկրցայ յօրինել:

– Աա՛ա՛, ես գիտեմ ինչ անուն տալ, -

յանկարծ կ'ոգետորուի Խրիսթինա՝ տեղէն ցատքելով:

– Հապա՞...

– Սի՛քքի, Սիքքի Մաուգ:

– Սիքքի՞...

Շունը «Սիքքի» անունը լսելով՝ ականջները ցից կ'ընէ եւ գլուխը աջ ու ձախ կը դարձնէ՝ օդը հոտորտալով. կարծես նոր անունը կը հոտորտայ:

– Կը կարծե՞ս, - կ'ըսեմ անվստահ:

– Այո՛, այո՛, այո՛, - կը ցատկոտէ Խրիսթինա:

– Լաւ... թող ըլլայ:

Որոշուած է: Սիայն յաջորդ օրը պիտի ստուգենք, որ Սիքքին իգական՞ սեռի կը պատկանի, բայց ուշ է ալ. անուանակոչած ենք: Իսկ հիմա Սիքքի ուրախ կը դառնայ թռչկոտող Խրիսթինային բոլորտիքը:

Վերջապէս ուժասպառ ըլլալով, Խրիսթինա քովս կը նստի:

– Տաքը անցաւ, եկուր ելլենք պտըտելու, - կ'ըսէ:

– Կը կարծե՞ս, - կ'ըսեմ բառը ծուլօրէն երկարելով:

– Այո՛,- կ'ըսէ ու մէկէն կ'ելլէ տեղէն, անմիջապէս Սիքքիին կապը վիզը կ'անցընէ եւ սպասողական նայուածքը ինծի կ'ուղղէ:

«Երեխա՛յ», մեծահոգաբար կ'ըսեմ մտօք եւ դանդաղօրէն կ'ելլեմ տեղէս:

Նաւամատոյցի ճամբուն վրայ կը հանդիպինք Մուշեղին: Իր տասներկուամեայ տարիքին բարձունքէն արհամարհոտ նայուածք մը կը նետէ մեզի, բայց շուտով Սիքքին կը նկատէ:

– Ասի ո՞վ է,- կ'ըսէ հրճուած, իսկոյն կռանալով եւ շունը գգուելով:

– Սիքքի՛ն է, - կ'ըսէ Խրիսթինա:

– Սիքքի Մաուգ...կը նմանի ալ, - կ'ըսէ Մուշեղ հիացիկ, յետոյ կ'անդրադառնայ,

թէ պէտք չէր մանուկներուն առջեւ այդ-
չափ տղայական կեցուածք առնէր, մե-
ղաւոր՝ մեզի կը նայի եւ կ'ըսէ շուարած. –
ո՞ր կ'երթաք:

– Պարտելու, – կ'ըսեմ հիացումէս հե-
ւասպառ. առաջին անգամն ըլլալով Մու-
շեղ խօսած է ինծի հետ: Մուշեղը, կղզի-
ին է՛ն չար տղան, պզտիկներուս հիացու-
մի առարկան:

– Ես ալ ձեզի հետ գամ, ապահով կ'ըլ-
լաք. աղուոր շուն է, չգողնան, – կ'ըսէ ան-
տարբեր:

Ես երջանիկ եմ Մուշեղին ներկայութե-
նէն, մտօք շնորհակալութիւն կը յայտնեմ
Միքքիին, եւ նոյնիսկ ներողամտաբար կը
ժպտիմ Խրիսթինային:

Սակայն նաւավարին օգնականը չի
ձգեր, որ նաւ ելլենք: Մեր թախանձանք-
ները ի գուր կ'ըլլան. քիւրտ Թէյիպը քանի
մը վայրկեան մեզ մտիկ ընելէն ետք,
ձանձրացած՝ կռնակը կը դարձնէ եւ կը
քալէ: Ափին կեցած կը նայինք, թէ նաւը
ինչպէս կը հեռանայ:

– Շատ փոքր էք, իրաւունք չունէք... եթէ
մինակ ըլլայի..., – կ'ըսէ Մուշեղ:

Ես եւ Խրիսթինա ուսերնիս կը թօք-
ուենք: Մեր տամաղրութիւնը փճացած է:

– Լաւ, հոգ մի՛ ընէք, ինծի հետ եկէ՛ք, –
կ'ըսէ Մուշեղ եւ արագ քայլերով կը յա-
ռաջանայ:

Լուռ կը հետեւինք Մուշեղին: Քսան
վայրկեան վերջ կղզիի հին ամառանոց-
ներուն շրջանը կը հասնինք: Մուշեղ
կանգ կ'առնէ եւ մեզի կը դառնայ.

– Հոս գգուշաւոր ըլլալ պէտք է, – կ'ըսէ
եւ ապա կ'աւելցնէ հայերէն. – հոս աշ-
խարհին ամէնէն աղուոր վարդերը կան:

– Ինչ ըսա՞ւ, – իսկոյն կը հարցնէ Խրիս-
թինա:

– Կ'ըսէ, թէ հոս աշխարհին ամէնէն
աղուոր վարդերը կան եղեր, – կ'ըսեմ

Խրիսթինային թրքերէն:

– Վարդե՛ր, վարդե՛ր, վարդե՛ր, – կը
կրկնէ Խրիսթինա հիացած:

– Սը՛սսս, – կը բարկանայ Մուշեղ:

Պզտիկ եւ նեղ փողոցները դատարկ
են. ամառանոցային շրջանը չէ սկսած
տակաւին: Շաբաթ մը վերջ այս բոլոր
տունները մարդոցմով լեցուն պիտի ըլլան,
բայց հիմա պարապ է թաղը: Փայտաշէն
հին տունի մը քովէն անցնելու ատեն
Օքանին կը հանդիպինք: Նախ Միքքիին
զինք կը նկատէ, եւ իսկոյն հաջելու կը
սկսի:

– Ծօ՛, լռեցո՛ւր անասունը, – կ'ըսէ Մու-
շեղ զայրացած: Այն ատեն կը նշմարենք
Օքանը, որ խնձորենիէն ճիւղ մը փրցնել
կը ջանայ, ապարդիւն:

– Ի՞նչ կ'ընես...

– Ո՞ր կ'երթաք...

Հարցումները կը խաչածետուին, եւ
օդին մէջ լռութիւնը կը մնայ:

– Հոս աշխարհին ամէնէն աղուոր
վարդերը կան, – կ'ըսէ յանկարծ Խրիսթի-
նա:

– Ապո՛ւշ, – չ'ուշանար Մուշեղին արձա-
գանգը:

– Օօ՛օ, Պօղոս աղբարին պարտէ՞զը
կ'երթաք, – կ'ըսէ Օքան աշխուժացած եւ
կ'աւելցնէ. – Ես ալ գամ:

– Ո՛չ...

– Չ'ըլլա՛ր...

– Եկո՛ւր...

Կ'ըսենք երեքս միաժամանակ:

– Պապային կ'ըսեմ, – կը սպառնայ
Օքան:

Ես եւ Մուշեղ շուարած իրարու կը նա-
յինք: Ոչ ոք կը սիրէ Օքանը: Օտար է.
մայրը թուրք է: Չարեհ տէտէին միմուճար
մանչը՝ Մինասս պէյը թուրք կին առաւ:
Օքանն ալ ուրեմն կէս-թուրք ըլլալու է,
կամ՝ լման թուրք:

– Լա՛ւ, եկուր, - կ'ըսէ Մուշեղ դժկամութեամբ, - միայն ո՛չ մէկուն պիտի ըսես:

– Թամամ..., - կ'ըսէ Օքան, - ...ասի ո՞վ է...

– Միքքին, - կ'ըսենք երեքս միասին:

Քիչ վերջ Պօղոս աղբարին պարտէզը կը հասնինք:

– Իսկ եթէ տունը ըլլա՞յ, - կ'ըսեն սարսափահար, բայց միեւնոյն ատեն արկածախնդրութեան մը սպասումէն խանդավառ, մինչ Մուշեղ արդէն պարտէզը շրջանակող պատը մագլցելու սկսած է:

– Ականջը ծանր է, լաւ չի լսեր, - կ'ըսէ արդէն ցանկապատին գագաթէն եւ կը ցատքէ պարտէզ:

Օքան իսկոյն Մուշեղին կը հետեւի: Ես նախ Խրիսթինային կ'օգնեմ պատին վրայ ելլելու, յետոյ զգուշութեամբ անոր կու տամ Միքքին, զոր աղջիկը պատին միւս կողմը կեցած Մուշեղին կը փոխանցէ: Անկէ ետք միայն ես ալ կ'անցնիմ պարտէզ: Աշխարհի ամենէն աղուոր վարդերը ինծի պարգապէս սովորական ծաղիկներ կը թուին, բայց կը լռեն: Խրիսթինա՝ հիացած, մէկ թուփէն միւսը կը վազէ՝ ծաղիկները գգուելով, մինչ տղաքը պարգապէս պատահածը կը փոքնեն:

– Ինծի հետ կ'ամուսնանա՞ս, - կ'ըսէ յանկարծ Խրիսթինա՝ ուղիղ աչքերու մէջ նայելով:

Կը շուարիմ: Խրիսթինա կեցած է սպասողական վիճակի մէջ, ձեռքին խնամքով ընտրուած կարմիր վարդերու պզտիկ փունջ մը կայ:

– Հիմա չէ, երբ մեծնանք, - կ'աւելցնէ՝ շփոթ տեսնելով:

– Խենթացա՞ր, - կ'ըսեն ի վերջոյ, - չուլալիք բան է:

– Ի՞նչու...

– Չէ՞ որ յոյն ես...

Աղջիկն անակնկալի կու գայ, բայց

ոչինչ կ'ըսէ: Մեղաւոր կը զգամ եւ կ'ուզեմ կացութիւնը բարելաւել:

– Օքան, - կ'ըսեն, - դուն Խրիսթինային հետ կ'ամուսնանաս չէ՞... Ոչ հիմա, երբ մեծ ըլլաք...

– Բայց Խրիսթինա օտար է. ի՞նչպէս կ'ըլլայ, - կ'ըսէ Օքան զարմացած:

Խրիսթինայի աչքերէն արցունքներ կը ցայտեն յանկարծ: Չգիտնալով ինչ ընել՝ Մուշեղը կ'ուզեմ օգնութեան կանչել, երբ Միքքին կ'ելլէ տեղէն եւ կը սկսի հաջել:

– Ծօ՛, փախէ՛ք, - կը պոռայ Մուշեղ եւ կը վազէ դէպի ցանկապատը:

Թփերուն ետեւէն կաղալէն եւ հայիռյելէն Պօղոս աղբարը կ'երեւի:

– *Բիճ գո՛ւրուարը***, վարդերս ամէն փճացուցի՛ք, - կը պոռայ ան:

Մուշեղ արդէն ցանկապատին միւս կողմն է, Օքան պատին գլխուն կեցած է՝ ցատքելու պատրաստ: Մենք ալ արդէն պատին վարն ենք: Խրիսթինային կ'օգնեմ վեր ելլելու, բայց յանկարծ ոտքը կը սայթաքի եւ կ'իյնայ:

– Ատո՛ւու, ո՛տքս, - կը ճչայ:

Պօղոս աղբար արդէն մօտ է: Կ'ուզեմ Խրիսթինան շալկել, բայց յանկարծ կը տեսնեմ Միքքին, որ աղմուկէն խեղճացած՝ կծկտեր է Խրիսթինային քով: Երկվայրկեան մը կը կենամ շուարած: Աղջրկան աչքերուն մէջ կը նայիմ. «Այդպէս ըրէ՛», կ'երեւակայեմ կարդալ հոն: Արագ շարժումով մը շունը կը գրկեմ ձախ ձեռքովս եւ աներեւակայելի վարպետութեամբ մը մագլցելու կը սկսիմ պատն ի վեր: Ակնթա՞րթ մը տեսեց միայն. չանդրադարձայ: Արդէն պատին գլխուն եմ: Կը խորհիմ յետ հայեացք մը նետել: Չեմ ըներ: Երկու ձեռքովս ամուր կը գրկեմ Միքքին եւ կը ցատքեն դէպի փողոց:

Մուշեղը եւ Օքանը չեն երեւիր: Վազելու կը սկսիմ անորոշ ուղղութեամբ մը:

Գործ՝ Վահրամի

Փողոցը ամայի է, լքուած, բայց՝ գեղեցիկ: Քիչ հեռուէն պոռչտութեան կը հասնին եւ գորատոր ապտակի մը ձայնը. Պօղոս աղբար հասաւ աղջկան:

Արեւը այլեւս շատ չ'այրեր: Միքքին գրկած, կը սլանամ ծառուղիներու մէջէն, ծովէն հասած պաղ հովը դէմքս կը գգուէ եւ կը խաղայ Խրիսթինայի մազերու կապոյտ երիզին հետ, գոր աղջիկը շան վիզը անցուցած է:

* * *

Հօրս համար շատ դժուար է առտու կանուխ արթննալը: Հակառակ անոր որ ժամը 7:00-ին արդէն գործատեղին պիտի ըլլայ, լաւագոյն պարագային միայն 7:00-ին քառորդ մնացած տունէն դուրս կու գայ: Մայրս, որ շատ աւելի ուշ պիտի

հագուած, աննպատակ կը թափառի տան մէջ «ուշացա՛յ...ուշացա՛յ...» պոռալով:

Սակայն հեռաւոր այն առաւօտը կ'արթննամ, որ տան մէջ տարօրինակ լռութիւն մը կը տիրէ: Կը մօտենամ ծնողներու սենեակին, բանալիին բացուածքէն կը նայիմ. մայրս հանդարտ քնացած է, իսկ հայրս չկայ:

– Խէր ըլլայ, այսօր ինք արթնցաւ, գործի գնաց,- կ'ըսէ մայրս նախաճաշի ատեն:

Մէկ ժամ վերջ մէկէ մը ստացուած հեռաձայնը լուր կու տայ, որ հայրս սրտի տագնապ ունեցած է գործատեղը:

Հայրս մեռաւ այդ ամբարն վերջաւորութեան՝ իբրեւ յիշատակ մօրս ձգելով տասնամեայ տղայ մը, տակաւին քանի մը ամսուան շուն մը եւ փայտաշէն տուն մը:

Բ.

Յետոյ Գուրթն էր:

Մայրս չկրցաւ ներել հօրս, որ մեռաւ եւ փախցուց միասին ճամբորդելու վերջին առիթը: Բայց աստուածավախ ըլլալուն, շատ չի համարձակիր հանգուցեալին հայիոյել, այդ պատճառով ալ ամէն բանին մեղաւորը շունը կը համարէ: Հօրս մահուան գոյժը առնելու պահէն սկսեալ, չորս տարի է արդէն, անհաշտելի թշնամութիւն մը սկսած է մօրս եւ Սիբքիին միջեւ: Մայրս առիթը չի փախցնէր շունը մշտելու, շունն ալ իր կարգին ամէն օր կանոնաւոր կերպով մօրս սենեակին մէջ կը միգէ, կամ սենեակին դուռը գոց գտնելու պարագային մօրս ձեռագործը կը բզբտէ:

– Աս ասանկ չ'ըլլար, սա շունը վռնտելիք է, - կը սկսի մօրս ամենօրեայ առաւօտեան մենախօսութիւնը:

Հակառակ անոր որ ամառնային արձակուրդի շրջանն է, եւ կանուխէն արթննալու պէտք չունիմ, կը ստիպուիմ ծրագրածէս աւելի վաղ լքելու անկողինս եւ շունը առնելով շուտով տունէն ելլելու, մօրս տռտռոցէն ազատելու համար:

– Ծօ՛, բան մը չկերած ո՞ր կ'երթաս, - կը ձայնէ ետեւէս:

– Անօթի չեմ, - կը պատասխանեմ եւ արագ քայլերով կը հեռանամ:

Մասնաւոր ընելիք չունիմ. ծովափ կ'երթամ, եւ եթէ արեւը արդէն ելած ըլլայ, կը փռուիմ խճաքարերուն վրայ, մինչ Սիբքին ուրախ հոս ու հոն կը վազէ՝ ճայերը հետապնդելով:

Քիչ վերջ Խրիսթինան կու գայ եւ միասին քաղաք կ'երթանք: Անցեալ տարի թոքատապէն մեռած քիւրտ Թէյիպը փոխարինելու եկած է անորոշ ազգութեամբ խոժոռ տղամարդ մը, որ միշտ տարակու-

սանքով մը Խրիսթինային կը նայի, բայց ես արդէն 14 տարու եմ, եւ հասակս բաւական է առանց մասնաւոր արգելքի հանդիպելու նաւով ճամբորդելու: Հազիւ քաղաք հասած՝ վիճաբանելու կը սկսինք, թէ ուր պիտի երթանք: Վերջաւորութեան միշտ ես կը յաղթեմ, քանի որ Խրիսթինան 12-ամեայ *չոճուխ* մըն է տակաւին: Խորքին մէջ այս պարագան քիչ մը կ'անհանգստացնէ մայրս.

– Ծօ, *չոճուխ* չես ալ, այդ աղջկան եւ շունին հետ սլքտալու փոխարէն, տարեկից ընկեր մը փնտռէ՛...

Բայց շատ ականջ չեմ տար մօրս: Խրիսթինան աղուոր է, ինչ որ ըսեմ, կը համաձայնի, Կարոյին պէս չէ: Կարօն ինծի տարեկից դրացի մըն է, որուն հետ օր մը սինեմա գացինք, բայց չկրցանք համաձայնիլ դիտուելիք ֆիլմին շուրջ եւ տարբեր յայտագիրներ ընտրեցինք: Խրիսթինան տարբեր է, ճաշակաւոր է, կը սիրէ իմ հաւնած ֆիլմերս, տուած գիրքերս կը կարդայ... Թէեւ այս վերջինէն քիչ մը կը կասկածիմ այն դէպքէն ետք, երբ սխալմամբ տուած հայերէն գիրքս վերադարձուց հիացական խօսքերով:

– Բայց դուն հայերէն չես գիտեր, ի՞նչպէս կարդացիր, - հարցուցի զարմացած:

– Ընկերուիի մը տուի, կարդաց, պատմեց:

– Ո՞վ է ընկերուիիդ:

– Է-է...չես ճանչնար...աղջիկ մը, - ըսաւ շփոթած:

– Է լաւ, - ըսի, բայց տհաճ զգացում մը մնաց մէջս:

Ինչ որ է. Խրիսթինան, եթէ այդ մէկ դէպքը մոռնալու ըլլանք, հաւատարիմ, ազնիւ եւ հոգատար ընկերուիի մըն է... Բայց կ'ուշանայ այսօր: Կ'ելլեմ ուղղակի իրենց տունը կ'երթամ:

– Խրիսթինասաա՜, - կը պոռամ՝ աղջրկան տունը օղակող պզտիկ պարտեզին դրան առջեւ կեցած:

Քիչ ետք Խրիսթինային մայրը գլուխը պատուհանէն դուրս կը հանէ.

– Խրիսթինան հիւանդ է, ադորիմո***, ջերմ ունի: Ներս եկո՛ւր:

– Չէ, աճապարանօք եմ, բարեւ ըրէ՛ք, - կ'ըսեմ եւ կը հեռանամ, թէւ բնաւ չեմ աճապարեր:

Քիչ վերջ միայն կ'անդրադառնամ, որ առանց Խրիսթինայի ընելիքս չեմ գիտեր: Անգգալաբար դէպի նաւամատոյց կը քալեմ, հոն տոմսակ մը կ'առնեմ եւ քաղաք կ'երթամ:

Ժամ մը ամբողջ աննպատակ թափառելէ ետք Սուլթանահմէտի քովնտի անձանօք թաղերը կ'երթամ: Միքքին կը հեւայ տաքէն, եւ արդէն կ'ուզեմ ետդարձի ճամբան բռնել, երբ յանկարծ զարմացած կը կենամ խանութի մը առջեւ: Սկիզբը չեմ կրնար հասկնալ, թէ ինչու կեցայ: Միքքին զարմացած ինծի կը նայի, խանութէն աղմկոտ երաժշտութիւն մը կը հասնի ականջիս: Հիմա հասկցայ. խանութի դիմապակիէն անդին տեղադրուած հեռատեսիլի մեծ պաստառին վրայ խարտեաշ երկար մագերով տղայ մը կ'երգէ երգ մը, որուն բառերը դժուարութեամբ կը հասկնամ: Իսկոյն խանութ կը մտնեմ՝ նայուածքս չհեռացնելով խարտեաշ երգիչէն:

– Շունին հետ կարելի չէ, - կ'ըսէ վաճառողը՝ միջին տարիքի հաստ պէխերով գիրով տղամարդ մը:

– Սիայն մէկ վայրկեանի համար մտայ, - կ'ըսեմ եւ շուրջս կը նայիմ: Նոր միայն կ'անդրադառնամ, թէ հեռատեսիլներու խանութ է:

Ներսը երգին բառերը առաւել յստակ կը հնչեն.

With the lights out, it's less dangerous
Here we are now, entertain us
I feel stupid and contagious
Here we are now, entertain us
A mulatto
An albino
A mosquito
My libido

– Կրնա՞մ բանով մը օգտակար ըլլալ, - կ'ըսէ վաճառողը:

– Է, չեմ գիտեր, կ'ուզեմ գիտնալ, թէ այս երգիչը ո՞վ է...

Երկվայրկեան մը լուռ եւ յոգնած ինծի կը նայի, յետոյ կ'ըսէ.

– Ես ալ չեմ գիտեր, կեցիր, *գլիփը* վերջանայ, վարը անունը պիտի գրուի:

Կրկին չեմ կրնար երգիչէն հեռացնել նայուածքս. բան մը կախարդած է զիս. խարտեաշ մագերն անկանոն կերպով թափած են դէմքին, հագուածքը անփոյթ է, բայց անօրինակ ազնուականութիւն մը կայ ամբողջ կերպարին վրայ: Եւ ձայնը... ըսես տիեզերական ոլորտներէ կու գայ. կ'երգէ, կ'ըսես՝ կը մեռնի, կ'ըսես՝ ցաւէն կը պոռայ: Երգին բառերը տարօրինակ են, քիչ մը պարզ, բայց երեւակայութիւնս եւ այդ ձայնը տարբեր իմաստ մը կը դնեն հոն.

Hello, hello, hello, how low?
Hello, hello, hello, how low?
Hello, hello, hello, how low?
Hello, hello, hello!

Գլիփը կը վերջանայ եւ պաստառին վարը կը գրուի՝ «Nirvana»: Հաւանաբար խումբ մըն է: Արագօրէն դուրս կ'ելլեմ խանութէն՝ մոռնալով նոյնիսկ շնորհակալութիւն յայտնելու վաճառողին, եւ

կ'աճապարենմ դէպի մօտակայ ձայնապր-
նակներու խանութը:

Nirvana խումբէն քանի մը ձայնապր-
նակներ կը գտնեն հոն, բայց քովի դրամս
միայն երկուքին կը բաւէ: Կ'առնեն եւ խե-
լագարի պէս դէպի նաւամատոյց կը վա-
զեն. արեւը անխղճօրէն կ'այրէ, ոչինչ
հասկցող Միքքին հեալէն հազիւ կը հաս-
նի ետեւէս, իսկ ես կ'ուզեմ փութով տուն
հասնիլ: Արդէն նաւուն մէջն է, որ ձայ-
նապրնակի ծրարին վրայ առաջին ան-
գամ կը կարդամ երգիչին անունը՝ Գուրթ,
Գուրթ Քուպլէյն:

Այդ ամառն անցաւ Գուրթին շօշափե-
լի ներկայութեամբ:

Մայրս, սակայն, շատ խանդավառ չէ
սա խելահաս վիճակէս.

– Պիտի խուլմանք, ծօ՛, քիչ մը ցած-
ցո՛ւր ասոր ձայնը, - կը պոռայ յուսա-
հատ: Իսկ ես կը գտնուիմ ցնծութեան մէջ.
նուագարկիչին ձայնը մինչեւ վերջին կէ-
տը բացած, երեւակայական կիթառ մը
ձեռքիս, Գուրթին հետ կոկորդս կը
պատռտենմ.

Rape me
Rape me my friend,
Rape me,
Rape me again.

Ինչպէս սպասելի է, Խրիսթիանան կը
բաժնէ նոր սէքս: Հիմա աւելի յաճախ
տունը կը մնանք: Ամէն օր համերգներ կը
սարքուին սենեակիս մէջ. կ'ելլեմ սեղա-
նին վրայ, կ'առնեմ «կիթառ», ձեռքով
աչքերէս ետ կը տանիմ գոյութիւն չունե-
ցող մագափունջը եւ երգելու կը սկսիմ:

Այս ամէնուն մէջ Միքքին տխուր է սա-
կայն. անկիւն մը կը նստի եւ ոչինչ հասկը-
ցող նայուածքով մեզի կը նայի. կը կա-
րօտնայ այն օրերուն, երբ ժամերով

պտոյտի կ'երթայինք:

Ես եւ Խրիսթիանան իսկական հաւա-
քողներ դարձած ենք, մօրս բնորոշումով՝
աղբահաւաքներ. կը հաւաքենք Գուրթի
մասին յօդուածներ, գիրքեր, նկարներ,
ձայնապրնակներ:

– Հէ՛յ, Շիշլիի մեքքոյին կայանը թերթ
մը տեսայ, Գուրթին նկարը կար հոն, - կը
պոռայ Խրիսթիանա հազիւ տունէն ներս
մտած:

– Ո՞ւր է, - կ'ըսեն անհամբեր:
– Քովս դրամ չկար, մաման ալ չտուաւ,
- կ'ըսէ մեղաւոր:

– Վնաս չունի, ճիշդ տեղը ըսէ՛:
Եւ կ'երթամ հասնելու Կղզիներէն մին-
չեւ Շիշլի, ուրկէ պիտի գնեմ թերթ մը,
որուն մէջ Գուրթի պզտիկ, սեւ-ճերմակ
լուսանկար մը պիտի ըլլայ միայն:

Ամառը կ'ընթանայ, ես եւ Խրիսթիանան
ալ աւելի կը խանդավառուինք Գուրթով,
Միքքին աւելի կը տխրի, մօրս գայթակ-
դութիւնը աւելի կը սաստկանայ:

Այլեւս մօրս տռտռոցէն ազատելու հա-
մար տունէն չեմ փախչիր. իսկոյն նուա-
գարկիչին կոճակը կը սեղմեմ, եւ տունը
կը լեցուի *հարպը ռոքի* մետաղեայ հնչիւն-
ներով:

Մօրս համբերութիւնը պիտի սպառէր
օր մը:

Խոհանոցէն կը հասնի Միքքին կադ-
կանձը: Փութով երաժշտութիւնը կը մա-
րեն եւ կը վազեն խոհանոց: Հոն կը
գտնեմ մայրս, որ աւելով շունը կը հալա-
ծէ. Միքքին կը փախչի՝ ջանալով քաք-
նուիլ սեղանին տակ, բայց չարաղետ
աւելը հոն ալ կը գտնէ զինք: Մայրս այս-
չափ բարկացած չեմ տեսած երբեք:

– Ի՞նչ պատահեք է, մա՛մ, - կ'ըսեն՝ ջա-
նալով աւելը առնել ձեռքէն:

– Ա՛լ կը բաւէ, - կը փղձկի մէկէն, -
վոճտէ՛ ասոր, այլեւս չեմ կրնար ասանկ

ապրիլ, վռնտե՛...

– Բայց ի՞նչ ըրեր է...

– Ի՞նչ պիտի ընէ. ամբողջ տունն ասոր մագերն են, ատ ալ չէր բաւեր, հիմա ալ ամէնուր կը միգէ եւ կը քաքնէ... չեն կրնար, վռնտե՛, այլապէս պիտի մեռցնեն, - կ'ըսէ եւ հեկեկալով կը փլի աթոռին վրայ:

Կեցեր են խոհանոցին մէջտեղը՝ մօրմէս վերջապէս խլած աւելը ձեռքիս, մայրս աթոռին նստած խուլ կը հեծկըրտայ, շունը անկիւն մը կծկտած կը դողայ ապրած ցնցումէն: Կազօճախին վրայ թէյնիկը յուսահատ կը սուլէ, բայց մտիկ ընող չկայ: Շունը կ'առնեն եւ լուռ ու մունջ դուրս կ'ելլեն տունէն:

Կէս ժամ մը աննպատակ թափառելէ ետք քայլերս զիս Խրիսթինային տունը կը տանին: Պատուհանէն զիս տեսնելով ան ներս կը վազէ: Կը կենամ դրան առջեւ, աղջիկը սպասելով: Վերջապէս դուռը կը բանայ. վառ կարմիր փէշ մը հագած է, յայտնի է որ յատուկ ինքզինք յարդարած է:

– Ո՞ւր կ'երթանք, - կ'ըսէ զուարթ:

– Ոչ մէկ տեղ, - կ'ըսեմ:

– Բան մը պատահե՞ր է, - կ'ըսէ շուրթած եւ կը նստի քովս՝ աստիճաններուն վրայ: - Միքքին ինչո՞ւ ասանկ տխուր է:

– Ա՛լ վերջացաւ...

– Ի՞նչը:

– Մայրս վերջնականապէս կատղեր է, ըսաւ՝ շունը մէյ մըն ալ տեսնէ, պիտի մեռցնէ...

Լռութիւն կը տիրէ: Մեղաւոր նայուածքս Միքքին կը յառնէ:

– Լսէ՛, - կ'ըսէ Խրիսթինա, - հիմա ի՞նչ պիտի ընես:

– Չեն գիտեր:

– Կեցի՛ր, - կ'ըսէ եւ իսկոյն ոտքի ցատքելով ներս կը վազէ:

Տրամադրութիւնս այնչափ փճացած է, որ Խրիսթինային կտրուկ շարժումներն այս անգամ նոյնիսկ ջիղերուս չեն դաչիր: Քիչ վերջ դուրս կ'ելլէ խանդավառ:

– Եղա՛ւ, - կ'ըսէ:

– Ի՞նչը:

– Մամային ըսի, թէ պիտի ճամբորդէք, եւ խնդրած ես, որ շունը այսօր մեզի մնայ:

– Բայց ո՞վ ըսաւ, թէ պիտի ճամբորդենք:

– Ապո՞ւշ ես, - կ'ըսէ զարմացած:

– Ա-ա՛, հիմա հասկցայ... բայց յետո՞յ:

– Յետոյ նայինք, անանկ մը կ'ընեն, որ մաման Միքքին սիրէ եւ արտօնէ, որ մեզի մնայ...

– Նայինք, - կ'ըսեն եւ կ'ելլեն տեղէս, շունին կապը Խրիսթինային կու տամ եւ կը ջանամ հեռանալ, առանց Միքքին նայելու. բան մը կը կոտտայ ներսս:

– Կեցի՛ր, - կը կանչէ Խրիսթինա:

Չկամութեամբ գլուխս ետ կը դարձնեմ՝ ջանալով խուսափիլ շունին նայելէ: Խրիսթինա կը տատամսի երկվայրկեան մը, յետոյ սպասողական ակնարկս բռնելով կ'ըսէ կարմրելով.

– Եթէ քեզ ալ վռնտէ, մեզի՛ եկուր... մաման կը համոզեմ...

Տուն կը դառնամ կէսգիշերին մօտ միայն. ամբողջ օրը թափառած եմ միայնակ: Տուն մտնելուս պէս մայրս վրաս կը յարձակի.

– Ո՞ւր էիր, ծօ՛, ժամուն նայա՞ծ ես, - յետոյ յանկարծ կը նկատէ, որ մինակ եմ, կը պաղի ակնթարթի մը մէջ եւ կ'աւելցնէ սարսափահար, - շունը ո՞ւր է...

– Ի՞նչպէս թէ ուր է, չըսի՞ր, որ վռնտեն, ես ալ ջուրը ձգեցի, խեղդեցի...

– Խե՞նք ես, ծօ՛, - կը պոռայ մէկէն եւ դուրս կը վազէ:

– Միքքի՛, Միքքի՛..., - մօրս ձայնը

կ'արձագանգէ գիշերուան մէջ եւ անպատասխան կը մնայ:

– Ծօ՛, ի՞նչ ըրիր շունը, ո՞ւր է,- կ'ըսէ ետ դառնալով,- մազերը հովէն խառնուած են, նայուածքին մէջ սարսափի արտայայտութիւն կայ:

– Դուն չըսի՞ր..., - կը սկսիմ անհամարձակ:

– Բան մըն էր, ըսի... ասի խելքի պառկելի՞ք բան է... շունը ետ բեր... արագ... ի՞նչ իրաւունքով, - յանկարծ հեծկտալով կը սկսի, ոչ այնպէս ջղացնցական, ինչպէս առաւօտեան, այլ կամացուկ եւ զուսպ, - շունը ետ բեր, - կ'ըսէ լացին մէջէն, - չամչցա՞ր, հօրդ վերջին նուէրը... ծօ՛, դուն խիղճ ունի՞ս...

Օրուան մէջ երկրորդ անգամն ըլլալով կեցած եմ սենեակին մէջտեղը շուարած. կայ բան մը, որ չեմ հասկնար: Յետոյ անհամարձակ կը մօտենամ մօրս, զգուշութեամբ մը կը գրկեմ ուսերը եւ կը շշմջամ ականջն ի վար:

– Մի՛ լար, չխեղդեցի, Խրիսթինային տունը մնաց... հիմա կ'երթամ կը բերեմ...

Գ.

Յետոյ ոչինչ կար:

Ամէն բան վերջացաւ մէկ կրակոցով միայն:

Յունուարեան պաղ երեկոյ մը հեռաձայն մը լուր կու տայ, որ պր. Հրանդը սպաննած են:

Գաղութն ալեկոծ է. ամենուր շշուկներ, ենթադրութիւններ, յաջորդ օրը շատ մը հայերու խանութները գոց են, առտուրնէ ինչ-որ ապուշներ հեռաձայնային ահաբեկչութեան կ'ենթարկեն համայնքը: Բոլորին ուշադրութիւնը հեռատեսիլի պաստառներուն գամուած է. տեղ մը ցոյցեր տեղի կ'ունենան. «Մենք բոլորս հայ ենք»:

Շաբաթ մը վերջ մայրս ամէն բան որոշած է ալ, եւ թէն 18 տարեկան տղայ մըն եմ արդէն, բայց իմ կարծիքս հարցնող չկայ: Դիշորը, շատ ալ չեմ ընդդիմանար:

Պիտի հեռանանք: Մեծ հօրս տէտէին պապին մեծ հայրը գաւառէն եկաւ Իսթանպուլ նոր կեանքի մը յոյսով եւ ասկէ հարիւր յիսուն տարի վերջ իր տոհմին վերջին ներկայացուցիչը՝ 18-ամեայ տղեկ մը իր մօրը հետ պիտի հեռանայ քաղաքէն, հարիւր յիսուն տարուան յոյսը վերջնականապէս կորսնցուցած:

Մայրս փութով գործերը դասաւորեց, եւ պաղ առաւօտ մը, Փետրուարի վերջաւորութեան, դուռը կղպեցինք եւ սնտուկներս շալկած՝ քալեցինք դէպի նաւամատոյց:

Հակառակ անոր որ որոշած եմ վերջին անգամ այցելել տարի մը առաջ մեռած Միքքիի գերեզմանը, բայց չեմ երթար:

Խրիսթինան նաւամատոյց եկեր է մեզի «երթաք բարի» ըսելու, սակայն խոժոռ նայուածքս տեսնելով, չի համարձակիր մօտենալ:

Վերջին անգամ նաւուն վրայէն կը նայիմ մանկութեանս կղզիին, յետոյ միայնակ կեցած Խրիսթինային եւ նայուածքս ուրիշ կողմ կը դարձնեմ:

Պիտի լամ, բայց տարիներ վերջ միայն:

Հոն է, որ կը հասկնամ. ամառնային պատմութիւնները պիտի վերջանան ձմրան:

*Օգոստոս, 2014
Երեւան*

* Իլերի (թրքերէն՝ *ileri*) – յառաջ:

** Բիճ գուրուլարը (թրքերէն՝ *piç kurulari*) - պոռնկորդիներ, սրիկաներ:

*** Ադորիմու (յունարէն) – մանչս:

սի: Սիրտը թպրտում էր՝ թե՛ իր երազանքն առաջին անգամ իմանալու հրճուանքից, թե՛ այն իրականացած տեսնելու սպասումից: Սովորականից շուտ սուսուփուս անկողին էր մտել ու պատուհանի իր բաժին մասից նայում էր խոստմնալից աստղերին, որոնցից իւրաքանչիւրը, ըստ հաւանականութեան տեսութեան, կարող էին նրան ուրախութիւն բերել՝ ընկնելու գնով...

- Անուշիկ, ժամը քանի՞սն է,- յանկարծ երկնքի լռութիւնը կայծակի մման ճեղքեց տատիկի հարցը:

Չգիտէր՝ ինչ անի: Ամէն ինչ խառնուեց, տակնուվրայ եղաւ՝ միտքը, աստղերը, հոգին: Այդ տարօրինակ շաղախից ո՞վ գլուխ կը հանէր... Մտածում էր՝ ախր ո՞նց լռի: Բայց երազանքն այնքա՞ն մօտիկ թուաց նրան, գիւղի աստղերի չափ մօտիկ: Քաղաքում երբեք նրանք այդքան մօտ չեն լինում մարդուն: Մտածեց՝ քնած ձեւանայ: Իսկ տատը սովոր չէր, որ իր հարցերն անպատասխան մնան: Բարձրացաւ, բացեց սենեակի դուռը:

- Անուշիկ, եդ ինչի՞ ձէն չես հանում: Եա՛, եդ ինչի՞ ես արդէն պառկել: Հօ չե՞ս հիւանդացել:

- Ա՛յ տատ ջան, թէ ինչիդ էր պէտք՝ ժամը քանիսն է... Ժամերն իրենց համար, առանց շտապելու յաջորդում են իրար ու էնքան մման իրար, որ մէկ-մէկ ասես ժամանակը կանգնած լինի գիւղում: Գուցէ հէնց այդ մտավախութիւնից էր նա հետամուտ՝ անպայման պատասխան ստանալու: Անուշիկը գլուխը բացա-

սական տարուբերեց՝ ուրախացած, որ իրեն վերջապէս այնպիսի հարց է տրուել, որին պատասխանելու համար կարող է բառեր չարտաբերել:

-Բա եդ ի՞նչ է պատահել, ա՛յ բալա: Ինչի՞ հետս չես խօսում: Կարող է՞ նեղացրել եմ քեզ:

Անուշիկը նորից գլուխը տարուբերեց: Խեղճ կինը որտեղի՞ց իմանար, թէ իր միամիտ հարցերն ի՞նչ են անում աղջկայ անմեղ հոգու հետ, ու չյանձնուեց:

- Դէ մի բա՛ն ասա, ա՛յ բալա, խօսի՛, հոգուդ մեռնեմ: Վա՛յ, չլինի երեխիս լեզուն ա կուլ գնացել: Վա՛յ, տունս քանդուեց... Կուրանային տատիդ աչքերը...

Այս անգամ Անուշիկը հասկացաւ, որ գործը գնալով բարդանում է եւ, երազանքին մտովի հրաժեշտ տալով, ստիպուած խօսեց, թէւ սրտից արիւն էր գնում.

- Չէ՛, տատի՛ ջան, ոչ մի բան էլ չի պատահել: Հանգիստ եղիր, ամէն ինչ շատ լաւ է:

- Բա ինչի՞ եդ խաղը դիր գլխիս, հը՞, ինչի՞ ձէն չէիր հանում, անխիղճ երեխայ:

Անուշիկը գերադասեց երազանքը լուռ թաղել: Եթէ պատմէր, նախօրօք գիտէր, թէ ինչ պիտի լսի՝ իր ի՞նչ ժամանակն է երազանքներ պահելու, ո՞վ էր իր ժամանակ եղպիսի բաների մասին մտածում, կամ՝ ո՞վ էր երազանքի մասին հարցնում իրենց, եւ՝ եդ ինչերո՞վ է գլուխը լցրել... Չնայած՝ կարող է եւ ուրիշ պատասխան լսէր: Կարող է եւ տատի սիրտը ճնլուէր, որ ակամայ ի չիք էր դարձ-

րել թոռան առաջին գիտակցուած ցանկութիւնը: Գուցէ նա կը փաթաթուէր, ամուր կը գրկէր ու կը խոստանար միւս տարի այդ օրը չխանգարել վերջինիս: Բայց աղջնակը չհամարձակուեց ու շփոթուած ասաց.

- Ուղղակի մտքերով էի տարուած, տատի՛ ջան:

- Էլի դասերիդ մասի՞ն էիր մտածում:

- Հա՛,- կեանքում առաջին անգամ ստեց Անուշիկը:

Այդ օրը նա մի քիչ մեծացաւ:

Միւս տարի՝ նոյն այդ ժամանակ, ողջ գերդաստանն այդտեղ էր հաւաքուել: Էլ երազանքին հերթ չհասաւ: Իսկ տարիները թռչում էին, ու այնքան արագ, որ ոչ մի երազանք չէր հասցնում հասնել նրանց յետեւից: Ժամանակը միայն գիւղում էր կանգնած թում: Ու այդ ժամանակի մէջ ապրող տատը սիրելի թոռնիկին մի օր ասաց.

- Քո թագն ու պսակը տեսնեմ, նախշո՛ւնս: Էլ բա՛ն չեմ ուզում:

Մնացած բոլոր թոռներինը տեսել էր: Տատի այդ խօսքերն ասես յետքերեցին այն հեռաւոր երեկոն: Անուշիկը վերյիշեց, թէ ինչ տրոփիւնով էր նայում աստղերին: Յիշեց իր թաքուն երազանքը ու ժպտաց: Ժպիտն աչքերում՝ վերադարձաւ քաղաք:

Կեանքի հիստուածքը տեղին ոլորաններ շատ ունի, այնքան տեղին, որ մարդ ապշում է: Կարծես քանոնով ու կարկինով չափուած ու գծուած լինեն դեռ պատահելուց շա՛տ առաջ: Ինչ-որ մի տիեզերա-

կան հաշուարկով դրանք ժամանակ առ ժամանակ բաժին են հասնում բոլորին: Միայն թէ նկատուեն ու դառնան իրեղեն...

Ժպիտն աչքերից տեղափոխուեց աւելի խոր, ապահով տեղ: Ու հենց յաջորդ օրը հարեւանուիուց լսեց, որ նուիրական երազանքները կատարուում են, եթէ լուսադէմին գնում ես եկեղեցի եւ ինքդ բանալիով բացում ես դուռը: Մակայն մի պարտադիր պայմանով՝ արթնանալու պահից մինչեւ խորանի առաջ յայտնուելն ու Աստծուց ցանկալին խնդրելը պետք է ոչ մէկի հետ բառ չփոխանակես: Եւ Անուշիկը, մի նոր յոյսով թեւաւորուած, գնաց եկեղեցի՝ պայմանաւորուելու համար:

Պարզուեց, որ իր հերթը կը հասնի երեք շաբաթ յետոյ միայն... Ուրիշ երազանքներ կային, որ իրենից երեք շաբաթ առաջ էին պահուել:

Կարելորն այն էր, որ այդ արարողութիւնը ոչ որ գործարքի չէր վերածել: Ամէն ինչ ազնուօրէն ու մաքուր էր արւում: Դա նոյնպէս նրան թելեր տուեց՝ աւելի մեծ հաւատով իր օրուան սպասելու համար: Երբ այդ օրը եկաւ, աղջիկը լուսադէմին սուսովուս դուրս եկաւ տանից ու քայլերն ուղղեց դէպի եկեղեցի: Թեթեւացած շունչ քաշեց, որ մենակ էր վերելակ նստել ու յետոյ էլ հարեւաններից ոչ մէկին չհանդիպեց: Ամէն ինչ հարթ էր ընթանում այս անգամ: Փողոցը հատեց աւելի հեշտ, քան երբեւէ: Հատուկէնտ մեքենաներ էին անցնում: Հասաւ Օփերայի շէնքի

մօտ: Ու յանկարծ իրեն մօտեցաւ մի մոլորութեամբ գիւղացի պապիկ:

- Վա՛յ, աղջիկ ջան: Էս բարի լուսով Աստուած քեզ ուղարկեց... Մի ժամ կ'ըլնի էստեղ պտտում եմ, մի կենդանի շունչ չի անցնում, որ հարցնեմ: Կայարանից ոտով էկել, հասել եմ, ինձ Թումանեան-Խանջեան խաչմերուկն ա հարկաւոր գտնել:

Անուշիկի սիրտը նուաղեց: Ի՞նչ անէր: Հօ խուլուհամբ չէ՞ր ձեւանայ: Ամէն դէպքում փորձեց ձեռքով ցոյց տալ, որ պէտք է ուղիղ իջնել... Բայց ո՞նց բացատրէր, որ մինչեւ հատուղ փողոց պէտք է հասնել, իսկ յետոյ արդէն այդ փողոցով դէպի ձախ թերութիւն ու մինչեւ վերջ գնալ, մինչեւ հանդիպակաց փողոցը... Մնջախաղում շատ աւելի բարդ հարցերի պատասխաններ են տրուում, սակայն այս պարզ հարցը պահանջում էր յստակ պատասխան՝ կազմուած որոշակի բառերից, եւ դրանք հնչեցին: Հնչեց նաեւ պատասխանը.

- Ապրի՛ արեւդ, Աստուած քեզ հասնի, ոնց որ դու ինձ հասար, բալա՛ ջան:

Թուում էր, այլեւս միտք չունէր եկեղեցի գնալ: Մանաւանդ, այդ բառե-

րից յետոյ: Բայց Անուշիկը գնաց: Գլխի շարժումով ու ժպիտով բարեւտալուց ու առնելուց յետոյ բանալին անբառ վերցրեց ձեռքը: Սրտի զարկերը զգում էր ողջ մարմնով մէկ: Բանալին երկու անգամ պտտելուց յետոյ դուռը հեշտութեամբ բացուեց: Թուում էր, թէ հեքիաթի մէջ է յայտնութիւն կամ դեռ չի արթնացել... Առաջացաւ, կանգնեց խորանի առաջ ու ծնկի եկաւ: Կեանքում առաջին անգամ նման մղում ունեցաւ եւ իսկոյն ենթարկուեց: Յետոյ վառեց մոմերն ու սպասեց՝ մինչեւ դրանք ամբողջովին հալուեցին: Հաւաքաբար կինը սրբում էր յատակը: Մի քիչ կանգնեց, համբուրեց պատի մէջ որմնաշարութեամբ խաչքարը, խաչակնքեց ու դէմքով դէպի Ս. Մարիամի պատկերը՝ դուրս եկաւ եկեղեցուց: Իսկ թէ դրանից յետոյ ե՞րբ կարելի էր խօսել՝ չգիտէր, չէր ճշդել: Հիմա արդէն միեւնոյն էր, ինքը խօսել էր այստեղ գալուց առաջ: Ո՛վ իմանար, թէ նախապայմանի այդ խախտումն ինչպէ՞ս կ'ազդի իր ուխտի վրայ: Այդուհանդերձ, սիրտը թեթեւացել էր, ասես պահուած երազանքից ազատութեամբ լինէր: Այդ ազատութեան զգացումով էլ սկսեց ապրել:

Երեւան

ՎԵՐՋԻՆ ՍՐՍՈՒՄԸ

Ինչպես միշտ, դժուար է պոկուել համակարգչի պատառից, որն անդրադարձնում է հարիւրաւոր քիւմէթեր հեռու մնացած հարազատների կենդանի դէմքերը, բայց Վարսիկը ստիպուած իր իսկ ձեռքով անհետացրեց սիրելիների եթերնայնացած ներկայութիւնը: «Իրիկունն էլ կը զանգեմ», ասաց նա՝ համակարգչի դէմից վեր կենալուց առաջ, մտքում հազարերորդ անգամ օրհնեց *սկայփը* ստեղծողին՝ յիշելով, որ Պոլիս հարս գալու առաջին տարիներին միակ յոյսը թղթի մամակներն ու հագուադէպ ու քանկ հեռախօսահամարներն էին, եւ տնից դուրս եկաւ: Աշխատանքային օրը սկսուեց: Ինչ լաւ է, առաջին տարիների լեզուաչիմացութեան եւ երեխայի ծնունդին հետեւած պարապուրդի տարիներից յետոյ նա տնից դուրս է գալիս, քայլում (այսինքն՝ օգտակարում), մարդ է տեսնում, խօսակցական թուրքերէնն է զարգացնում, դէ իսկ փող աշխատելու մասին էլ չասած... Ճիշդ է, Շիշլիի սահմաններից դուրս չի գալիս, բայց այդպէս շատ աւելի լաւ է. ի՞նչ գործ ունի անծանօթ թաղամասերի հետ: Արդէն երեք ամիս է, ինչ նա իրենց թաղամասի դարմանատան բուժքոյր է, օրը մի քանի կանչ է ունենում ու արդէն լաւ գիտի բոլոր փողոցները: Քուրթուլում՝ իր ապրած շրջանում, նրան արդէն լաւ ճանաչում են, յատկապէս տեղի հայերը, դէ արդէն թուրքերն էլ: Նա յաճախ էր ժպտալով մտածում, թէ իր խորհրդային դպրոցական եւ ուսանողութեան տարիներին երբեւէ մտքով չէր անցնի, որ մի օր ապրելու է իրենց այնքան հեռու-մօտիկ հսկայ Պոլսում, «ու հերիք չի՝ թուրքերի քանակները ծակծկելով եմ փող աշխատելու»...

Այդ օրը Վարսիկը երեք հիւանդի այցելեց, մէկին երակային սրսկեց, միւս երկուսին կաթիլային ներարկում միացրեց: Երեքն էլ թուրքեր էին: Վարսիկի համար սովորական էր դարձել թուրք ընտանիքներ մտնելը, քանի որ մշակութային մեծ տարբերութիւններ առանձնապէս չէր տեսնում, աւելին, իր եղած մի քանի ընտանիքները բաւական եւրոպականացած էին: Այդ իսկ պատճառով նա յանկարծակիի եկաւ, երբ չորրորդ բնա-

կարանի դուռը բախելով դեմ յանդիման կանգնեց ոտքից գլուխ սեւ չարչափով փաթաթուած մի տարիքոտ կնոջ առջեւ:

- Բարեւ ձեզ,- առաջին անգամ ձայնի երկչոտ երանգով բարեւեց Վարսիկը,- դուք բուժքոյր կանչե՞լ էք...

- Ներս եկէք,- ասաց կինը:

Միջանցքում նրան ընդառաջ եկաւ մի աւելի երիտասարդ կին, դարձեալ չարչափ մէջ, յետոյ նրան հիւրասենեակում ընդունեց դարձեալ սեւերի մէջ փաթաթուած մի ծեր կին: Վարսիկը լրիւ շփոթուեց այդ երեք սեւազգեստ կանանց ներկայութեամբ: Առաջին անգամ էր նման միջավայրում եւ զարմացած էր, թէ ինչու են այս կանայք տանը չարչափներ կրում: Առաջին իսկ ընդունեց ահաւոր անյարմարութիւն զգաց, թուաց, թէ օդի պակաս ունի, չնայած լուսամուտները լայն բացուած էին, թուաց, թէ տհաճ հոտ է զգում, թէ ոչ մի տհաճ հոտ էլ չկար, ընդհակառակը, սենեակում մի քանի տեղ վարդի թարմ փնջեր էին դրուած...

- Համեցէք այստեղ,- ասաց ծեր կինը եւ Վարսիկին առաջնորդեց ննջասենեակ: Բայց այստեղ իսկապէս հիւանդութեան եւ ծերութեան հոտ կայ, այդ ծանօթ թթու հոտը...

Առաջին իսկ հայեացքից պարզ էր, որ մահճակալին պառկած ծերունին կաթուածահար է: Սակայն ո՛չ ծննդած զոհերը, ո՛չ գունատ մաշկը, ո՛չ զառամեալ տարիքն արգելք չէղան, որ երիտասարդ բուժքոյրն անմիջապէս հասկանայ, որ հիւանդը ժամանակին պիտի որ գեղադէմ եղած լինէր:

Ծերունին իր խաժ աչքերը յառեց դե-

պի Վարսիկը եւ նրա բարեւն առնելով՝ թոյլ ձայնով ասաց.

- Վատ եմ, աղջիկս...

- Ոչինչ, ամջայ (հայրիկ), ես էլ նրա համար եմ եկել, որ դու լաւ կը լինես,- ասաց Վարսիկը եւ աչքի անցկացրեց գրառումը. «Թունջել էօզ, 93 տարեկան, երակային սրսկում, 10 հատ»: Սկսեց նախապատրաստուել... Ծերունին դարձեալ խօսեց.

- Աման, աղջիկս, իմաստ չունի, մի՛ արա...

- Չէ, հայրիկ, բժիշկը սրսկում է նշանակել, պէտք է անեն,- ասաց Վարսիկն իր գործն իմացողի վճռականութեամբ: Երբ ասեղը մտցրեց երակի մէջ, սովորութեան համաձայն հարցրեց՝ հոյ չի՞ ցաւում: Միշտ սովոր էր լսել՝ չի ցաւում կամ առնուազն՝ մի քիչ, բայց այս անգամ կեանքում առաջին անգամ այս ծերունուց լսեց դաժան, դատավճռի պէս հնչող խօսքը.

- Ցաւում է...

«Սա էն տեռորիստ, հարազատների արիւնը խմող հիւանդներից է», - մտածեց Վարսիկը, գործն աւարտեց եւ ասաց.

- Ամջայ, հաւատացնում եմ, էլ չի ցաւայ, ձեզ առողջութիւն...

- Աղջիկս, դու որոշ շեշտով ես խօսում,- ասաց ծերունին,- կարող է՞ ազերի ես...

Վարսիկը ցնցուեց, բայց արագ պատասխանեց.

- Ոչ, հայ եմ...

- Հա՞յ ես... բայց հայերը քեզ պէս չեն խօսում...

- Ես տեղացի հայ չեմ, ամջայ, Հայաստանից եմ...

Ծերունու խաժ աչքերը զարմանքից

*Արեւմտեան Հայաստանի եւ Սղերդի մէջ թաքուն հայեր. նոյն ընտանիքին մէջ՝
իմամ եւ արքեպիսկոպոս:*

կլորացան:

- Հայաստանի՞ց ես... իսկ այստեղ
ի՞նչ ես անում...

- Ամուսնացած եմ տեղացի հայի
հետ, հայրիկ...

- Ամուսնի ի՞նչ է...

Ծերունին այդ հարցի պատասխանը
ստանալուց յետոյ այլեւս լուռ մնաց,
բայց շարունակում էր ակնդէտ նայել
բուժքրոջը:

«Տես, է՞, ինչ էլ հետաքրքրասէրն է...
Վայ Աստուած ջան, Թուրքիայում ինձ
ազերիի տեղ էլ դրեցին», - մտածեց
Վարսիկը, վեր կացաւ, առողջութիւն
մաղթեց հիւանդին՝ շատ լաւ իմանա-

լով, որ նա այլեւս չի առողջանալու եւ
հրաժեշտ տուեց: Երբ արդէն ծեր կնոջ
ուղեկցութեամբ պատրաստում էր
դուրս գալ սենեակից, Վարսիկը լսեց
ծերունու ձայնը.

- Այշեգիւ, աղջկան մի քաղցր բան
տուր...

Վարսիկը վերցրեց իր վարձը, հրա-
ժարուեց իրեն առաջարկուած չոր
մրգերից ու դուրս եկաւ: Դրսում նա
խորը եւ թեթեւացած շունչ քաշեց,
ասես ազատուել էր ինչ-որ շատ տհաճ
բանից, բայց ինչի՞ց, ինքն էլ չէր հաս-
կանում: Թուում է, ոչ մի արտառոց բան
չէր տեսել: Այդպէս շատ հիւանդների

էր ինքը սրսկել: Տունը մաքուր էր, մարդիկ՝ քաղաքավարի: Հասկացանք, երեք սեւ չարշաֆներով կանայք կային, բայց մի՞թէ միայն նրանք կարող էին այդքան ազդել ընդհանուր մթնոլորտի եւ իր տրամադրութեան վրայ...

Յաջորդ օրը տունը թուաց պակաս տհաճ, իսկ ծերունու ձայնը՝ պակաս թոյլ: Երբ Վարսիկն ասեղը մտցրեց ու հարցրեց, թէ ցաւում է, նա պատրաստ էր, որ հիւանդը դարձեալ «այո՛» կ'ասի, բայց զարմանալիօրէն ծերունին մեղմ ձայնով ասաց.

- Չի ցաւում, աղջիկս...

Սենեակից դուրս գալիս ծերունին կնոջն ասաց, որ այս անգամ էլ միրգ տան բուժքրոջը: Վարսիկը չկարողացաւ մերժել իրեն տուած մի քանի մանդարինը, բայց փողոցում դրանք նետեց առաջին իսկ պատահած աղբարկղը:

Սակայն յաջորդ օրերին Վարսիկի մօտ անյարմարութեան զգացումը չքացել էր: Իննսուներեքամեայ ծերունու տունը արդէն շարքային հիւանդի տուն էր: Նա արդէն վերցնում էր իրեն առաջարկուած միրգն ու քաղցրեղէնը եւ ճանապարհին դէն չէր նետում, շփում էր ծերունու կնոջ, հարսի եւ թոռան կնոջ հետ, որոնք բոլորն էլ շատ սիրալիր են: Ինքը՝ ամջան էլ որոշ բաներ պատմեց իր մասին: Այդ երկար մատներով, հաստ յօնքերով խաժաչ ծերունին ծնունդով Էրզինջանի գիւղերից է, ունի մէկ որդի եւ չորս աղջիկ, որոնք բոլորն էլ ամուսնացած են ու թոռների տէր, ինքն ու կինն էլ շատ գոհ են իրենց միակ որդուց ու նրա ընտանիքից: Վարսիկը ծանօթացաւ որդու՝ Ջեմալի հետ, որը վստահաբար հօր կրկնօրինակն է, նոյնպէս խաժ աչքե-

րով ու բարեհամբոյր, եւ ինչպէս երեւում է, չափազանց կապուած է հօրը, քանի որ նրա սնարի մօտ վերածում է մի հեզ երեխայի, չնայած վաթսունամեայ տարիքին:

Մնաց վերջին սրսկումը: Այս ինը այցերի ժամանակ ծերունու ինքնազգացողութեան մէջ էական փոփոխութիւն չէր եղել: Ինչ արած, Վարսիկն այս վերջին սրսկումն էլ կը կատարի ու իր առաքելութիւնը կը համարի աւարտուած ...

- Բարեւ, հայրիկ, այսօր վերջին սրսկումն եմ անելու, - ասաց նա՝ սենեակ մտնելով:

Ծերունին բարեւին չպատասխանեց: Սինչ Վարսիկն ասեղն էր նախապատրաստում, նա յանկարծ ասաց.

- Գնա դուռը փակիր, քեզ բան եմ ասելու...

Բուժքոյրը լսածից ցնցուեց: Տարակուսանքի մէջ՝ նա հնազանդ մօտեցաւ դրանը, սակայն այդ պահին ներս մտաւ թոռան կինը: Ծերունին մի պահ վարանեց, ապա ասաց.

- Մեզ մենա կ'թող...

Ի պատասխան ջահել հարսի զարմացած հայեացքի՝ նա հաստատուն ձայնով ասաց.

- Ես ուզում եմ իմանալ, թէ ինձ ինչքան է մնացել ապրելու... ու չեմ ուզում, որ տնեցիներից մէկը լսի...

Հարսն անմիջապէս ենթարկուեց: Վարսիկը նստեց ծերունու մահիճի մօտ: Յանկարծ հիւանդը կտրուկ խլեց Վարսիկի ձեռքը եւ մինչ վերջինս կ'անդրադառնար, որ սա անհնարին բան է, որ մահմեղական տղամարդն իրաւունք չունի ֆիզիքապէս դիպչել քրիստոնեայ կնոջը, ասես երազի մէջ

լսեց այս խօսքերը.

- Զրգըմ, սեն «Հայր մեր»ը պիլեօ՞րմուսուն...

Վարսիկն ականջներին չհաւատաց: Ճիշդ լսեց արդեօք, մի՞թէ ծերունին իսկապէս իրեն հարցրեց, թէ նա գիտի՞ արդեօք «Հայր մեր»ը: Մի պահ շուարած մնալուց յետոյ նա կամացուկ ասաց.

- Գիտեմ, ամջայ... բայց ձեր ինչի՞ն է պէտք «Հայր մեր»ը...

- Քո գործը չէ... ինձ «Հայր մեր»ն ասա՛...

- Կարող է՞ դուք էլ...,- Վարսիկի ձայնը դողաց:

- Աղջիկս, ես հայ եմ,- շնջաց ծերունին, եւ նրա խաժ աչքերից արցունք ծորաց:

Վարսիկը, ոտքից գլուխ փշաքաղուած, սկսեց դանդաղ «Հայր մեր»ն ասել: Ծերունին նայում էր նրան ծակող հայեացքով՝ շարունակելով պինդ բռնած պահել նրա ձեռքը, որսալով եւ վայելելով արտասանած իւրաքանչիւր բառը: Վարսիկն արտասանում էր, բայց կոկորդին գունտ էր դէմ առել, թոււմ էր, թէ հիմա ինքն էլ կը փղձկայ, բայց տեսնելով ծերունու աչքերում յայտնուած փայլը, ուժ առաւ շարունակելու, իսկ աղօթքի վերջին խօսքերն ասելիս տեսաւ, որ ծերունու շուրթերն անձայն կրկնեցին այդ բառերը: Այդ տեսնելով՝ նա հիւանդի ձեռքը բարձրացրեց եւ սեղմեց իր այտին: Ծերունին թոյլ ժպտաց եւ ասաց.

- Շնորհակալ եմ...

Դեռեւս կատարուածից ուշքի չեկած՝ Վարսիկն ինքնաբերաբար անցաւ իր արհեստավարժ պարտականութիւնների կատարմանը, բայց ծերունին արգելեց.

- Չէ, է՛լ վերջ... Ես հիմա արդէն կարող եմ հանգիստ մեռնել...

Այդ խօսքի վրայ Վարսիկը քիչ մնաց բղաւէր, սակայն ծերունին կտրուկ ասաց.

- Գնա՛ խաղաղութեամբ, աղջիկս, Աստուած քեզ ու ընտանիքիդ հետ...

Սենեակից դուրս գալով՝ Վարսիկն արագ վերցրեց իր վճարը, հրաժարուեց քաղցրեղէնից եւ արագ դուրս փախաւ՝ վախենալով, որ իրեն կը սկսեն հարցեր տալ: Երբ տնից բաւականաչափ հեռացաւ, կանգնեց մի շէնքի անկիւնում եւ ազատութիւն տուեց արցունքներին: Մի կին սրտացաւօրէն հարցրեց, թէ ինչ է պատահել, Վարսիկը մի սուտ յօրինեց ու արագ շարունակեց ճանապարհը:

Այդ օրը տնեցիներին ոչինչ չասաց: Յաջորդ օրը ուզում էր զանգահարել Ջեմալին եւ իմանալ ինչ որպիսութեան մասին, բայց այդպէս էլ համարձակութիւնը չհերիքեց: Միւս օրը միայն, այլեւս չդիմանալով, առաւօտ շուտ հաւաքեց Ջեմալի հեռախօսահամարը եւ իմացաւ, որ հայրը նախորդ օրը մահացել է՝ խաղաղ, առանց ցաւի, տնեցիներով շրջապատուած... «Մենք քեզնից շատ շնորհակալ ենք, Վարսիկ քոյրիկ, ինչպէս կեանքի վերջին օրերը թեթեւացնելու համար», - ասաց Ջեմալը եւ լաց եղաւ՝ ինքը իր տանը, Վարսիկն էլ՝ իր...

Վարսիկը թաղմանը չգնաց, բայց նոյն պահին Քուրթուլուշի հայկական եկեղեցում մոմեր վառեց 93 տարի առաջ Երզնկայի գիղերից մէկում ծնուած եւ այսօր արդէն Թուրքիայում շրջանառուող խօսքով ասած՝ «սուրի մնացորդ» դարձած այդ անծանօթ հայրենակցի համար:

Հետագայ երկու ամիսը նրա համար տուայտանքների ամիսներ եղան: Ընտանիքին պատմել էր, անգամ *սկայփուլ* հայաստանցի հարազատներին էր մանրամասն պատմել ու զարմացրել նրանց, բայց միեւնոյն է, սիրտը չէր թեթևանում: Նա գիտէր, որ այս աշխարհում մեկին պիտի պատմի իր այս ծանր փորձառութեան մասին, որպէսզի կարողանայ մի քիչ խաղաղուել: Եւ նա լաւ գիտէր, թէ ով է այդ մեկը, բայց սիրտ չէր անում զանգահարել Ջենալին:

Առիթն ինքնին ներկայացաւ: Այդ օրը Վարսիկը մի խնամեալի տնից միւսի տուն էր գնում, երբ ճանապարհին նրա դէմ ելաւ Ջենալը: Վաթսունամեայ տղամարդը հօր մահից յետոյ ասես խեղճացած, որբացած լինէր... Սովորական առանց դիպչել ողջոյնի ու որպիսութեան խօսքերից յետոյ Վարսիկը համարձակութիւն ունեցաւ իրեն չարչրկող նիւթը բանալու:

- Պարոն Ջենալ, իսկ դուք գիտէ՞ք, որ ձեր հայրը մահից առաջ ինձ աղօթել տուեց...

- Հնարատր է, նա հաւատացեալ էր, - ասաց Ջենալը:

- Բայց նա ինձ հայերէն աղօթել տուեց, - ասաց Վարսիկը եւ արագ պատմեց եղածը: Նա միայն բաց թողեց հիւանդին չարսկելու պահը, որպէսզի տպաւորութիւն չստեղծուի, թէ յաջորդ օրը նա այդ չարսկուելու պատճառով է մահացել...

Ակնյայտ էր, որ Ջենալը մեծ ցնցում ստացաւ: Նրա դէմքին զարմանքն ու զայրոյթն իրար էին խառնուել:

- Սի բան ասեմ, միայն թէ, խնդրեմ, չնեղանաս ու չբարկանաս, - ասաց

Վարսիկը: - Հայրդ ապրեց որպէս հաւատացեալ մահմեդական, բայց մեռաւ որպէս հաւատացեալ քրիստոնեայ... ուրեմն ճիշդ կը լինի, որ նրա գերեզմանի վրայ երբեմն-երբեմն հայ քահանայի կանչես...

Ասաց, կտրուկ շուռ եկաւ ու արագ հեռացաւ, որպէսզի չտեսնի Ջենալի զայրոյթը: Դէ ինչ, հասկանալի է, մարդ վաթսուն տարեկանում յայտնաբերի, որ իր հայրը հայ է, այսինքն՝ ինքն էլ է հայ... մենք էլ չէի՞նք ցնցուի, եթէ մի օր իմանայինք, որ իրականում, ասենք, հայ չենք, թուրք ենք...

Երզնկացի ծերունու որդու հետ այս հանդիպումից յետոյ Վարսիկն իսկապէս հոգեպէս թեթեւացաւ: Արդէն մահմեդական հաւատացեալների ընտանիքում յայտնուելիս իրեն վատ չէր զգում: Խաժաչ ծերունուն ատելի ու ատելի յիշում էր հազուադէպ, բայց միշտ գորովանքով...

Մայիսեան մի օր, երբ ողջ Ստամբուլը նշում էր մայրերի տօնը, Վարսիկը տղայի հետ քայլում էր Քուրթուլուշի փողոցներով, երբ ձեռքի հեռախօսը զնգաց: Ջենալի անունը տեսնելով՝ նրա սիրտը դողաց:

- Շնորհաւոր մայրերի օրը, Վարսիկ քոյրիկ, - ասաց Ջենալը:

Սի քանի այլ հերթական խօսքից յետոյ Ջենալը, բառերն ընտրելով, ասաց.

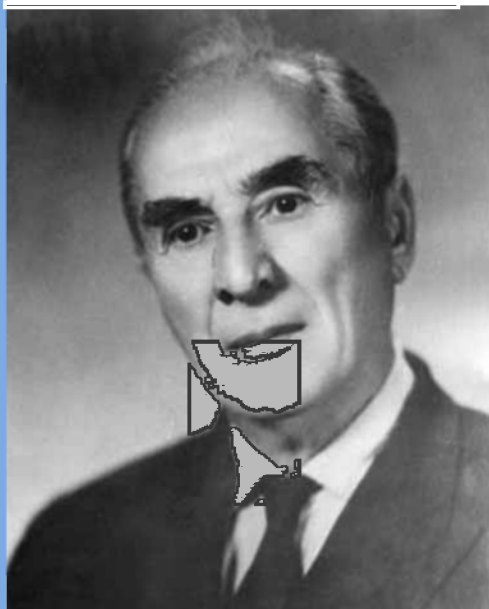
- Գիտե՞ս, Վարսիկ քոյրիկ, մենք հետեւել ենք քո խորհրդին...

- Ի՞նչ խորհուրդ, - հարցրեց Վարսիկը, թէւ անմիջապէս յիշեց:

- Մենք արդէն երկու անգամ հայ քահանայ ենք բերել հայրիկի հողաքմբի վրայ...

ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԽԻՒՒ

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐԷՆ ԱՆՏԻՊ ԷՋ ՄԸ

**Սպորեւ կը հրատարակենք
երգիծագիր Լեռ Կամսարէն անպիս
էջ մը, այնպէս, ինչպէս որ մեզի
տրամադրուած է բնագիրը, իր
թռնուիկին Վանուի
Թովմասեանի կողմէ:**

Արտասահմանեան հայ ներկա-
յացուցիչներու Սան Ֆրանցիսկոյի
կոնֆերանսին տրուած ղեկարաց-
իայի տակ դաշնակցական կուսակ-
ցութիւնը չէ ստորագրեր:

Անմիաբանութիւն հայոց պատ-
մութեան սկիզբէն մինչեւ վերջ:

Առաջներ, տեսնելով հայոց այս
մշտական անհամաձայնութիւնը եւ
կարծելով, որ մեր ազգին յատուկ
ախտ մըն է, կը զայրանայի շատ,
բայց հիմա ուսումնասիրելով մեր
ազգին հոգեբանութիւնը, կը տես-
նեմ, որ ատիկա օրյեկտի պատ-
ճառներ ունի ու շատ բնական է:

Հայ ազգը եղած է բազմաթիւ ազ-
գերու խառնուրդ:

Բազրատունիք ու Մամիկոնեան-
ները, ինչպէս նաեւ Արծրունիք ոչ թէ
միեւնոյն ազգի տարբեր նախարա-
րություններ, այլ պարզապէս տար-
բեր ազգեր են, միեւնոյն լեզուով
խօսող: Ինչպէս անգլիացիք ու ամե-
րիկացիք, բայց հոգեբանութեամբ
միանգամայն տարբեր:

Բազրատունիք, որպէս հրեական
ծագում ունեցող ազգ, ունեն հրեա-
կան բոլոր առանձնայատկութիւն-
ները՝ փողասէր, առեւտրական,
հաշտով նստող կանգնող, կռիւներու,
սխրագործութեանց գլուխ չունեցող,
իրենց քաղաքական հակառակորդ-
ներու հետ միշտ աշխատելու են
խաբրով, փողով, նուէրներով եւ այլ
բաներով խաղաղութիւն գլուխ բե-
րել: Անոնք խելացի, տակտով,

պատրաստուած մարդիկ էին, սակայն, զուրկ համազգային գաղափարներէ. բոլորը միայն իրենց աթոռին համար:

Նոյնը նաեւ Արծրունիք: Մինչեւ այնքան եսական, որ Սենեքերիմ թագաւորը իր երկիրն ու ժողովուրդը ծախեց յունաց մի պզտիկ քաղաքով, ուր ամփոփուեցաւ իր ընտանիքի հետ: Արծրունեաց ժառանգներն են արդի վասպուրականցիք, որոնք, զիտէք թէ, որքան հմուտ առետրականներ են:

Բայց այդպէս չեն Չինաստանէն եկած Մամիկոնեանները: Անոնք համազգային են, յանդուգն, կռուասէր, փող ու հաշիւէն անտեղեակ. իրենց անձը զոհող ու գաղափարական: Պատահական չէր, որ հայազգի սպարապետներ ու նշանաւոր զօրավարներ Մամիկոնեան տոհմն է տուեր: Այո՛, անձնուէր, սրտաբաց, կտրիճ: Հայաստանի որ մասին ալ, որ վտանգ գար, Մամիկոնեանը ձեռքը դէպի իր զենքը կը մեկնէր, առանց կարճ ու բարակ մտածելու, դատելու: Մամիկոնեանը սիրտ էր ողջ ազգին համար, Բագրատունիք ու Արծրունիք գլուխ էին՝ միայն իրենց համար:

Եթէ ասոր աւելցնելու ըլլանք նաեւ մեր երկրի կտրտուածութիւնն ու լեռնային հանգամանքը, ուրեմն, ինչո՞ւ պիտի հայերը միաբան ըլլային առաջները, ինչո՞ւ միաբան ըլլան հիմա:

Հիմա՝ ճիշտ է չկան նախարարութիւնք, բայց կան կուսակցութիւններ, որոնք կը ներկայացնեն այդ նախարարութիւնները:

Մամիկոնեանները՝ դա դաշնակ-

ցութիւնն է: Արծրունիք ու Բագրատունիք՝ դա ռամկավար կուսակցութիւնն է: Վերջինիս անդամները բոլորն «աղա», «փաշա», բոլորն խելօք փողատերեր են, չափուած, ձեւուած կենցաղով: Հայի շահուն ընկեր է ամենուրեք, իսկ վնասին չի խառնուեր: Եթէ Հայ Ազգին տունը զիշերով գող մտնէ ու Ազգն «օգնութիւն» աղաղակէ՝ ռամկավարը տեղէն չի շարժուեր. ամէն բան իր ժամանակն ունի, օգնութեան հասնելն ալ: Գողը մտաւ՝ մտաւ. պէտք է սպասել լուսնայ, ինքը լուացուի, սանրուի, մախաճաշէ, օրուայ հաշիւները մայի, կու գայ, եթէ գողն իր տեղն է տակաւին՝ կը բռնէ հարկաւ եւ դատի կու տայ, իսկ եթէ ամէն ինչ կողոպտեր ու փախեր՝ ինքն ի՞նչ կրնայ ընել:

Իսկ դաշնակցականն պառկած ատեն փապուճներն կ'ուղղէ այնպէս, որ կրունկն դէպի մահճակալն ըլլայ, որ Ազգին կանչելուն պէս հագնի վագէ...

Հայութիւնը կատարեալ ազգ շինելու համար, պէտք է ռամկավարներու գլուխները կտրել դաշնակցութեան սիրտին դնել:

Ու քանի որ այդ անկարելի է՝ երկու ազգ ծնուեր ենք, երկու ազգ ալ կը մեռնենք: Ազգեր, լեզուով մէկ (որն կը գործածուէ զիրար չհասկանալու համար) բնութեամբ, հոգիով ու մնացեալ բանով իրարմէ այնքան տարբեր, որ կրնան փոխադարձաբար դեսպաններ փոխանակել իրար հետ:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ

1945

ԱՆՆԱ ՅԱՎՈՒԲԵԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ

Մտորելու կը հրապարակենք Աննա Յակոբեանի, քէն մասնագիտական, բայց խիստ հեղափոխական բացատրությունները քարգմանական գրականության մասին: Հայ գրականության պարագային, սուր կերպով կը դրուի քարգմանական գրականության հարցը, օտար լեզուներէ հայերէն, եւ հայերէնէ օտար լեզուներ: Հակառակ մակերեսային ընդհանրացումներուն, բոլոր հայերը օտար լեզուներով չեն կրնար ծանօթանալ միջազգային գրականության, եւ այդ արգելք կ'ըլլայ գրասեր հասարակության սրեղծման: Հայ գրականության միջազգային ճանաչումը պէտք է ընդգրկէ որակաւոր քարգմանություններու ճանապարհը, եւ այդ մեծ հրապարակչապրուններու միջոցով, որպէսզի ապահովուի փարածումը: Թարգմանությունը իր կարգին գրականութիւն է, որ կ'ենթադրէ հարազատութիւն, որակ, ճշգրտութիւն եւ գրական ճաշակ: Չի բաւեր երկու լեզուները գիրնալ, քանի որ գրական երկի քարգմանությունը վերծանում պէտք է ըլլայ, այլապէս կ'իյնանք ապաշնորհ բառացի քարգմանության մէջ: Այս հեղափոխութեամբ պէտք է կատարել Աննա Յակոբեանի էջերուն ընթերցումը:

«ԲԱԳԻՆ»

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ

2014, ԾԳ ՏԱՐԻ, ԹԻ՝ 3

ԱՆԹՈՒԱՆ ՏԸ ՍԵՆԹ-ԷՔՉԻՒՓԵՐԻԻ (Antoine de Saint-Exupéry, 1900- 1944) «ՓՈՔՐԻԿ ԻՇԽԱՆԸ» (Le Petit Prince) ՎԻՊԱԿԻ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԴԺՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այս ուսումնասիրությունը խիստ տեղին է այսօր՝ ժամանակային առումով. ուղիղ 70 տարի առաջ ընդամենը 44 տարեկան հասակում զոհուեց ֆրանսիացի մեծ մարդասերը՝ Անթուան Տը Սենթ-Էքզիփերին, եւ այս գրուածքը նուիրում է նրա մահուան 70-ամեակին՝ թելտ թախծով, բայց նաեւ երախտագիտութեան զգացումով:

Ա. Տը Սենթ-Էքզիփերիի ամենայայտնի գործը «Փոքրիկ Իշխանը», վերաբերում է բոլոր ժամանակներին, բոլոր հասարակութիւններին եւ բոլոր տարիքի մարդկանց: Առաջին անգամ հրատարակուելով 1943թ. Նիւ-Եորքում անգլերէնով, այնուհետեւ ֆրանսերէնով՝ 1946թ., այս բանաստեղծական եւ փիլիսոփայական հեքիաթը, որն առերեւոյթ միայն հեքիաթ է՝ ուղղուած մանուկներին իր պարզ, անպաճոյճ լեզուով եւ ոճով, իրականում հեղինակի կեանքի խորհրդանշական պատկերի ըմբռնումն է: Եւ չնայած վիպակը նուիրուած է Լէոն Վերթին, մեծահասակ մարդուն, Էքզիփերին վերջում աւելացնում է «quand il était petit garçon» է - երբ նա փոքրիկ տղայ էր: Եւ հրատարակչական, եւ մշակութային տեսակետից «Փոքրիկ Իշխանը» միջազգային երեսոյթ է: Ան թարգմանուած է աշ-

խարհի 270 լեզուներով եւ բարբառներով, հինգ աշխարհամասերի ամենայայտնի լեզուներով, ինչպէս նաեւ ոչ այնքան յայտնի լեզուներով, ինչպիսին է բրիտոններէնը Ֆրանսիայում, տագալոգերէնը Ֆիլիպիններում, արագոներէնը Իսպանիայում, ֆրիուլերէնը Իտալիայում, Հնդկաստանի բազմաթիւ լեզուներով, էսպերանտոյով, հիւսիսային Արգենտինայի մի լեզուով, որի անունն անգամ հնարաւոր չէ արտասանել: «Փոքրիկ Իշխանը» ամենարճերցոտող գիրքն է աշխարհում՝ Նոր Կտակարանից յետոյ:

Մեր ուսումնասիրութեան բնորոշութիւնը դիպուածային չէ. «Փոքրիկ Իշխանը» անառարկելիօրէն մեր մանկութեան նախընտրելի գրքերից մէկն է, որը մեզ ուղեկցում է մեր ողջ կեանքի ընթացքում՝ մեզ համար բացայայտելով բարութեան, բարեկամութեան, սիրոյ կարեւորութիւնը մեզ շրջապատող ամէն բանի նկատմամբ, ամէն անգամ նոր գաղափար յայտնաբերելով ընթերցանութեան ընթացքում: Այս գործը վերաբերում է բոլոր ժամանակներին, բոլոր հասարակութիւններին, բոլոր մարդկանց: Հեղինակի նկարագրողութեանը՝ ջրանկարները, այդ գրուածքի, լեզուի մաքրութեան եւ պարզ խորութեան անքակտելի մասն են կազ-

մում: Այս գործն ասես հրաւերք է՝ վերագտնել մանկանը քո մէջ, քանզի՝ «Toutes les grandes personnes ont d'abord été des enfants. Mais peu d'entre elles s'en souviennent». (Բոլոր մեծահասակները նախ եւ առաջ երեխայ են եղել, բայց նրանցից քչերն են յիշում այդ մասին):

Նրա «Փոքրիկ Իշխանը» ստեղծագործութեան արդէն հանրութեան սեփականութիւնը դարձած թեւաւոր խօսքերի (aphorismes) ընդունուող արտայայտութիւնների թարգմանութիւնը հսկայական նշանակութիւն ունի, քանի որ հայերէնով այդ իմաստալից ասացուածքները (maximes կամ aphorismes) պէտք է հնչեն նոյնքան պարզ, անբռնազբօս եւ սահուն, որքան բնագրում: Անոնք պատկանում են փիլիսոփայութեան ոլորտին, ընդհանուր եւ խտացուած արտայայտութիւններ են եւ բխում են բարոյախօսութիւնից: Առերեւոյթ դիւրին է թուում անոնց թարգմանութիւնը՝ այնքան պարզ, հասկանալի, սակայն հենց պարզ խորութեան մէջ է թաքնուած ողջ դժուարութիւնը:

Մեր ուսումնասիրութիւնները, յիշենք, հիմնուած են արդէն իսկ փորձարկուած գեղարուեստական թարգմանութեան գնահատման առարկայական չափանիշների վրայ, որոնցից կը կիրառենք սոսկ այն հնարները, որոնք կոչուած են որոշելու.

ա/բառապաշարի համապատասխանութեան՝ համարժեքութեան աստիճանը, բ/իմաստային շեղումները, գ/ շարահիւսական շեղումները, դ/հակադարձ թարգմանութիւնը, ե/ ազատութեան չափը, զ/ստեղծարարութեան աստիճանը, է/ թարգմանութեան ոճը,

ը/ գաղափարի պահպանումը:

Ահաւասիկ ֆրանսերէնից հայերէն թարգմանուած վեց գիրքեր՝ ըստ ժամանակագրութեան՝ Սոֆի Աւագեան - 1961թ., /Մարդկանց Երկիրը ժողովածուի մէջ/, Սաղաթէլ Յարութիւնեան - 1966թ., /ռուսերէնից/, Կարպիս Սուրէնեան 2001թ. /Պսակ թարգմանական ժողովածուի մէջ/, Թերեզ Ոսկերիչեան - 2006թ., Սամուէլ Գասպարեան - 2010թ., Նուարդ Վարդանեան - 2011թ.:

Նկատենք, որ մինչեւ այժմ համեմատում էին արեւելահայերէն թարգմանութիւնները. առաջին անգամ համեմատութեան մէջ է դրուում եւ գնահատում նաեւ արեւմտահայերէնով կատարուած թարգմանութիւնը՝ յանձինս Թերեզ Ոսկերիչեանի:

Մեր ուսումնասիրութիւնների դիտակետը ուղղենք դէպի Կարպիս Սուրէնեանի թարգմանութիւնը՝ որպէս ամենախստապահանջ թագմանչի, իսկ մնացածները համեմատենք այդ թարգմանութեան հետ:

Սկսենք Ա. գլխից.

«Les grandes personnes ne comprennent jamais rien toutes seules, et c'est fatigant, pour les enfants, de toujours et toujours leur donner des explications. (p. 10)»:

«Մեծահասակները ոչ մի բան ինքները չեն հասկանում, եւ երեխաների համար յոգնեցուցիչ է միշտ ու միշտ բացատրութիւններ տալ նրանց» /Կ.Սուրէնեան/ de toujours et toujours - միշտ ու միշտ՝ բառացի թարգմանութիւն: Մեծահասակները իրենք երբեք եւ ոչինչ չեն հասկանում, իսկ երեխաների համար շատ է յոգնեցուցիչ, երբ ստիպուած են լինում ամէն ինչ բացատրել ու զլուխները մտցնել /Ս.

Յարութիւնեան/։ Donner des explications-
ռուսերէնից արուած թարգմանութիւնը
բացատրել ու գլուխները մտցնել կոպիտ
է հնչում՝ ի հակադրութիւն ֆրանսերէնից
բառացի՝ բացատրութիւններ տալուն։
«Աշխարհում չկայ մի մեծահասակ
մարդ, որն ինքնուրոյն որեւէ բան հասկա-
նայ, իսկ երեխաների համար չափա-
զանց ծանօթալի է օրնիքուն բացատրու-
թիւններ տալ նրանց» /Ս. Գասպարեան/։

Աւելացում է աշխարհում բառը, եւ
ստեղծարարութիւն է իրագործուել. Աշ-
խարհում չկայ մի մեծահասակ մարդ...,
սակայն de toujours et toujours – օրնի-
քուն թարգմանութիւնը կասկածելի հա-
մարժէք է։

«Մեծահասակները ինքնուրոյն երբեք
ոչինչ չեն հասկանում, իսկ երեխաներին
յոգնեցնում է անընդհատ բացատրու-
թիւն տալը», /Ն. Վարդանեան/։ Այստեղ
թէպէտ de toujours et toujours անընդհատ
է թարգմանում, այսինքն՝ գտնուած է
ճիշդ համարժէքը, սակայն շարունակու-
թեան մէջ պարզ չէ, թէ ում են անընդհատ
տրուում այդ բացատրութիւնները։ «Մեծե-
րը ինքնուրոյն կերպով ոչինչ չեն հասկա-
նում, իսկ երեխաների համար ծանօթալի
է նրանց անընդհատ բացատրելը», Ս.
Աւագեան/։ Այստեղ էլ աւելորդ է կերպով
մակբայական ձեւը՝ ինքնուրոյն կերպով,
փոխանակ՝ ինքնուրոյնաբար կամ պար-
զապէս ինքնուրոյն ածականական ձեւը։
«Այս մեծերը երբեք իրենք իրենց բան մը
չեն հասկնար. եւ շատ յոգնեցուցիչ է մա-
նուկներուն համար՝ անդադար անոնց
բացատրութիւն տալ» /Թ. Ոսկերիչեան/։

Թ. Ոսկերիչեանի թարգմանութիւնը
տուեալ դէպքում պիտի համարել լաւա-
գոյն թարգմանութիւն. որեւէ առարկու-

թիւն չի կարող լինել, վերոյիշեալ դիտո-
դութիւնները չեն վերաբերում այս թարգ-
մանութեանը։

Յաջորդ օրինակը վերցուած է XI
գլխից.

«... pour les vaniteux, les autres hommes
sont des admirateurs» /էջ 42/։ «Մնա-
պարծնների համար բոլոր միւս մարդիկ
հիացողներ են», /Կ.Ս./։

Բառացի թարգմանութեան փայլուն
օրինակ։

«Մնափառներու համար՝ միւս մարդի-
կը հիացողներ են» /Թ.Ո./։

Ընդհանրապէս ենթակայական դեր-
բայով ստեղծուած ածականները հա-
մարում են ոչ լիակատար՝ հիացող։ Են-
թակայական դերբայն իր մէջ համատե-
ղում է գործողութեան եւ անուանական
յատկանիշ. այս պարագայում ուրեմն
գործ ունենք ստորոգելական վերադիր-
ների հետ՝ հիացողներ են։ Սակայն որեւէ
անհրաժեշտութիւն չկայ դիմել բառացի
թարգմանութեան, ընդհակառակը,
ասացուածքը պէտք է հայերէնով թարգ-
մանել գերազանց հնչողութեամբ։

Եւ ահաւասիկ լաւագոյն տարբերակ-
ներից մէկը.

«Պարծենկոտի կարծիքով բոլոր մար-
դիկ երկրպագուներ են» /Ս.Ա./։ Այս վա-
ղեմի թարգմանութիւնը համարժէք թարգ-
մանութիւն է, սակայն առկայ ստեղծա-
րարութիւնն ասես ոգետրել է մնացած
թարգմանիչներին եւ նրանք գրեթէ կուրօ-
րէն պատճենահանել են այն։

«Փառամոլների համար բոլոր մարդիկ
երկրպագու են» (Ս. Գ.)։ Պարզ չէ, թէ այդ
բոլոր երկրպագու մարդիկ ո՞ւմ են երկր-
պագում։ Բոլոր բառը չի «փրկում» թարգ-
մանչին իր թարգմանութիւնը ինքնուրոյն

անուանակոչելու համար: Կամ. «Փառամոլների համար մնացած մարդիկ երկրպագուներ են», /Ն. Վարդանեան/: Եթե ատելացուած է մնացած բառը, միեւնոյնն է, սա չի կարող համարուել ինքնուրոյն թարգմանութիւն: Իսկ ռուսերէնից կատարուած թարգմանութիւնը կարելի է ասել յարատոյթային է. ռուս թարգմանիչների, ընդհանրապէս ռուսական թարգմանչական դպրոցի նախընտրելի ձեւը բացատրութիւնն է, վերծանումը. «Զէ՞ որ սնապարծ մարդկանց միշտ թում է, թէ բոլորը հիացած են իրենցով, /Ս.Հ./: Այս թարգմանութեան մէջ մենք տեսանք ածականի լայն ընտրութիւն՝ փառամոլ, սնապարծ, ունայնամիտ, փառասէր, պարծենկոտ, որը վկայում է ստեղծարարութեան մասին:

Զննարկենք յաջորդ օրինակը՝ բերուած XXV գլխից. «On ne voit bien qu'avec le cœur. L'essentiel est invisible pour les yeux», «Բայց աչքերը կոյր են: Պէտք է սրտով փնտռել»/Կ.Ս./: Ինչպէս ասացինք, իբրեւ նշանաձող ընտրել ենք Կ. Սուրէնեանի թարգմանութիւնը, միւսները համեմատում են դրա հետ: «Պէտք է տեսնել միայն սրտով: Ամենակարեւորը աչքի համար անտեսանելի է», /Մ.Ա./:

Օո դերանունի սխալ թարգմանութիւն, այն երբեք չի թարգմանում պէտք է:

«Մարդը միայն սրտով է տեսնում. գլխատրն աչքերին տեսանելի չէ», /Ն. Վ./:

Կան իմաստային շեղումներ, օրինակ՝ «Միայն սիրտն է սրատես: Ամենագլխատրը աչքով չես տեսնի», /Մ.Հ./:

«Ախր, աչքերը կոյր են: Պէտք է սրտով փնտռել», /Մ.Գ./:

Սա եւս կարելի է համարել պատճենա-

հանում. վերցուած է Կ. Սուրէնեանի թարգմանութիւնից, միայն առաջին բառը բայց-ը փոխարինուած է ախր-ով :

Նոյնն է նաեւ յաջորդ թարգմանութեան մէջ. «Բայց աչքերը կոյր են: Հարկ է սրտով փնտռել, /Թ.Ո./:

Առաջարկում ենք հետեւեալ տարբերակը, գուցէ այն համապատասխանի մեր առաջարկած բոլոր չափանիշներին. «Միայն սրտով կարող ես տեսնել: Գլխատրը աչքով չես տեսնի»:

XXI գլխում յայտնում է աղուէսը եւ խնդրում, որ իրեն ընտելացնեն: Նա ասում է, որ «մարդիկ հասկանում են միայն այն, ինչն ընտելացնում են: Իսկ յետոյ պատասխանատւութիւն են կրում դրա համար»:

- Les hommes ont oublié cette verité, dit le renard. Mais tu ne dois pas l'oublier. Tu deviens responsable pour toujours de ce que tu as apprivoisé. - «Մարդիկ մոռացել են այս ճշմարտութիւնը,- ասաց աղուէսը: - Բայց դու չպէտք է մոռանաս: Ընդմիշտ պատասխանատու ես դառնում քո ընտելացրած բանի համար» /Կ.Ս./: Սա ամենաճշգրիտ թարգմանութիւնն է, եթէ հաշուի չառնենք, որ բանը գեղագիտօրէն վատ բառ է: Իսկ մեր չափանիշներից երկրորդը՝ իմաստային շեղումներ, ունեն միւս բոլոր թարգմանիչները, քանզի տուեալ դէպքում խօսքը փոքրիկ իշխանի վարդի՝ անշունչ առարկայի մասին է, եւ ոչ թէ ընդհանրապէս փոխաբերութիւն է՝ փիլիսոփայութիւն մարդու մասին, ինչպէս վերարտադրել են նրանք: Խնդրեմ համեմատել. «Դու միշտ պատասխանատու ես նրա առջեւ, ում ընտելացրել ես», /Մ.Ա./:

«...ընդմիշտ պատասխանատու ես

նրանց համար, ում ընտելացնում ես: /Ե.Վ./ Այստեղ էլ առանց անհրաժեշտության կիրառուել է յոգնակի թիւը եւ փոխուել բայական ժամանակը: «...յախտեան պատասխանատու ես նրա համար, ում ընտելացրել ես», /Ս.Հ./: «Հիմա դու ընդմիշտ պատասխանատու ես նրանց համար, ում ընտելացրել ես», /Ս.Գ./:

Թերեւս աւելի չէզոք թարգմանութիւն է արեւմտահայերէնը, այդ պատճառով եւ ընդունելի, մանաւանդ բարեհունչ է, հակիրճ, ինչը եւ անհրաժեշտ է ասացուածքների թարգմանութեան ժամանակ. «Դուն ցկեանս պատասխանատու ես անոր, զոր ընտելացուցիր», /Թ.Ո./:

Ասացուածքները (մաքսիմ) շատ են, կամ աւելի ճիշդ, այս վիպակի իւրաքանչիւր նախադասութիւն, որ արտասանում է հեղինակը, ինքնին մի ասացուածք է (մաքսիմ): Այս դէպքում թարգմանական ազատութիւնը պէտք է հասցուած լինի նուազագոյնի: Հայերէնում դրանք եւս պէտք է դառնան մաքսիմներ /գուցէ եւ արդէն դարձել են/՝ փիլիսոփայական ասոյթներ, ինչպիսիք են ֆրանսերէնում եւ այլ լեզուներում, որ շատերը գործածում են՝ չիմանալով, թէ ով է հեղինակը:

«Le langage est source de malentendus», /XXI գլուխ, էջ 9/, «Լեզուն թիրիմացութիւնների աղբիւր է», /Կ. Ս./ էջ 294 : «Լեզուն բոլոր չարիքների աղբիւրն է» /Ս.Ա./ էջ 282: «Լեզուն թիրիմացութիւնների աղբիւրն է» /Ե. Վ./ էջ 73, «Բառերը միայն կը խանգարեն, եւ մենք չենք հասկանայ միմեանց», /Ս.Գ./ էջ 93, «Խօսքերը միայն խանգարում են իրար լաւ հասկանալուն: Է /Ս.Հ./ էջ 47, «Խօսքը անհասկացողութեան աղբիւր է», /Թ.Ո./ էջ 70:

«L'essentiel est invisible pour les yeux,

/XXI գլուխ, էջ 72/ - «Այն ինչ կարեւոր է, չի երեւում աչքին» /Կ.Ս./:

Թէպէտ եւ բառացի թարգմանութիւն է, սակայն լաւ է հնչում հայերէնով, որովհետեւ, ինչպէս ասուեց ասացուածքը (մաքսիմ) հակիրճ եւ հասարակ խօսք է, ուստի թիրախ լեզւում այն պէտք է ունենայ նոյն ազդեցութիւնը, ինչ որ ունի աղբիւր լեզւում, այսինքն՝ բնագրում:

Ահաւասիկ ռուսերէնից կատարուած թարգմանութիւնը կորցրել է իր հակիրճութիւնը, նման է յարասոյթի, բացատրութեան.

- Ամենագլխատրն այն է, որ մարդ աչքերով չի տեսնում.../Ս.Հ./

- Ամենագլխատրը տեսանելի չէ աչքին.../Ե.Վ./

- Ամենակարեւոր բանը աչքի համար անտեսանելի է.../Ս.Գ./

- Այն ինչ կարեւոր է, չի նկատում.../Ս.Ա./

- Ամենէն կարեւոր բաները չեն տեսնուիր.../Թ.Ո./

Կարելի է շատ թերութիւններ նշմարել, սակայն մեր նպատակը քննադատութիւնը չէ, միայն ասենք, որ վերոյիշեալ թարգմանութիւնների հիմնական տարբերութիւնները անհատական ըմբռնումների մէջ է :

... On risque de pleurer un peu si l'on s'est laissé apprivoiser... /XXV գլուխ, էջ 83/

- Եթէ քեզ թոյլ են տուել, որ ընտելացուես, մի քիչ լաց լինելն էլ կայ յետոյ: /Կ.Ս./

Դարձեալ բառացի թարգմանութիւն, չարահիւսական փոփոխութեամբ: Շատ փորձագէտներ այս թարգմանութիւնը գնահատեցին անյաջող, քանզի կրատական սեռի՝ ընտելացուես ձեւն այս

պարագայում անընդունելի է:

- Երբ թողնում ես, որ քեզ ընտելացնեն, յետոյ դրա համար կարող է ել լաւ: /Ս.Հ./
Ռուսերէնից արուած թարգմանութեան մասին արդէն ասացինք, որ ան յարասոյթային է:

- Մարդ կարող է լալ, երբ ընտելացած է: /Ս.Ա./

- Երբ թոյլ ես տալիս, որպէսզի քեզ ընտելացնեն, դրա համար կարող է նաեւ լաց լինես.../Ս.Գ./

Այս թարգմանութեան մէջ աւելորդ երկայնաբանութեան պատճառով ասացուածքի (մաքսիմի) հետք անգամ չկայ:

- Հնարատր է լաց լինենք, եթէ թոյլ ենք տուել ինչ-որ մէկին մեզ ընտելացնել /Ն.Վ./:

Արդէն ծանօթ լինելով այս ոճին, պէտք է ընդունել, որ ստացուել է ասացուածք ստեղծել:

Այսուհանդերձ պէտք է դարձեալ խոստովանել, որ լաւագոյնը արեւմտահայերէն թարգմանութիւնն է.

- Լալու վտանգին մէջ կ'իյնաս, եթէ թողուս որ քեզ ընտելացնեն /Թ.Ո./:

Այս վերլուծութիւնները չեն յանգում միանշանակ եզրակացութեան: Երեւի հարկ է առանձին մանրակրկիտ ուշադրութիւն յատկացնել ասացուածքների մաքսիմների թարգմանութեանը, այլապէս ստիպուած կը լինենք համաձայնել ֆրանսիացի թարգմանիչ-տեսաբան Ֆորտունատո Իսրայէլի հետ. «Իրաքանչիւր թարգմանութիւն յարմարեցում է՝ լաւ կամ վատ, եւ այս հանգամանքը արդիւնք է հակասականութեան, ինչպէս եւ ազատութեան հաստատումը»:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

1. Antoine de Saint-Exupéry “Le Petit Prince” Gallimard « Paris» 2007

2. Անթուան տը Սենթ-Էքզիւփերի «Փոքրիկ Իշխան» (թարգմ. Ս. Գասպարեան), Արեգ հր., Երեւան, 2010

3. Անթուան տը Սենթ-Էքզիւփերի «Փոքրիկ Իշխանը» (թարգմ. Ն. Վարդանեան), Անտարես հր., Երեւան, 2011

4. Անթուան տը Սենթ-Էքզիւփերի «Փոքրիկ Իշխանը» (Կ. Սուրէնեան), Սարգիս Խաչենց հր, Երեւան, 2011

5. Անթուան տը Սենթ-Էքզիւփերի «Փոքրիկ Իշխանը» (թարգմ. Թ. Ոսկերիչեան), Ոսկեդար, Քանատա, 2006

6. Անթուան տը Սենթ-Էքզիւփերի «Փոքրիկ Իշխանը» (թարգմ. Ս. Աւագեան), Հայպետհրատ, Երեւան, 1961

7. Անթուան տը Սենթ-Էքզիւփերի «Փոքրիկ Իշխանը» (թարգմ. Ս. Յարութիւնեան), Չանգակ-97, Երեւան, 2001

ՀԱՄԱՑԱՆՑ

1. <http://www.lepetitprince.com/>
2. <http://www.mes-biographies.com/>
3. http://en.wikipedia.org/wiki/Antoine_de_Saint-Exup%C3%A9ry
4. <http://www.futurasciences.com/magazines/espace/infos/personnalites/d/aeronautique-antoine-saint-exupery-228/>
5. <http://www.linternaute.com/>

«ԵԼՔ ԵՐԿՐԻՑ»

ԱՂՈՒԱՆ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ ՍԻՐՈՅ ԱՂԲԻՒՐ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

Հետագայ տողերը տուրք տալու միտում չունին: Ոչ ալ վարդապետական դատումներ են: Կ'արտայայտուիմ՝ գոհունակութիւն ստացած ընթերցողի իրաւունքով:

Անակնկալները միշտ հաճելի չեն ըլլար: Մանաւանդ քաղաքական ճառը հազուադէպօրէն անակնկալներ կը վերապահէ: Գեղագիտական վայելքի անակնկալները տարբեր են քաղաքական մամուլին մեզի հրամցուցած ուշազրբաւէն եւ ցնցողէն, որոնք այնքա՛ն կը փնտռուին տպուած թուղթ ծախելու հե-

տամուտ լրագրողներուն կողմէ:

Ընթացիկ դարձած լրագրական-քաղաքական ենթահայերէն բարբառը երբ չ'աղճատեր ոսկեղինիկը, այդ կ'ըլլայ հազուադէպօրէն պատահող հաճելի անակնկալ:

Երեւան: Համագումարի մը ընթացքին, երբ սուրճի դադար կար, սեղաններու վրայ դրուած էին գիրքեր: Նաեւ՝ Աղուան Վարդանեանի «ԵԼՔ ԵՐԿՐԻՑ» բանաստեղծութիւններու գիրքը (2014): Առաջին հակազդեցութիւնս եղաւ այն, որ քաղաքական գործիչը բաներ մը գրած էր երկ-

րի կացութեան մասին, հաւանօրէն աւեր գործած եւ գործող արտագաղթին: Ակրն-կալութեան վարժութիւն:

Գիրքը պայուսակիս մէջ դրի առանց մեծ հետաքրքրութեան:

Գիշերը բացի գիրքը տեսնելու համար, թէ ինչե՛ր պիտի ըսէր կուսակցական-քաղաքական գործիչ նախկին նախարարը:

Այդ «բացուիլ»ը «Բացուի՛ր Սեզամ»ի պէս բան մը եղաւ...

* * *

Յաճախ գրած եւ խօսած եմ այն մասին, որ կան ժողովուրդներ, որոնց ղեկավարներուն մէջ եղած են նաեւ գիր-գրականութեան եւ արուեստի մարդիկ: Գիր-գրականութիւնը եւ արուեստը տարբեր տարողութիւն եւ թռիչք տուած են իրենց խօսքին եւ գործին, լուսապսակ՝ որ անմիջականի գորշութենէն եւ գործնապատական պղպջակներէ անդին կը գտնուի:

Այսպէս, անցեալին հաճոյքով կարդացած էի Հռոմի կայսր Մարկոս Արելիոսի գիրքը՝ «Մտածումներ ինծի համար» (Pensées pour moi-même): Խորհրդարաններու մատենադարաններուն մէջ եթէ բազմաթիւ օրինակներով դրուէր եւ խորհրդարանականները ժամանակ գտնէին... Մարկոս Արելիոս իմաստասէր եղած եւ մնացած էր, նոյնիսկ երբ կ'առաջնորդէր կայսրութեան կուռ լեզունները: Գիրքը մինչեւ այսօր կարելի է գտնել գրախանութներու մէջ, թարմացուած եւ բացատրական ծանօթութիւններով:

Ֆրանսայի մեծ թագաւորը՝ Լուդովիկոս ԺԴ., թատրոն կը սիրէր եւ բեմ կը բարձրանար: Նախագահ Ժորժ Փոմպի-

տուն գրական դէմք էր, գրական գիրքեր լոյս ընծայած էր: Զօրավար Տը Կոլի մեծ նախարարը, Անտրէ Մալլոն, մեծ գրող էր, նաեւ, վերջին վարչապետներէն Տոմինիք տը Վիլլըֆէն բանաստեղծութեան հատոր կը հրատարակէր: Զօրավար Տը Կոլի յուշերը գրական էջեր են, բծախնդիր լեզուով եւ ոճով, օրինակելի, ոչ մօտաւոր ֆրանսերէնով: Ֆրանսուա Սիթերան գիրքի եւ գիրի մարդ էր, վաւերական մտատրական: Մեզի աւելի մօտ, խորհրդային համակարգէ դուրս եկած Չեխիոյ նախագահը, Վաքլաւ Հաւէլ, այլախոհ թատերագիր էր:

Կ'ենթադրեմ, որ շատերու ծանօթ է Սերի դաշնագիրը ստորագրած քաղաքական գործիչի՝ Աւետիս Ահարոնեանի անունը: Մեր ժողովուրդը զինք կոչած էր «Թուխ Արամագոյ»: Ան նուրբ գգացումներով գեղազէտ գրող էր: Այսօր իսկ կ'արժէ կարդալ իր գիրքերը, «Ազատութեան ճանապարհին» կամ «Իտալիայում» երկերը: Այս վերջին գիրքին մէջ, Սիբէլ Անճելոյի «Մովսէսը» կոթողական քանդակին նուիրուած իր էջը արուեստաբանի եւ բանաստեղծի տպաւորիչ գոհար մըն է: Փորձուեցէ՛ք բանալ էջերը Հայաստանի անդրանիկ հանրապետութեան վերջին վարչապետին՝ Սիմոն Վրացեանի «Կեանքի ուղիներով» ինքնատիպ յուշագրութեան հատորներուն... Պիտի մոռնաք, որ անոնք իրական դէպքեր եղած են, պիտի գրաւուիք աշխարհի եւ մարդոց պատկերացումով, կեանքով, սրամիտ, գեղեցիկ եւ միշտ կենդանի, նաեւ՝ այսօր:

Այսինքն, պատահած է, որ քաղաքական մեծ ղեկավարներ եղած են նաեւ մշակոյթի մարդիկ: Ոչ միշտ, դժբախտաբար, մանաւանդ երբ տարուած են փառասիրութեամբ, իշխանատենչութեամբ եւ ընչաքաղցութեամբ: Այլ խօսքով, քա-

դաքականությունը հակամշակոյթ չէ, հակառակ մեր ժամանակներուն անոր հրամցուցած պատկերին, եւ քաղաքական համարուած մրցակցական եւ յաճախ անգութ աշխարհը,- աւելին չըսելու համար,- միշտ ալ անթափանց չէ եղած մշակոյթին եւ գեղեցիկին, երբ մարդը ինք ունեցած է խորք:

Կը մտածեմ, որ իրաւ կոչում ունեցող քաղաքական գործիչը կրնա՞յ անտարբեր ըլլալ մշակոյթին եւ գեղեցիկին հանդէպ, քանի որ անոնց մէջ կրնայ գտնել հոգին այն ժողովուրդին, որուն ծառայութեան ուղին ընտրած կ'ըլլայ: Արժանքինի տգէտ նախագահն անգամ, Խուման Փերոն, այդ հասկցած էր եւ իր չկարողացած Սերվանդէսի «Տոն Բիշոփ»ին մասին ուզած էր դասախօսութիւն կարդալ ակադեմականներու առջեւ, ինքզինք հրաւիրել տալով, որ թէւ այդ զանաւոր էր:

Հայաստանեան եւ սփիւռքեան մեր «կացութեան» մէջ լաւ կ'ընենք եթէ երբեմն կողք կողքի դնենք մշակոյթ, գրականութիւն, քաղաքականութիւն եւ զուգահեռներ փնտռենք: Թերեւս մեր կեանքը կը թեւակոխէ ազնուացման մօտ ճանապարհ մը՝ եւ ղեկավարութեան կոչուածին, եւ զանգուածին համար:

Միշտ խորշած եմ երկարապատումներածականներէ: Բայց այս անգամ կը գրեմ, որպէսզի քաղաքականութեան եւ մշակոյթի միջեւ եղած եւ ժողովուրդներու համար վնասակար պատմէշը դադրի մէկը միւսին օտարացնելէ:

Այս մասին մտածեցի, երբ աւարտեցի Աղուան Վարդանեանի «ԵԼՔ ԵՐԿՐԻՑ»ը:

* * *

Աղուան Վարդանեան բացառիկութեան փաստով կը ներկայանայ յամի Տեառն 2014-ին, երբ կը լսենք միլիոններու, զէնքի, մէկ օդանաւէն միւսը ցատքողներու, սկսած-չաւարտող բանակցութիւններու, էականը մոռցած եւ հրապարակին տիրող աթոռամարտերու, չարաշահումներու եւ համատարած փտախտի մասին:

Մոռցէ՞ք կուսակցականը, Ազգային ժողովի պատգամատրը, նախարարը: Բացէ՞ք «ԵԼՔ ԵՐԿՐԻՑ»ը...

Աղուան Վարդանեան ծնած է 7 Հոկտեմբեր 1958-ին, Գիմուր գիւղը, Նախիջեւան,- անունն իսկ ինչե՞ր կը թելադրէ,- այն օրերուն, երբ դեռ հողին տէր հայեր կ'ապրէին հոն: Աւարտած է Երեւանի պետական համալսարանի բանասիրական ճիւղը: Եղած է «Երկիր» օրաթերթի գլխաւոր խմբագիր, 1994-1996 տարիներուն, Աթէնքի մէջ, «Դրօշակ» հանդէսի խմբագիր: 2003-2008՝ Հայաստանի Հանրապետութեան աշխատանքի եւ ընկերային հարցերու նախարար: Մոռցէ՞ք: Ազգի ոգեկանութեան դարպասէն ներս երբ կը մտնենք, եւ այդ ոգեկանութիւնը մշակոյթն է, դուրսը պէտք է ձգենք ինչ որ անհարազատ է, անմիջականի եւ արտաքինի մէջ բանտարկութիւն: Հարազատի եւ անհարազատի ճամբաբաժանին միջին չկայ:

Վարդան Աղուանեանի «ԵԼՔ ԵՐԿՐԻՑ» բանաստեղծութիւններու հաւաքածոն հարազատ աւանդութեան մը օրինակելի վերականգնումը պէտք է համարել՝ նախ իրեն համար: Երբ ընթերցումս աւարտեցի, այդ անփնաստ ճամբաբաժանի միջինի անհեթեթութեան մասին մտածեցի: Արդարեւ, առանց ամպագորգոռ ճառի, հայրենի երկրի սէրը, յուշը, համատեղ ապրուած կեանքը, պատմութեան ձայնը,

կարօտը, նուրբ եւ միանգամայն կորսւում կամ կորսուելու վտանգ արտայայտող արձագանգներ կան գիրքին մէջ:

Եւ ի հարկէ կայ լեզուն, գլգլան, ջերմ, բիրեղ: Մանաւանդ առանց հայերէնը տեսարար ձեւագեղծելու ամէն տեսակ խայտառակ նորաձեւութիւն դարձած օտար եւ արտառոց բառերով, իմաստունի պարեգօտ հագնելու համար օտարներու եւ օտար բառերու անշահ ներածումով:

Հայրենի աշխարհը հայերու աշխարհին է, հաղորդութեան պահեր, առանց ճառերու, բնութեան, պատմութեան եւ մարդու ինքնատիպ միաձուլումով: Եթէ նկարիչի շնորհք ունիք, առէք ձեր վրձինը եւ երանգապնակը, ինք բառով նկարած է, փորձեցէք վերարտադրել:

***Եւ ճերմակ հօրը զնում արեւելք,
Եւ արեւմուտք էր սեւ հօրը քերում,
Եւ կարմիր հօրը կախում էր հարաւ
Հիւսիս էր չգնում հօրը երեքգոյն:
(Գիւղ Գեմուր, էջ 48)***

Հողին վրայ եւ հողին կպած մարդու տեսածն է այս, կեանքի պէս ալետատան, անծանօթ՝ արձակուրդային «Հիւսիսային պողոտայ»ի դուրսի եւ ներսի «տուրիստ»ներուն: Տանուտերի աչքին խտիղ տուող պատկեր է ասիկա, ճառ չէ, դարերու խորքէն եկած եւ ամէն սերունդի հետ ինքզինք վերանորոգող կեանքի հրաշք-պատկեր է:

Աղուան Վարդանեան, իր իսկ վկայութեամբ, կը բերէ իր բռնագրաւուած ծննդավայրի «վերաբնացումներ»ու նուրբ զգացողութեան վկայութիւնը: Եթէ «վերաբնացումներ» չլլան, կը խուժեն ամէն տեսակի օտարումները:

Բանաստեղծը պատմագիր չէ, թիւ-

թուականով, դէպքերու շաղկապումով չի զբաղիր: Բանաստեղծը հոգիի աչքերով կը դիտէ իր պատմութիւն-տեղոգութիւնը, որ սկսած է իրմէ առաջ եւ պիտի տեսէ իրմէ ետք, որ աւելի առինքնող է, աւելի մեծ ուժով յանձնառութեան եւ մասնակցութեան հրաւեր է, նախնեաց ձայնով, որ ժամանակի ընդունում տարածութեամբ չի սահմանափակուիր: Էջ 20-ի «Ծննդեան Տօն» բանաստեղծութիւնը այդպիսին է: Ինք կը գրէ ծանօթագրութեան մէջ. (էջ 157)... «Նախիջեւանի մեր Գեմուր ու շրջակայից հայկական գիւղերը Հազարափրկիչ սրբատեղի ունէին, ուր ամէն տարի, հոկտեմբերի երկրորդ կիրակի օրը, ուխտի էին գնում: Գալիս էին նաեւ Հայաստանում եւ Ադրբեջանում հաստատուած ընտանիքներ: Իմ հոկտեմբերի 7-ին ծնուելու եւ այդ ուխտագնացութեան արձագանգն է: Ընդհանրապէս, այս բաժնի գրեթէ բոլոր գործերը ծննդավայրի (տասնմէկ տարի եմ ապրել) վերաբնացումներ են»:

«Երգ լսեցի, արթնացայ:

***Երագների հերկերում
Խաղաղ ննջել, լոյսի հեղ
Գիւղն իջնում էր իր փօնին
Ամբասն հացը չեղքի մէջ,
Աշնան գինին աչքերում:***

***Ու գերդաստան-գերդաստան
Գնում էին չուլաշար,
Գնում էին եւ զուլալ
Մի երգ հսկում էր նրանց
Եւ զառններին, որ արդէն
Գիպեն իրենց ճակատին
Այսօր ուղիղ կէտօրին
Չգուշօրէն կը կաթի***

Կարմիր, փոքրիկ, պարզ նշան:

**Երգ լսեցի, արթնացայ՝
Մասնակցելու այս փոփոխին: »**

Բանաստեղծ ըլլալու համար սեփական-ժառանգուած աշխարհներու զգացողութիւնը պէտք է ունենալ, որ սովորաբար կրկնուող կարգախօս չէ: Այդ զգացողութիւնը կու գայ լեզուով, որ սոսկ հաղորդակցութեան հեռագիր չէ, մեր *արքե-քիւիերուն* մէջ իր ինքնուրոյն տեսողութեամբ ապրող խորհուրդ է. *héritage de mots héritage d'idées*. Կ'ըսէ ֆրանսացի իմաստասէրը (Léon Bruschiwigg), այբուբենն է, ինչպէս որ անոր ձայնատրոնները կը լսէ մեծ բանաստեղծ Արթիւր Բէմպօ, իր *Les voyelles* բանաստեղծութեան մէջ, եւ կը գրէ, թէ օր մը պիտի ըսէ «անոնց թաքուն ծնունդին մասին»...

(A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu: voyelles, /Je dirai quelque jour vos naissances latentes:) Արթիւր Բէմպօ կը խաղայ տառերու ձայներուն, տեսքին, խորհուրդին հետ: Այս բանաստեղծութիւնը բազմիցս եւ բազմաթիւ ձեւերով մեկնաբանուած է, միշտ նորը փնտռելով անոր մէջ (*տե՛ս «ԲԱԳԻՆ»-Ի կողքի չորրորդ էջը*):

Իսկ հայոց այբուբենը չկիսուած սեփականութիւնն է, մեզի համար, մեր ժառանգութիւնը քանդակող:

Աղուան Վարդանեան «ՀԱՅՈՑ ԱՅԲՈՒԲԵՆ» բանաստեղծութեան մէջ, էջ 55, կը տեսնէ «յաւերժութեան սիրոյ նշան»:

**Աղբիւրներ են փառերն հայոց,
Լոյս է թխում ամէն փառից,
Նրանք մի օր ցած են իջել
Արարապի պառլ կապարից:**

**Իջել են ու լեռան կրծքին
Դարձել զուլալ մարգարտաշար
Եւ շողում են որպէս ուժի,
Յաւերժութեան, սիրոյ նշան:**

**Մենք ծարաւ ենք, երեխաներ,
Այսպէս գուարք ու ծնկաչոք
Պիտի անցնենք մեր փառերից
Ճառագայթող լոյսի միջով:**

**Պիտի անցնենք ու պահպանենք
Մեզ ընծայուած լոյսը առաք.
Եւ յիշենք միշտ, որ մենք ունենք
Ոչ թէ մէկ, այլ՝ զոյգ Արարար:**

Հայ տառերու «լոյս» ըլլալու բնոյթը մեր բազմադարեան կենսափորձով կը բացատրուի: Եկած են ներխուժողներ, եղած է կոտորած, բռնութիւն, բայց հայ տառերու այդ «լոյս»-ը եղած է պատուանդանը մեր գոյատեւման գաղտնիքին: Եթէ յունական, լատինական կամ այլ այբուբենն որդեգրած ըլլայինք, ինչ որ կը ցանկային մեր ժողովուրդին եւ մեր երկրին տիրողները, «ազգի լոյս»-ը կը մարեր: Բոլոր անոնք, որոնք այս կամ այն արդարացումով, կը դիմեն լատինատառ հայերէնի, թուայնացման աշխարհին մէջ, սա կամ նա ձեւով, շատ թէ քիչ, «աղբիւրներն են տառերն հայոց»-ը կը ցամքեցնեն: Բանաստեղծութեան արձագանգը պէտք է լսել, ոչ թէ գոյնզգոյն հացական գործնապաշտութիւններու գերին ըլլալու եւ կորսուելու համար, այլ՝ տոկալու եւ տեսելու:

Եթէ ունկնդիր ըլլանք մեր գրական ժառանգին, ընթերցումը կը դադրեցնենք, կը փնտռենք Վահան Թէքէեանի «Գեղօն հայ լեզուին»-ը եւ «Տաղ գրաբարին»-ը: Պիտի գտնէք գիտակցական այն մետաքս թելը, որ կը ձգուի ազգի հոգին պա-

հող մէկ բանաստեղծէ միւսը:

Փակագիծ մը: Հարց պէտք է տալ, որ երբ կորստի այբուբենը, համապարփակ ըմբռնումով ինքնութիւնը կը կորստի, կը մնան «զգացումով» կամ «ծագումով» հայեր, եւ կ'ըլլայ նորի սկիզբ, բայց ոչ նախկինի շարունակութիւն, ինչպէս այնքան դիպուկ կերպով ըսած է Վիգէն Խեչումեան (կարդալ «Գիրք լինելութեան»): Մեր անցեալին, ներկային եւ ապագային հետ իրաւ գրոյցի շրջանակը մեր այբուբենով գրուած հոգի սեւեռող գիր-գրականութեան մշակներն են:

Ժամանակակից մարդոց ստուար մեծամասնութեան համար բութ կերպով կը դրուի արմատաւորման խնդիրը (enracinement): Աղուան Վաղանեանի գիտը լոյս պատկեր է, գիտը կը պահէ երկիրը եւ ազգը, արմատաւորումը հոն եղած է, առանց անոր առաւել կամ նուազ համեմատութիւններով կը զարգանայ աշխարհաքաղաքացիութիւնը, շատերու համար ցանկալի cosmopolitisme-ը:

Գիտը, իր բնակիչներով, ազգի տեւորութեան առանցքն է: Ապրող բնակավայր, մարդոց գիտ, «Գիտ Գեմուր», - էջ 48:

**Բայց եւ յիշում եմ գիտը լոյսի մէջ,
Երբ աշխարհանքի սապուածը ջահել
Դռները քացում րներն էր մընում
Չեռքին ցնծութեան խնդրութեան
ջահեր:**

.....
**Պարզ դողանջում էր հացը սեղանին,
Կրակի փառքը գնում էր երկինք,
Բարի լոյսով ու հայիոյանքներով
Չուլալ ապրում էր մի գիտ –
մի երկիր ..**

Բացատրութեան կը կարօտի՞ այն

մթագնած ճշմարտութիւնը, հայուն «Գիտ Գեմուր»ը, որ կար եւ հիմա չկայ... Բանաստեղծը կը յուշէ, բայց չ'ըսեր, թէ ի՞նչ աւեր կայ հոգիներու մէջ:

Ջարմանալի թող չթուի, գիրքին առաջին բանաստեղծութեան պիտի անդրադառնամ հիմա, գրութեանս վերջատրութեան, քանի որ հոն եւ սկիզբ կայ եւ աւարտի մերժում կայ, շարունակութեան սկիզբ, եթէ կարելի է այսպէս խօսիլ: Հոն կայ ձայն, մաքուր էջի խոստում, «մի պտղունց աղ վերադարձի, մի կում գինի անյայտութեան», այսինքն ճակատագիր, «ընթանալով եւ ընթացայ յիշողութեան կէս-գիշերով» եւ ի վերջոյ՝ «քայլ արեցի ու զարկուեցի մի քայլ հեռու նպատակից»...: Հողին տիրութեան զգացում եւ գիտակցութիւն ունեցողը միշտ վառ կը պահէ այդ «մի պտղունց աղ վերադարձի»ն: Եւ ինչպէս չանդրադառնամ մեր ազգային թերեւս անդառնալի ձախողութեան, անկարողութեան, պարտութեան, երբ այդ «մի պտղունց աղ վերադարձի»ն տեղատուութեան ովկիանոսին մէջ հալեցաւ, Հայաստան եւ սփիւռք(ներ), քանի որ եղաւ զանգուածային արտագաղթ եւ չեղաւ զանգուածային հայրենադարձութիւն: Ճառերը եւ «տուրիզմ»ը չեն կրնար վարագորել այս մերկ ու բիրտ ճշմարտութիւնը: «ԵԼՔ ԵՐԿՐԻՅ»ը կը սկսի «Բանաստեղծութիւն» խորագիրին տակ գրուած տողերով (էջ 13).

**Եւ ելայ թեթեւ սրտով, քայլ արեցի
գիշերուայ մէջ,
Առաւօտի գրակալին շոշողում էր մաքուր մի էջ:**

**Մի ձայնի մէջ զեպեղուելու, ամփոփուելու մի ձայնի մէջ
Յանկութիւնը ինչ դարչըրեց կեան-**

քին հակուած նրբին առէջ:

.....

*Սալբարերի դառնութիւնը խաղաղ-
ուելով ճաշակեցի,*

*Տեսայ Կունը, ջուրը, քամին, նրանց
պարոյրը երգեցիկ:*

*Եղբայրներիս հանդիպեցի, նրանց
խօսքը սրտիս իջաւ,*

*Որ անեղծ էր ինչպէս արիւն եւ մա-
քուր էր երկնքի չափ:*

.....

*Քայլ արեցի: Առաւօտը լուսաւորեց
ինչ շեշտակի:*

*Քայլ արեցի ու զարկուեցի մի քայլ
հեռու նպատակից:*

Ի՞նչ բանի խոստովանութիւն է
բանաստեղծական հատորի սկիզբը բա-
ցուող վարագոյրի խոստումին հետեւող
նպատակէն քայլ մը հեռու իյնալու ցար...

Ինչպէս որ գեղանկարը պատմել շա-
տախօսութիւն է, բանաստեղծութիւնը
գրախօսել եւս շատախօսութիւն է: Բա-
նաստեղծութիւնը պատմութիւն չէ, այլ
հաղորդուելու պահ է, գիտակցութիւննե-
րու եւ զգացումներու ներթափանցման
աստեղային պահ: Պարզ. բանաստեղ-
ծութիւնը պէտք է կարդալ փնտռելով բա-
նաստեղծին «մտերմութիւնը» եւ մտնել
անոր լուսնային խաղին մէջ. «ՆՈՐ ԷՁ»
(էջ150-151)

.....

*Պարկերագրուիր խորքում էջի,
Ինչպէս արեւ եւս ամէն անգամ,
Երբ մէկը լոյս է ծնուել չեռամբ
Ու այն դարչրել գիւմ, քեն ու այր,
Ինչպէս եղել եւս սպողգ ներկայ
Բանաստեղծութեան սկիզբ – վերջին:*

*Ահա գալիս են քեները քաց
Իմ եղբայրների սերը չափիր –
Ձեպեղիր խաղաղ քո աջ դասում,
Մինչեւ հապիկն իմ դառնայ մասուր,
Ու նրանք կանչեն ինչ այն ափից
Այլեւս խօսքով հրեշտակաց:*

.....

Ժամանակը կանգ կ'առնէ, երբ կը թե-
ւածենք ժամանակներու վրայ, ուր շարու-
նակութիւն կայ, շարունակութեան ապ-
րում:

Իսկ ժողովուրդ մը երբ կը կորսնցնէ իր
բանաստեղծներուն հետ ժամանակներու
վրայ տարածուող հաղորդուելու պահը,
ժամանակ մըն ալ կ'ապրի թութակային
կարգախօսներ կրկնելով եւ կ'ըլլայ
նոր սկիզբ, բայց ոչ շարունակութիւն,
անանուն կացութիւն մը, աւելի պարզ՝
անյայտութիւն:

Հարցում՝ ուղղուած սահմաններէն այս
եւ այն կողմ. ինչպէ՞ս բանաստեղծին
(բանաստեղծներուն) եւ գիր-գրականու-
թեան ըմբռնումը որպէս առողջացման շի-
ճուկ կրնանք սրսկել նորոյթ դարձած
«քաղաքական այրերուն» եւ գերեվար-
ուած «բիզնեսային» ամբոխներուն, որ-
պէսզի խորքը եւ արմատները մնան
առողջ, ոգեկանը չզիջի նիւթին եւ ժամա-
նակաւորին... եւ տեսնե՞ք՝ շարունակու-
թիւն ըլլալով, եւ ոչ այլ բան, բաներ, բա-
նէր...:

«ԵԼԶ ԵՐԿՐԻՑ»: Գիրքին անունը
փորձուեցէ՛ք հարցումի վերածել...

Պրք. ֆայսա
25 Յունիս 2014

Ի ՊԵՏՍ ԶԱՐԳԱՅԵԼՈՅ

Արմենակ Եղիայեան հայերէնի անադարտ պահպանման առաքելութեան կոչած է ինքզինք, գիրնալով հանդերձ, որ քիչեր պիտի լսեն զինք: Եթէ «ԲԱԳԻՆ»-ի ծառայելը թոյլ տար, պիտի ուզէինք, որ այս կարգի հարցեր յաճախ արծարծուէին, գէթ գրասէրներու համար: Հեղափոխութիւնները կրնան նաեւ ուղղակի հաղորդակցիլ Արմենակ Եղիայեանի հետ: Սպորեւ կը հրապարակենք յատուկ «ԲԱԳԻՆ»-ի համար դրկուած գրութիւնը: Ուղղախօսութեան ուղեցոյց մը:

«Բ.»

ԾԱԾԿԵԼ, ԾԱԾՈՒԿ, ԾԱԾԿ

Իր հանրածանօթ «Թիւրն ու թերին» աշխատութեան մէջ Բենիամին Թաշեան կը մտածէ, թէ սխալ է գրել **հողածածկ**, **ծիւնածածկ**, **մոխրածածկ**, **յարդածածկ**, **քողածածկ**. «Ըստ կանոնի, երբ **ծածուկ**-ը բարդ բառին վերջը գայ, **ու**-ն չի կորսուիր» (էջ 107),– եւ ուրեմն պէտք է ունենանք **հողածածուկ**, **ծիւնածածուկ**, **մոխրածածուկ**, **յարդածածուկ**, **քողածածուկ**: Թաշեան այս բոլոր բառացի ընդօրինակած է հայր Արսէն Ղազիկեանէն, որ նոյն տեսակետը պաշտպանած է իրմէ առաջ՝ «Մի՛ գրէք... այլ գրեցէք» աշխատութեան մէջ (էջ 101 եւ յաջորդք):

Սկսելու համար պէտք է ըսել, որ Թաշեանի նկատողութեան մէջ կայ չափազանցութիւն մը, թացն ալ չորին հետ այրելու ձգտում մը, քանի որ բերուած բառերէն վերջինը ընդհանրապէս գրուած է **քողածածուկ** թէ՛ մեր գրականութեան, թէ՛ մեր բառարաններուն մէջ. թէւ բոլորովին մերժելի չէ, որ ինչ որ տեղ մըն ալ բացառութեան կարգով **քողածածկ** գրուած ըլլայ: Գալով միւսներուն՝ իրատեմբ ունի Թաշեան. ներկայիս իշխող եւ ընդունուած ձեւն

է՛ ապակե**ծածկ**, յարդ**ածածկ**, մոխր**ածածկ**, ձիւն**ածածկ**, հող**ածածկ**. աւելցնենք նաեւ՝ անտառ**ածածկ**, լաթ**ածածկ**, մագա**ծածկ**, քար**ածածկ**, թիթեղ**ածածկ** եւ այլն, որոնց տարածումն ու նուիրակնացումն ալ ահա կը բախի Թաշեանի համոզումին. այլ խօսքով՝ Թաշեան առանձին մնացած է բանակին դէմ այն գրողներուն ու բառարաններուն, որոնք իրենց բարդ բառը կը կազմեն բառավերջի **ծածկ**-ով, փոխանակ **ծածուկ**-ի, ինչպէս ինք եւ իրմէ առաջ ալ Ղազիկեան պահանջած են:

Միւս կողմէ՝ ճիշդ է կանոնի բանաձեւումն ալ, թէ՛ «երբ **ծածուկ**-ը բարդ բառին վերջը գայ, **ու**-ն չի կորսուիր», մինչ ան կը կորսուի՝ երբ սկիզբը գայ. տանք այս վերջին կանոնը հաստատող օրինակներ՝ **ծածուկ-ծածկագիր**, **ծածկախօս**, **ծածկամիտ**, այլեւ՝ **ջուր-ջրաման-սակաւաջուր** (ջր>ջուր), **տուր-տրական-երկնատուր** (տր>տուր), **ապուր-ապրանք-բանապուր** (ապր>ապուր), **բլուր-բլրաձեւ-հողաբլուր** (բլր>բլուր) եւ այլն:

Ի՞նչ պէտք է եզրակացնել. կարելի՞ է մտածել, թէ կը գտնուինք ընդհանրական սխալի մը առջեւ, որուն ճիշդը ծանօթ է միայն Թաշեանին եւ հայր Ղազիկեանին:

Լուծումին բանալին կը գտնուի, կը կարծեմ, **ծածկել** բայի ժամանակի ընթացքին ունեցած իմաստային փոփոխութեան, աւելի ճիշդը՝ երկփեղկումին մէջ: Արդարեւ, մեր հին մատենագրութեան մէջ այս բայը իր **ծածուկ** արմատով ունեցած է շատ սեղմ իմաստ մը, որուն նրբութիւնները տրուած են Ռուբէն Ղազարեանի «Գրաբարի բառարան»-ին մէջ. «**Պահել, թաքցնել, աննկատելի դարձնել, հողի շերտի տակ պահել, թաղել, պատել, քողարկել**»: Այլ խօսքով՝ **ծածկել** կը նշանակէր բան մը այս կամ այն ձեւով աչքէ հեռացնել, **ծածուկ** դարձնել: Այս տրամաբանութեամբ ալ՝ իր բոլոր յետադաս դիրքերուն մէջ **ծածուկ** արմատը դասական բառերու մէջ պահուած է իր լման ծաւալով՝ **քողածածուկ, գաղտնածածուկ, ամրածածուկ, թեւածածուկ, յարկածածուկ**, ինչ որ արդէն բոլորովին հաշտ է մեր բառակերտումի կանոններուն հետ եւս:

Բայց ահա ժամանակի ընթացքին, վերոնշեալ հիմնական իմաստի կողքին, որ **պահելն** էր՝ թաքցնելու, աչքերէ հեռացնելու իմաստով, հետզհետէ յառաջացած ու հիմնաւորուած է **երկրորդ իմաստ մը**, որ է Մալխասեանի բառերով՝ «**Մի բան տարածել կամ դնել ուրիշ բանի վրայ**»: Այդ տարածուող կամ դրուող բանը կրնայ ըլլալ՝ թիթեղներու շարք մը չորս պատերու վրայ, վերմակ մը քնացողին վրայ, ձիւնը լերան, դաշտերուն կամ քաղաքին վրայ, մոխիրը հողին վրայ, հողը գերեզմանի փոսին վրայ, ասֆալտը՝ ճամբուն վրայ եւ այլն, եւ այլն, որոնց մէջ այլեւս թաքցնելու կամ տեսողութենէ հեռու պահելու մտահոգութիւնը ոչ մէկ առաջնահերթութիւն կը ներկայացնէ: Երբ ճամբայ մը կամ անցք մը կ'ասֆալ-

տապատենք՝ զայն ծածուկ դարձնելու մտահոգութիւնը չունինք, այնպէս ինչպէս ունինք, երբ դէմք մը քողով կը ծածկենք: Եւ բառիս այս երկրորդ՝ նոր իմաստը աշխարհաբարի մէջ այնքան կենսունակ ու տիրապետող է, որ անոր դասական իմաստը՝ **պահել, թաքցնել, աչքերէ հեռացնել** եւ այլն կը նսեմանան անոր առջեւ, նոյնիսկ կ'ընկալուին իբրեւ անոր փոխաբերական իմաստները:

Աշխարհաբարեան այս նոր իմաստին կենսունակութեան բերումով ալ ահա բառիս **ծածուկ** արմատը հետզհետէ ստացած է նոր ու անկախ արտայայտութիւն մը իր գրութեամբ ալ, որ է **ծածկ** բառը եւ որը **ծածուկ**-ին հնչիւնափոխուած ու կծկուած ձեւն է պարզապէս, ճիշդ է: Սակայն, ուշադրութիւն, **ծածկ**-ը ծնունդ առած է իմաստային բոլորովին տարբեր միջավայրի մը մէջ, եւ որքան ալ ան ստուգաբանօրէն կը կապուի **ծածուկ** բառին, այսուհանդերձ իմաստաբանական նոյնութիւն չունի անոր հետ. **ծածկ**-ը **ծածուկ**-ն է ստուգաբանութեամբ միայն, բայց ոչ իմաստով: Նոյնիսկ խօսքիմասային կապը խզուած է. **ծածուկ**-ը ածական մըն է, մինչ **ծածկ**-ը գոյական մըն է, որ կը նշանակէ, ըստ Մալխասեանի, «Շինութեան վրան ծածկող մասը, կտուր, երդիք, որեւէ **ծածկոյթ** գլխի վերեւ», բայց նաեւ՝ երկրի բուսական ծածկոյթը, փողոցի յատակի ծածկոյթը, մագերու կամ բուրդի խաւը մարմնի վրայ եւ այլն, որոնք որեւէ **ծածուկ** նկարագիր չունին: Եւ ահա ճիշդ այս հնչիւնափոխ կծկուած ձեւն է, որ կը գտնենք նորահնար բառերուն վերջը, ինչպէս՝ **ձիւնածածկ, յարդածածկ, թիթեղածածկ, լաթածածկ** եւ այլն, ուր **ծածկ**-ը այլեւս **ծածուկ** չի նշանակեր. ասոնք կը նշանակեն՝ ձիւնէ, յարդէ, թիթեղէ եւ այլնէ ծածկ ունեցող, ըստ այսմ ալ՝ **ծիծաղելի պիտի ըլլար ըսել՝ թիթեղածածուկ տուն, ասֆալտածածուկ ճամբայ, խտածածուկ դաշտագետին** եւ այլն:

Արդի հայերենը, բայիս այս նոր իմաստը յաջողապես հակադրելու համար անոր սկզբնական իմաստին, զանազանաձև է նաեւ անոնց արմատները՝ **ծածուկ**-ին հակադրելով **ծածկ**-ը: Այս տողերը գրողին ծանօթ չէ որեւէ ուրիշ պարագայ, ուր արմատի մը հնչիւնափոխ ձեւը տուած ըլլայ նոր բառ մը. **սր** (սուր), **ջր** (ջուր), **օրին** (օրէն), **սիր** (սէր), **յուս** (յոյս), **կուս** (կոյս) եւ այլն որեւէ ատեն բառային անկախ միատոր չեն դարձած, ինչպէս դարձած է **ծածկ**-ը **ծածուկ**-ին հնչիւնափոխութեամբ, ինչ որ եզակի երեւոյթ է:

Իմաստային այս երկփեղկումը շատ լաւ կը ցոլանայ բառակերտումի ճամբով եւս: Գրաբարը ունէր միայն **անծածուկ**-ը, որ կը նշանակէ «**ոչ-ծածուկ, անբաքուն, յայտնի, ակներեւ, բացայայտ**»: Այս բառը իր այս իմաստով ներկայիս դուրս մղուած է աշխարհաբարի արդի բառարաններէն, եւ փոխարէնը տեղ գտած է **անծածկ**-ը, որ կը նշանակէ իր վրայ **ծածկ** կամ **ծածկոյթ** չունեցող, **բացօրեայ**. օրինակ՝ «Ինքնաշարժի **անծածկ** վաճառատուներ...» (Յ. Պալեան, «Մարդը ժամանակին հետ», էջ 6): «Օ՛, ճարտար ճորտեր, ապրել էք դուք խաբխուլ խողերում, **անծածկ**, անդուռ» (Եղիշէ Զարենց), այսինքն՝ դուռ ու տանիք չունեցող խրճիթներու մէջ, եւ ոչ թէ ծածուկ, գաղտնի խրճիթներու մէջ:

Երկու խօսք ալ արմատիս ուղղագրութեան մասին:

Այս բառը արեւմտահայոց մէջ առաջինը գործածուած կը գտնեն Մխիթար Սեբաստացիի «Հին հայկազեան բառարան»-ին մէջ՝ **անծածք տեղիս** բառակապակցութեան մէջ (էջ 146բ, բաց բառայօդուածին մէջ). յատկանշական է, սակայն, որ Սեբաստացի **ծածք** կամ **անծածք** բառայօդուած չէ մուծած իր բառարանին մէջ:

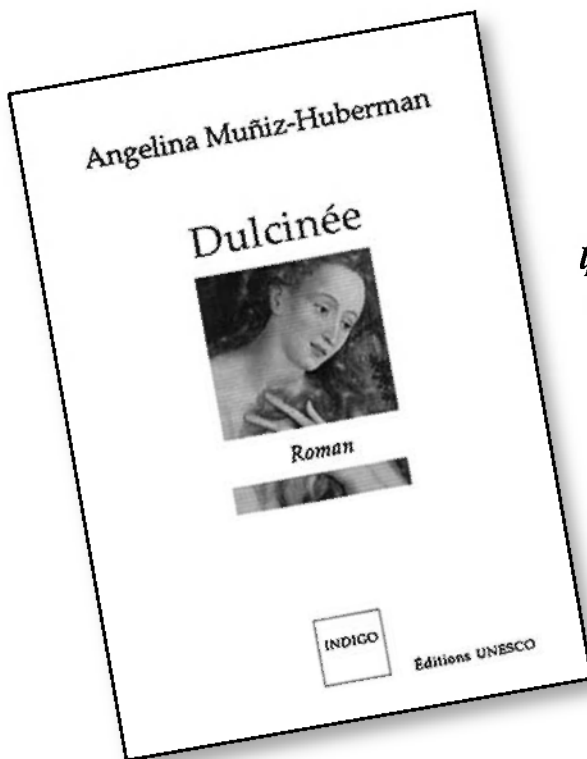
Աւելի ուշ **ծածք** կը գտնենք Պետրոս Զեքի Կարապետեանի «Հայերէն-օսմաներէն» բառարանին մէջ (1907), Միսաք Մեծարենց ունի. «Մութին **ծածքը** կը մաշի», իրմէ ետք՝ Գայայեանը (1938), որուն այնուհետեւ հետեւած են արեւմտահայ հետազայ բառարանագիրները: Անշուշտ սխալ ուղղագրութիւն մըն է այս, որովհետեւ **ծածք**՝ **ք**-ով, կ'ենթադրէ գոյութիւնը **ծած** արմատի մը, ինչպէս՝ **նոք-նոս**, **ձեռք-ձեռ**, **վարք-վար**, **պէտք-պէտ** եւ այլն, իսկ հայերէնը **ծած** արմատ չունի: Այս ալ ցոյց կու տայ, թէ ինչպէս կը հաստատուին սխալները եւ...հեզասահօրէն կը յաւերժանան մեր մէջ: Արեւելահայերէնը ունի միայն **ծածկ**, իսկ գրաբարը՝ **ծածուկք**. այս վերջինը տրամաբանօրէն պէտք է տար կամ ծածկ, ինչպէս է պարագան արեւելահայերէնի մէջ, կամ **ծածկք**, սակայն բնաւ երբեք՝ **ծածք**:

Նոյն կացութեան մէջ կը գտնուի **խախտ** արմատը եւս, որ իր կարգին երկփեղկուած է եւ բարդութեանց վերջը կը գտնենք **խախտ** հնչիւնափոխ ձեւով՝ **անխախտ, իրաւախախտ, սահմանախախտ, օրինախախտ** եւ այլն, փոխանակ՝ **խախտուի՝ անխախտու, իրաւախախտու, սահմանախախտու, օրինախախտու** եւ այլն, որոնք անհանդուրժելի կառոյցներ են: Այս պարագային եւս **խախտու**-ը սկսած է ընկալուիլ միայն իբրեւ ածական (ճիշդ **ծածուկ**-ին պէս), եւ հնչիւնափոխ խախտ ձեւն է որ ընկալուած է իբրեւ բայարմատ՝ **խախտող** կամ **խախտուող** իմաստով: Եւ ահա այս վերջին իմաստն է որ օգտագործած է արդի հայր **անխախտ, իրաւախախտ, սահմանախախտ, օրինախախտ** բառերու կազմութեան առթիւ, որոնց մէջ **խախտ**-ը գործողութիւն՝ բան մը ընել ցոյց կու տայ եւ ոչ թէ վիճակ մը:

Պէյրուք

armenag@gmail.com

ԱՆԺԵԼԻՆԱ ՄԻՒՆԻԶ-ՀԻԲԵՐՄԱՆ (1936)

«Առօրեայ կեանքի մէջ անգամ, մենք երկու լեզու ունենք: Տունը, աքսորի մէջ կը գործածենք Սպանիոյ լեզուն: Շուկան, փողոցը հարկ էր գործածել մեքսիքական լեզուն: Ասիկա մեզ մղեց մեզի համար սպեղծելու չէզոք լեզու մը, որ պիտի կարենար օգտագործուիլ քոյր կացութիւններու մէջ: Նոյնիսկ երբ այդպէս էր, երբ առանձին էին սպանացիներու հետ, կը սկսէին խօսիլ սպանացիներու պէս: Այս ջղագարութիւնը (schizophrénie) մեզի կ'ընկերանայ մինչեւ լեզուին մէջ: Ասոր համար հեղափոխական պիտի ըլլար ուսումնասիրել մեր սերունդի ոճը, ըստ ինձի, քոյրս ալ փորձած ենք աւելի տիեզերական լեզու մը, որ կարենար գործել ամէն տեղ, աւելի քան մեքսիքերէն կամ արդի սպաներէն, զոր մենք չենք գիտեր, քանի որ Սպանիա չենք ապրիր»:

Անժելինա-Միւնիզ Հիւպերման

ՏԻՒԼՍԻՆԷ (Վէպ)

(Սպաներէն բնագիրը՝ *Dulcinea* encantada*, 1992)**

Գիրք մը, որ գրադարանս հասած էր, մոռցուած, ուրիշներ զայն հրմշտկած եւ մէկդի չգած էին:

Գիրքերը եղած են ընթերցուելու համար, եւ այս վէպը, զոր ԵՌԻՆԵՄ-ՔՕ-ն լոյս ընծայած էր, ինծի կրկին յուշեց, որ ան պէտք չէր դատաւարութիւնը անկիւնը նետուած մնալու: Հեղափոխութեան ճանաչող, որ պատմութիւններու ընդունուած չեւերէն հեռացած էր, իր ճակատագրին քերումով ենթակայ եղած էր «աքսոր»ներու, իր գրականութիւնը աքսորի մէջ գրուած, «աքսորներ»ը կը պարտէ. աշխարհագրական աքսոր, մշակութային աքսոր, լեզուական աքսոր՝ հակառակ անոր որ իր նոր երկիրը սպանախօս էր, բայց այդ իր սպաներէնը չէր, եւ իր խօսակիցները այդ կը զգացնէին (ինչպէս չմտածել մեր զոյգ աշխարհաքարներու հարազատութեան-անհարազատութեան մասին, մեր աշխարհագրական աքսորին վրայ բարդուած լեզուական անջատող փառքերութեամբ):

Անժելինա Միւնիզ-Հիւպերման քեւ ինքզինք կը համարէ աքսորի մէջ ապրող, սակայն ճանչցուած է որպէս մեքսիքացի բանաստեղծ, նորավիպագիր, փորձագիր: Ինքնապիտակապագիր մը. ծնած է Ֆրանսայի հարաւային Հիէր քաղաքը, ուր ապաստանած էին իր ծնողները, փախչելով Սպանիոյ քաղաքացիական պատերազմէն: Մանուկ, դրկուած է Ռուսիա, որպէս ապաստանեալ: Գրական ստեղծագործու-

թեան կողքին, ան միաժամանակ քաղաքական գրականութեան դասախօս է Մեքսիքոյի ազգային ինքնավար համալսարանին մէջ:

Անժելինա Միւնիզ-Հիւպերման ստացած է բազմաթիւ մրցանակներ, Մեքսիքոյի եւ Սպանիոյ մէջ: Հեղինակ է բազմաթիւ երկերու: Քննադատներ մասնաւորաբար կ'ընդգծեն իր բանաստեղծութեան մէջ դրսեւորուող ինքնութեան, աքսորի, մահուան եւ այր-կին բարդ խնդիրները: Խիստ հեղափոխական են իր տեսակէտները գրական պատմութեան մասին: Կ'ըսէ, թէ «էականը պատմութիւնը չէ, այլ պատմելու եղանակը»: Այսինքն, ան ընդունուած ուղիներէն կը հեռանայ, կը զանցէ սովորութիւնները:

Իր պատմութեան մէջ միշտ ներկայ է ինք, իր կեանքով որ դրոշմած է զինք: Շեշտուած կերպով իր մէջ կայ «աքսոր»ի հոգեկան ցաւը, զոր կ'աւրաւայտէ խորացումով: Ճիշդ է, որ իր գրականութիւնը աքսորի մէջ է որպէս վայր, բայց այդ աքսորը առանցքն է ստեղծագործութեան: Անվարան կը կրկնէ, որ ծնած է աքսորի մէջ, ապրած է աքսորի մէջ, սիրած է աքսորի մէջ: Այսինքն, վիրաւոր հոգի մը, որ կայք չի գտներ, կը քափառի, ինչպէս սովորաբար կ'ըսենք, իր արմարները կը փնտռէ:

Ի հարկէ, աքսորի մարդիկ միշտ կ'ունենան անապահովութեան զգացում: Քանի որ փուն չունին, կ'ապրին վերադարձի յոյսով: Եւ եթէ դադրի այդ վերադարձի յոյսը, կարգի կը

մարնեն, կը զիջին իրենց ինքնությունը, կը հաղթուին, քերես կը մնայ ներքին արքայի քարուն զգացումը: Ինչպէս հայերը տարբեր երկիրներու մէջ նախ զաղթական էին, ապա դարձան «տեղացի», «քաղաքացի», պատշաճեցան, այդպէս ալ Մեքսիքա ապաստանած սպանացիները նախ զաղթական էին, ապա պատշաճեցան, դարձան տեղացի-քաղաքացի: Անոնք ունէին իրենց դպրոցները, եւ վառ էր վերադարձի յոյսը, եւ ժամանակաւորը դարձաւ մնայուն, մինչեւ որ համարկուեցան իրենց նոր երկրին:

Անժելինա Միւնիզ-Հիւպերման կ'արտայայտէ Սպանիոյ սերը, ինչպէս ուրիշներ, քայց այդ սերն է առասպելական Սպանիոյ մը (կրկին մտածել հայկական կացութեան հետ զուգահեռի մասին), կարօտ եւ արմատախիլ մարդոց ապրումներ: Ի հարկէ, երբ վառ է վերադարձի յոյսը, իրենց ապրած նոր աշխարհին մէջ լուսանցքի վրայ մնալու կացութիւն կը ստեղծուի:

Անժելինա Միւնիզ-Հիւպերմանի գրականութեան մէջ լայն տեղ ունի Միջնադարը՝ իր տիպարներով: Իր գործերուն մէջ կայ քարին, որ երջանկութեան դուռն է: Փորած եւ ցա-

ւոտ աշխարհի մը մէջ կան մարդիկ, որոնք կ'ուզեն պահպանել խաղաղութիւնը եւ ազատութիւնը:

Անժելինա Միւնիզ-Հիւպերմանի գրականութիւնը արդիական է, մեր ժամանակի գրականութիւն համամարդկային շեշտով:

Այս գրականութիւնը խորացման հրաւեր է: Հեռավարի աժան զուարճութեան ժապաւէններու նիւթ չի մատակարարեր:

Իր «Տիւսինէ» վէպէն հայացումով քանի մը էջերը քելադրական են իր գրականութեան նախաճաշակը ունենալու: Դժբախտաբար, նոյնիսկ ֆրանսերէնով կարելի չեղաւ գտնել իր երկերը: Այս մէկ գիրքը հրատարակուած է ԵՌԻՆԵՍԲՕ-ի կողմէ:

3. Պ.

*(Ֆրանսերէն քարգմանութիւնը՝ *Dulciné*, հրատարակութիւն ԵՌԻՆԵՍԲՕ-ի, 1994):

** Ֆրանսերէն *Dulciné*, (սրբաշատ, սիրելի, տարփածու, Միկուէլ Մերվանքէսի «Տոն Բիշոփ» վէպի հերոսուհին, երեսակայում, որ երբեք չի յայտնուիր պատումին մէջ:

Այս իմ նախընտրած պատմութիւնն է: Անոր մէջ կան յիշատակներ, զորս ես երկար ժամանակ պահած եմ: Այդ պարիկի պատմութեանքներու պէս է, մոռացման դէմ մնալու համար: Այս իմ սեփական պատմութիւնն է: Այս վերստեղծել է մանկութիւն մը՝ իմ ճաշակիս յարմար: Այս ինքզինքս վերստին հնարել է: Այս

կեանքը ընդունիլ է երրորդ դէմքով: Այս ապրիլ է ինչ որ ես կ'երեւակայեմ: Ոչ ոք երբեք պիտի կարենայ հասկնալ երջանկութիւնը մտային այս վէպերուն, որոնք տեսաբար կը կառուցուին եւ կը քակուին: Երբեք չաւարտած: Երբեք վերջնական: Պատրաստ որեւէ փոփոխութեան: Պատշաճեցում: Վերանորոգ: Միշտ սկզբնա-

ւորութեան մէջ:

Տխմարութիւն է պնդել այս անհամ պատմութիւններուն վրայ: Այդ յարատեւել է խաբէութեան մէջ. պահ մը պիտի ապրինք տարբեր ժամանակաշրջանի մէջ: Դուն չե՞ս կրնար կնքել անցեալը: Անցեալէն ստացա՞ծ ես որեւէ ինչք: Ծնողներէդ լաւ բաներ ժառանգա՞ծ ես: Ոչինչ: Ինչ որ վատ է կը ստացուի եւ կ'ընդունուի: Այս արժանի եւ հասանելի աւանդութիւն մըն է: Բոլոր մարդիկը կը նուաստանան չարին առջեւ. զայն կը վերածեն կեղծաւորութեան, վատութեան, երկդիմութեան: Այս մարդիկը, որոնք այնքան կը խօսին, միայն թուք կ'արտաբերեն: Կ'անդրադառնա՞ս մարդոց տքնանքին: Կը մնայ միակ հարցումը. ինչո՞ւ:

Էի լաւ, մեղմացնելու համար ես ինծի կը պատմեմ իմ վէպերս:

Եթէ անոր համար չլլար, այսօր իսկ պիտի բանայի ինքնաշարժին դռնակը եւ ինքզինքս պիտի նետէի սալայատակին վրայ: Բայց այդ չես ըներ, այդ բնաւ պիտի չընես: Կը մտածես այդ մասին, բայց չես համարձակիր: Չես համարձակիր նոյնիսկ վէպերդ գրել: Օ՛, ոչ, այդ մի՛ ըսեր, քեզի թոյլ չեմ տար, եթէ անոնք չեմ գրեր, անոր համար է, որ արտաքին աշխարհին հետ կապ չունիմ, ոչինչ կ'ուզեմ տալ աշխարհի մը, որ երբեւիցէ ինծի ոչինչ տուած չլլայ: Աւելի վատ, որ ինծի պարտադրած է ապրիլ: Իմ վէպերս ինծի համար են: Միակ հաճոյքը, որ կրնայ ըլլալ, զանոնք երեւակայել է: Երեւակայական ընթացքը միակ ճշմարտութիւնն է: Եւ այդ ինծի կը վերապահեն: Գործ մը աւարտա՞ծ տեսնել: Երբեք: Ամէն աւար-

տած գործ մահ է: Հարկ է կատարել գործեր, որոնք աւարտած չլլան, որպէսզի անոնք անհուն ըլլան:

Բայց: Մենք կը շարունակենք տապալակիլ սկիզբի եւ վերջի միջեւ: Եթէ հազիւ թէ գտնուինք մէջտեղը: Սկիզբը նոյնքան խաւար է, որքան վերջը: Ես կ'ատեն մէջտեղը. ան միակ ձեւն է կարենալ ապրելու համար, այսինքն՝ մեռնելու: Այսինքն քաշքշել միջակութիւնը, այսինքն լորձնոտել կեղծաւորութիւնը:

Երագելը գոյութեան փաստ մըն է: Ազատօրէն կը ծրագրեմ նիւթ մը, կը յայտնուիմ եւ կ'անյայտանամ, ես ես եմ եւ միւսները միաժամանակ: Նոյնն է երբ կը գրեմ իմ մտային վէպերս, կը տեսնեմ համայնապատկերներ եւ կ'արտայայտուիմ խօսքով, ինքզինքս աւելի հեռու կը զգամ աւարտէն: Երագի համար կը հաճոյանամ: Երագներս կը գրեմ անոնց ընթացքին հետեւելով: Կը նախատեսեմ եւ կը նախզգամ: Այս ճանաչման աղբիւր է: Անկասկած, ան ճանաչման աղբիւր է: Ես ճանչցած եմ սքանչացումը եւ յայտնութիւնը: Ինքնաշարժի մը մէջ էի, երեսունականներու սեւ Ֆորտ մը: Ամատիս կը վարէր կառքը: Դամբան լայն էր: Միայն մէկ կառք կ'անցներ եւ ինծի վախ կը պատճառէր, քանի որ կը խորհէի, որ անոնք չարագործներ էին: Դանապարհը կ'աւարտէր ոսկեգոյն եւ ողորկ աւագով անապատի մը մէջ: Ամատիսի թեւ ուսերուս վրայ էր՝ զիս պաշտպանելու համար: Միւս կառքը չէի տեսներ այլեւս, ան հոն չէր: Անապատը կը յառաջանար ալիքաւորուելով: Պատ մը, ոչ շատ բարձր, կրաքարով, կը փակէր ճամբուն աջ կողմը: Մենք իջանք կառքէն եւ քաքնուեցանք պատի ետին: Հրաշալի պահ մըն

էր: Աշխարհի վերջը: Պատին փակած, կը զգայինք, որ ծաւալուն շուք մը կ'անցնէր մեր գլուխներուն վրայէն. հսկայ թռչունի մը թևերը: Ամատիսի թևերը միշտ ուսերուս վրայ էին եւ ան զիս կը սեղմէր իր կուրծքին: Անապատին ոսկեգոյն աւազը այդ պահուն վարդագոյն նարնջագոյն էր, ինչպէս աղջամուղջ մը: Մեզի կը մօտենար, առանց մեզի վախ ազդելու, բայց անողոք կերպով: Աւազը: Մենք գիտէինք, որ այդ պահուն աշխարհի վերջն էր: Այդ գեղեցիկ էր եւ վստահեցնող: Ոչինչ կար ընելիք: Բայց մենք, Տիւլսինէ եւ Ամատիս, միասին էինք:

Եւ այն ատեն կը մտածեմ. ինչո՞ւ աշխարհի վերջը: Աշխարհի վերջը չէ՞ ամէն օր: Այո՛, սիրելի Տիւլսինէ, բայց ուրիշներ այդ չեն գիտեր: Աշխարհ կը կառուցուի եւ կը քանդուի օրուան մը եւ գիշերուան մը աւարտին: Նոյնիսկ եթէ ոչ ոք այդ կ'ուզէ ընդունիլ: Այդ շատ կարճ ժամանակ է: Ոչ մէկ բանի համար ժամանակ կը մնայ:

Հիմա կը հասկնամ: Ինծի համար աշխարհի վերջը եղած է նախապէս: Ան պատահած է մանկութեանս, երբ ծնողներս զիս Ռուսիա դրկեցին, երբ պատերազմը վերջացաւ, երբ ես հասայ Մեքսիքա, ուր զիս կը սպասէր, կեանքիս մնացեալ օրերուն համար, անձնագիր մը, զոր ոչ ոք պէտք է մոռնար, նոյնիսկ եթէ ես ուզէի: Ես միշտ արտօրական պիտի ըլլայի, անհայրենիք եւ տեղ չունեցող, հանդուրժուած, երբեք համարկուած: Առանց արմատատրուելու ցանկութեան, որովհետեւ օր մը վերադարձ պիտի ըլլար: Կ'ապրէի վարձու բնակարաններու մէջ (ծնողներս երբեք տուն մը գնելու գաղա-

փարը չունեցան, երբեք), եւ ես բնակարան կը փոխէի որեւէ պատրուակով: Աւելի վատը այն է, որ փոխադրութիւնները սկսան պահանջ դառնալ, երբ տեղի չէին ունենար երկու տարին անգամ մը: Եւ երբ դուն չէիր տեղափոխուեր, Տիւլսինէ, տան կարասիներուն տեղերը կը փոխէիր, օթոցը հիւրասրահէն սենեակ կ'երթար եւ գորգը՝ հակառակ ուղղութեամբ: Տիւլսինէ, կը զարմանայի քու շարժելու մտավախութենէդ եւ իրերը շարժելու մղումէդ: Բայց այսպէս է, եւ ամէն անգամ որ տուն մը այցելեմ, կ'երեւակայեմ, որ հոն կ'ապրիմ, փոփոխութիւններով, զորս պիտի կատարեմ: Փողոցներուն մէջ վարձու տուններու կամ բնակարաններու ծանուցումներ կը փնտռեմ, եւ յաճախ կը մտնեմ զանոնք տեսնելու: Ամէն օր թերթի ծանուցումները կը կարդամ եւ կ'ընդգծեմ ամէնէն հետաքրքրականները: Կը հեռաձայնեմ եւ կը նեղուիմ, երբ անոնցմէ մին վարձուած ըլլայ: Բարեգարդման հանդէսները կը գնեմ, ինչպէս Better Homes and Gardens եւ Design from Scandinavia (բնագիրին եւ թարգմանութեան մէջ անգլերէն): Այս վերջինը կը նախընտրեմ: Այս հանդէսներուն տեսարանները ինծի կը ծառայեն երեւակայելու, որ այդ վայրերը կը բնակիմ: Կը փնտռեմ մասնատրաքար անոնք, որոնք բուխերիկ ունին: (Այդ սովորութիւնը ինծի մնացած է Միջնադարէն) Եւ գրադարաններ եւ գիրքերու դարակներ: Բարեգարդման հանդէսները ինծի համար այն են, ինչ որ պոռնկագրական հանդէսները՝ ուրիշներու: Անոնց իրապէս կարիքը կը զգամ: Այս ալ մէկ արտայայտութիւնն է արքային՝ որուն մէջ կ'ապրիմ:

Օգտուա՞ծ եմ արքայուած ըլլալու իրո-

դուքենէն: Է՛հ, այո՛: Չեմ կրնար ուրանալ: Գիտեմ, որ ոմանք տառապած են, լացած եւ ողբացած: Ճիշդ է, ատիկա պէտք էր ընէին: Բայց ե՞ս: Ի՞նչ պէտք էր, որ ընէի կամ ի՞նչ կը սպասէին ինձմէ: Մինչդեռ ես ինքզինքս սահմանած եմ անսահմանելիութեամբ: Ես ոչինչ էի. ո՛չ սպանացի, ո՛չ ալ մեքսիքացի: Քանի որ հեշտ ձեւը, մեծամասնութեան ձեւը, խառնածնութիւնն էր. մենք սպանո-մեքսիքացի ենք: Մենք երկդիմի ենք, հաշտարարներ ենք. Մեքսիքան կը սիրենք եւ կը սիրենք Սպանիան: Ես՝ ոչ: Ես ինքզինքս տեղաւորած եմ ատելութեան մէջ: Հոս, ուղեղիս անթափանցելի լաբիրինթոսին մէջ, կրնամ մտածել ինչ որ կ'ուզեմ, եւ ոչ որ պիտի գիտնայ. այդ ինծի ծանօթ միակ ազատ տարածութիւնն է, ազատ միակ հողը. ուղեղս: Ասոր համար է, որ չեմ խօսիր. խօսիլ ստել է, պաշտպանուիլ, դառնալ անքնական: Ճշմարտութիւնը այն է, որ երէցները այնքան Սպանիա վերադարձ խոստացան ինծի, անոր բարիքները եւ հրաշալիքները, որ երբ ատիկա տեղի չունեցաւ, զանոնք ատեցի: Վերջին հաշուով, անոնք եղան ատելութիւն ինծի դէմ. ես ոչինչ ըրի հոն վերադառնալու: Աւելին. համր դարձայ: Կրաւորականութիւնը մինչեւ ծայրը պէտք է երթար: Ինծի պարտադրեցին աքսորը. մանուկ էի՝ զիս դրկեցին Ռուսիա, ապա Մեքսիքա եւ յետոյ՝ ո՞ր: (Դէպի քաք): Իրողութիւն է այն, որ ինքզինքս միշտ զգացած եմ որպէս երբեք չպահանջուած նամակատան ծրար մը:

Բայց ոչ: Մի՛ հաւատար, որ այդքան տառապած ըլլամ: Դրական կողմ մը կայ աքսորուած ըլլալու մէջ. միւսները ցաւ կը զգան քեզի համար, ազնուութեամբ կը վերաբերին եւ տխմարներ մինչեւ իսկ կը հի-

անան վրադ: Առաւելութիւններդ կը կայանան դուն քեզ վտանգի չենթարկելու մէջ, մնալ երկդիմութեան մէջ, ջնջել փառասիրութիւնը: Քանի որ կը կրես սրբութեան լուսապսակ մը. կը մնաս անհալելի եւ անասելի:

Ո՛հ, Տիւլսինէ, դուն կը մոռնաս բան մը: Ոչ, ես չեմ մոռնար: Իմ սարսափելի ընդհարումս, իմ իրաւ ընդհարումս այն է, որ ես այլեւս աքսորուած չեմ: Վստահօրէն այլեւս բնաւ չեմ: Ինչո՞ւ պիտի շարունակեմ ինքզինքս աքսորուած համարել: Եթէ այն օրէն ի վեր, որ Ֆրանգոն մեռած է (առաւել կրաւորականութիւն. Ֆրանգոն մեռած է բնական մահով), դուն կրնայիր վերադառնալ քու աւետեաց երկիրդ: Ուրեմն վերցո՛ւր աքսորականի այս պիտակդ: Եւ ուստի հիմա ի՞նչ եմ ես. նախկին աքսորուած կի՞ն մը: Պիտի համակերպիս ոչինչ ըլլալու:

Կը վախնաս ազգ մը չունենալէ: Քեզի կը պակսի հողի մը նեցուկը: Երբեք չէր տեսնուած ժառանգուած աքսոր մը, դատապարտուած աքսոր մը: Քանի որ քու ծնողներդ իրաւ աքսորականներ էին եւ անոնք իրաւունք ունէին Սպանիոյ մասին մտածելու: Անոնց դաժանութիւնը կը կայանայ իրենց ձախողութիւնը եւ պատրանաբափութիւնը քեզի փոխանցած ըլլալու մէջ: Ընել այնպէս, որ դուն շարունակես պաշտպանել իրենց անկայունութիւնը եւ իրենց պարապը: Անոնք քեզմէ պահանջած են օդով ապրիլ, եւ դուն այդպէս մնացած ես. մեկուսացուած: Քու միակ հողդ պիտի ըլլայ մահուանդ օրը:

(Հայրուած, էջ 60-64)

Հայացուց՝ Յ. Պ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ, ՊԱՏԵՐԱԶՄ(ՆԵՐ)Ը ԵՒ... ՄԵՆՔ

Պատերազմի ցաւին եւ աւերին նուազ անձնաւոր կ'ըլլայինք, եթէ ազնիւ վկայութիւններ իմանայինք: Ֆրանսացի մեծ մտաւորական Ժան Բոքթոյի* 16 Յունուար 1915-ին լոյս տեսած մէկ քանաստեղծութեան հանդիպեցայ, երբ Սուրիոյ կռիւներուն, Լիբանանի, Իրաքի ողբերգական լուրերը կը հասնին, Աիդիկէի մէջ զիրար կը ջարդեն: Ժան Բոքթոյի ցաւագին պատկերը չենք տեսներ երբ կոյր ենք: Առաջին Աշխարհամարտին հայ ջարդողները եթէ գիտնային, թէ նոյն օրերուն ինչ կը գրէր Բոքթո... Բայց Բոքթո այլմոլորակային էր, մարդիկ չ'սուլ եւ կոյր են...

«Բ.»

QUAND NOUS SERONS “CEUX DE LA GUERRE”

Je n'oublierai jamais Varedde
Le lendemain de la bataille ;
Les arbres aux larges entailles,
Les chevaux morts aux jambes raides.

Le fade musc de la gangrène
Rampait tout le long du village.
On voyait« derrière un grillage,
Un chien maigre aux yeux de hyène.

Dans une demeure sans porte,
On entendait un bruit de ruche
Autour d'un fauteuil de peluche,
Où la paysanne était morte.

Des casques« des sacs, des bouteilles,
Et un piano mécanique,
Voilà les étranges reliques
Des héroïsmes de la veille.

Est-il possible que renaisse
Varedde pareille à naguère,
Quand nous serons ceux de la guerre,
Quand nous n'aurons plus de jeunesse ?
Quand on voudrait que l'aube monte,
Et que commence la route ;
Et être celui qui écoute,
Au lieu de celui qui raconte.

Jean Cocteau

ԵՐԲ ՄԵՆՔ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՆՔ «ՊԱՏԵՐԱԶՄԷ ԱՆՑԱԾՆԵՐԸ»**

Ես երբեք պիտի չմոռնամ
Վաղորդայնր պատերազմին:
Ծառեր փորուածքով լայն,
Սատկած ձիեր սրունքներով փայտացած:

Անհամ մուշկը փտած միսի
Կր սողար գիւղի երկայնքով...
Վանդակորմի մը ետին կը տեսնուէր
Շուն մը նիհար՝ բորենիի աչքերով:

Անդուռ բնակարանի ներսէն
Կը լսուէր աղմուկը փեթակի մը
Շուրջը բազկաթոռ մը թաշեայ,
Ուր գիւղացի կիներ էր մեռած:

Սաղաւարտներ, պայուսակներ, շիշեր,
Եւ դաշնակ մը մեքենական,
Ահաւասիկ մասունքները տարօրինակ
Նախորդ օրուան հերոսութիւններուն:

Կրնա՞յ պատահիլ, որ վերածնի
Վերատեսր*** հանգոյն անցեալին,
Երբ մենք ըլլանք պատերազմէն անցածներ,
Երբ այլեւս երբեք երիտասարդութիւն չունենանք:

Երբ պիտի ուզէինք, որ արշալոյսը բարձրանար,
Եւ վերսկսէր ճանապարհը:
Եւ ըլլալ ան, որ կ'ունկնդրէր,
Փոխանակ ըլլալու ան, որ կը պատմէ:

* Ժան Քոքո (1889-1963), քանասրեղծ, գծագրիչ, քաղերագիր եւ շարժանկարիչ:

** Բանասրբեղծութիւնը լոյս տեսած է Le Mot հանդէսին մէջ, 16 Յունուար 1915-ին:

*** Պապերագմի ընթացքին աւերուած ֆրանսական քաղաք մը:

ՏԻԵՉԵՐԲ ՓՈԽԵԼՈՒ ՓՈՐՉԻ ԵՒ ՓՈՐՉՈՒԹԵԱՆ ՅՈՒՆԱՏԵՏՐԸ

Ընթացիկի բանտի պատերու ետին մարդիկ ունին գաղտնի եւ գաղտնասացութեան պարտէզներ, նաեւ՝ բանաստեղծները, արուեստագէտները: Ինքզինք ըլլալու որոնում, մտերմութիւն: Ոմանք կը դառնան որսորդ, հաւաքածոներ կը կազմեն, կը նուագեն, ծաղիկ կը մշակեն տան պատշգամբ, պատմութիւն կ'ուսումնասիրեն: Վիրաբոյժ մը մասնագիտացած էր Ֆրանսայի արքայական ընտանիքներու պատմութեան մէջ, ուրիշ մը հին ցեղախումբերու դիմակներ կը հաւաքէր, կան նաեւ նուագողներ... Հետաքրքրական աշխատանքի եւ ասպարէզի միօրինակութիւնը կը համեմտէ իրենց իղծերը լոյս աշխարհի բերելով, կրկնակի կեանքի ցանկութեամբ:

Երբ Յարութիւն Արմէնեան իր ջրաներկ նկարներուն տրցակները կը հանէ բլրան մը գագաթը գտնուող իր տան անտես անկիւններէն եւ մէկ առ մէկ կը դնէ արուեստագէտի եռոտանիին վրայ, գոյներու փառատօնի մը կը հրաւիրէ, հրաւեր՝ հարթ մակերեսէն այլ տեղ փոխադր-

ուելու: Պահերու եւ աշխարհներու ինքնատիպ յիշողութիւն մը, որ արուեստասէրը կը տանի... ո՛ր ան կրնայ երթալ՝ հետեւելով իր զգալու կարողութեան, անկախաբար Յարութիւն Արմէնեանի պատումէն: Արդարեւ, իրեն համար այդ նկարները եւ գոյները իր տարիներու աչքի խտիղներու յուշատետրն են, բայց արուեստասէրը չի նոյնանար նկարողին հետ, այլ կը փնտռէ իր իսկ մտերմութիւնը, գոր երբեք բարձրաձայն պիտի չըսէ հաւանօրէն, նոյն, բայց չնոյնացող մտերմութիւն:

Գաղտնի պարտէզ, գաղտնասացութիւն... Ստեղծման իրաւութեան հորիզոն:

Յարութիւն Արմէնեան հանրային առողջապահութեան բժիշկ է: Ինչպէ՞ս եկած է գեղանկարչութեան: Արդեօք «փախու՞ստ» էր առօրեայէն: Այդ չէ եղած իր ուղին: Եւ զարմացնող խորացումով կը խօսի «գեղագիտական վայելք»ի մասին, որ սովորական հաճոյքէ տարբեր է:

- Ինձի համար փախուստ մը չէ եղած

նկարչությունը, ան եղած է հաճոյք: Մեր զգայարանները անմիջական եւ առաջին սանդղսամատերն են հաճոյքներու: Կան նաեւ կրատրական հաճոյքներ, տեսարանի մը դիմաց, ընկերային հաճոյքներ, որոնք փոխյարաբերութիւններով կը յատկանշուին, եւ կայ բացարձակ հաճոյք, որ ստեղծագործութեան մէջ եւ հետ կ'ապրուի: Ստեղծագործական ապրումը հաճոյքի բարձրորակ վիճակն է, պարզ ինքնահաստատում չէ նկարչությունը, ինչպէս միւս արուեստները, անձը կը սահմանեն դերի մը, որ սոսկ ընկերային չէ, այդ դերը կ'ապրուի ստեղծագործական արարումով:

Ջրոյցը կը շարունակուի, եւ մեծ ու պզտիկ պատառներ կը բացուին, կը յաջորդեն իրարու: Իր աշխատանքին բերումով՝ յաճախ տեղափոխուելու, հեռու եւ մօտ աշխարհներ երթալու պարտականութիւն ունեցող, բազմազբաղ եւ յարաշարժ Յարութիւն Արմէնեանը կրնա՞ր ժամանակ գտնել կանգ առնելու, իր վրձինը եւ ներկերը դնելու տեղ մը, կարենալ բռնելու համար պահեր եւ վիճակներ:

- Ճամբորդութիւններս եղած են յաճախակի եւ ստացած տպաւորութիւններս այլազան, քանի որ բնութիւնը ինք տարբեր պատկերներ կը հրամցնէ: Հետս կը տանիմ վրձիններս եւ ներկերս, եւ ամէն անգամ որ ազատ պահ մը ունենամ կը նկարեմ: Բեռնաւորուելու կարիք չունիմ: Յետոյ, ջրաներկը առաւելութիւն մը ունի: Մէկ սկսելով կ'աւարտի, երկարաշունչ աշխատանքի չի կարօտիր, այսինքն օրեր տետղ մշակման կարիք չունի:

Վարժութիւն ունինք գեղանկարիչի մը գործերը դասելու «դպրոց»ի մը մէջ, արտայայտութեան կերպերու նմանութիւններ տեսնելու, հասկնալու, եւ երբեմն ալ մեկնաբանելու համար: Արուեստասէրին

եւ քննադատին համար բնական է այս վերաբերումը: Ո՞ր կը դասուի Յարութիւն Արմէնեան, կամ ինքզինք ո՞ր կը դասէ: Իր բացատրութիւնը ինքնատիպ եւ հետաքրքրական է:

- Ինքզինքս կը դասեմ «ջրաներկի դպրոց»ին մէջ: Հիները եւ նորերը հաւասարապէս վերացական են, abstract: Թըրմըրէն մինչեւ մեր ժամանակակիցները: Ջրաներկը իդաներկ կտաւներու պէս չէ, մեղմութիւնը եւ թափանցիկութիւնը բնական կերպով, առանց ճիգի կ'արտայայտուին: Ի հարկէ, իւրաքանչիւրը կ'ունենայ իր դրոշմը: Ըսեմ կրկին, որ ջրաներկի գլխաւոր յատկանիշը մեղմութեան արուեստ ըլլալն է:

Այս ըսելով՝ Յարութիւն Արմէնեան կը գծէ սահմանը իդաներկի եւ ջրաներկի:

Յաճախ կը հանդիպինք բժիշկներու, անցեալին եւ այսօր, որոնք իրենց ասպարէզի՝ կողքին կը նուիրուին այլ աշխատանքներու, ինչպէս՝ գրականութեան, պատմութեան, քաղաքականութեան, թատրոնի եւ այլն: Ինծի ծանօթ երկրորդ հայ բժիշկ գեղանկարիչն է Յարութիւն Արմէնեան: Շատեր այս կողմնակի աշխատանքները կը կատարեն որպէս սիրողական, amateur, hobby, հանգստանալու համար, եթէ կարելի է այսպէս ըսել: Սիրողականը ո՞ր կանգ կ'առնէ, ո՞ր կը սկսի արհեստավարժը: Ի՞նչ կը փնտռէ Յարութիւն Արմէնեան նկարչութեան մէջ:

- Ճշդեմ: Ինծի համար նկարչութիւնը hobby չէ: Ժամանց չէ: Ես կը նկարեմ հաճոյքի համար, արհեստավարժ չեմ, բայց սիրողականէ աւելի եմ: Կը հպատակիմ ներքին հայեացքներուս: Իմ նկարչութիւնս լաւ տրամադրութեան արտայայտութիւն է: Կը նկարեմ, երբ ազատ պահեր կ'ունենամ: Ճամբորդութիւններուս ընթացքին, տեսարաններու եւ պատկեր-

ներու դիմաց, անմիջապէս վրձիններս, ներկերս կը հանեմ, կը նկարեմ բացիկներու վրայ, զորս յետոյ կը մշակեմ աւելի մեծ ծաւալով: Ջրաներկը բնութեան կը հետեւի, անկէ կ'առնէ իր գոյները եւ գիծերը, այսինքն՝ ան ուղղակի հաղորդակցութիւն է, հաղորդութիւն՝ բնութեան հետ: Ամերիկեան ջրաներկի դպրոցը զարգացած է, ինքնատիպ է, հեռացած է իւղաներկի պատճեն եւ հետեւութիւն ըլլալէ: Ջրաներկը իւղաներկէն կը տարբերի անով, որ խաւ չկայ, եւ երբ խաւ կայ, գոյներու գումարում, գործը կը դադրի ջրաներկ ըլլալէ:

Արդարեւ, ջրաներկի պարտեզ-պատկերներուն առջեւ հզօր տպաւորութիւն կրելու զգացում չենք ունենար: Այդպէս են Յարութիւն Արմէնեանի գեղանկարները: Արուեստասէրին կը տրուի մեղմութեան, լոյսի, երանգներու, եթերայնացած գիծերու եւ խաղաղութեան մթնոլորտի մը մէջ թափանցելու եւ անով թափանցուելու պահ մը, զոր ինք կը կոչէ ստեղծագործա-

կան աշխարհի մէջ ըլլալու «բացարձակ հաճոյք»...

Դիտել պատկերէն հեռացող-անջատուող ուրուագիծ եւ տարբեր աշխարհի հրաւեր անանուն ծառերը: Ինչպէս մեր անանուն յուզումները կամ գաղտնի մնալու դատապարտուած զգացումները:

Յարութիւն Արմէնեան տեսական երկխօսութեան մէջ է հայերէն խօսք-բառի եւ գոյն-երանգի հետ: Գիրք մը՝ «Երանգ ու խօսք», ուր կ'ըսէ՝ «բառը կը հետեւի գոյնին», ինչպէս աշխարհաճանաչողութեան մէջ, երբ մեր աչքերը բացած ենք: Առօրեայէն մեզ դուրս քաշող հզօր զգացումները, ցաւ կամ վայելք, կեանքը կը բազմապատկեն խորացումով: Երբ «անհեթեթ»ին դէմ գտնուինք, խորացումը փրկութեան լաստ է. «Հոն են վաղուան կարելիութիւնները: Վաղը, որուն հաւատքը դուն եւ ես դեռ չենք կորսնցուցած» (էջ 6):

Յարութիւն Արմէնեանին պէտք է հարցնել, թէ կը խօսի՞ եւ գոյներով կը

խաղայ եւ կը նկարէ, թէ՞ գոյներով կը խաղայ եւ կը խօսի: Ի՞նչ հասկնալ. «Գոյներու արժէքները աւելի կը շեշտուին ձիւնին ներկայութեան: Ճամբուն միւս կողմը կարմիրի եւ դեղինի խրախճանք է: Եղեմները, կապոյտի ու կանաչի հանգիստ գոյակցութիւն են» (էջ 8): Ո՞ր կը վերջանայ խօսքը, ե՞րբ կը պարզուի պատկերը... Երանգապնակը խօսք է. «Հոս կապոյտը գորշութեան մէջ սկսած է լուծուիլ» (էջ 10): Այս արդէն վրձինի խաղ չէ, այլ նկարահանողի բաց ուսմանակի ետին սպասում, որպէսզի սահող երանգները բռնուին ժամանակի գիծին վրայ:

Բառով, գոյնով եւ գիծով Յարութիւն Արմէնեան ունի ապրող քաղաքի զգացողութիւնը, որ սոսկ զգացական տպաւորութիւն չէ, այլ երկրի տիրոջ գիտակցութիւն. «Այս պատուիւնէն երեւոյ իրականութիւնը կը կրկնուի նոյն ձեւով, հարիւրաւոր անգամներ, մինչեւ քաղաքին անորոշ սահմանները» (էջ 26): Ըսուածին եւ գոյներու ետին Յարութիւն Արմէնեան կը յուշէ. «Թարմութիւն կայ այս կէտին. կանաչը, մուգ կապոյտ ժայռակրտորները, հողը» (40): Կամ՝ «Ապրուած գեղեցիկ օրուան մը վերջին պահն է այս» (էջ 64), վերջին ըլլալու կամ նորի սպասման թելադրած լիացման սպասումով:

Յարութիւն Արմէնեան «ինքնախոստովանութեան» երկու էջ ունի (90-91), որ կարծէք իր մտերիմ իմաստասիրութիւնն է, այնքա՛ն հեռու ժամանակակիցներուս մենք մեզմէ դուրս բանտարկուելու մակերեսայնութենէն. «Անցեալին ապրուած լաւագոյն վայրկեանները կը պայմանաւորեն ապագայի մեր փնտռտուքն ու երագներ», այսինքն մեկնումի հրաւեր՝ նորի համար, որ հին է միաժամանակ, օրերու ճօճանակին արձագանգը. «Ես կը հաւատամ կապոյտի ու մուգ կանաչի

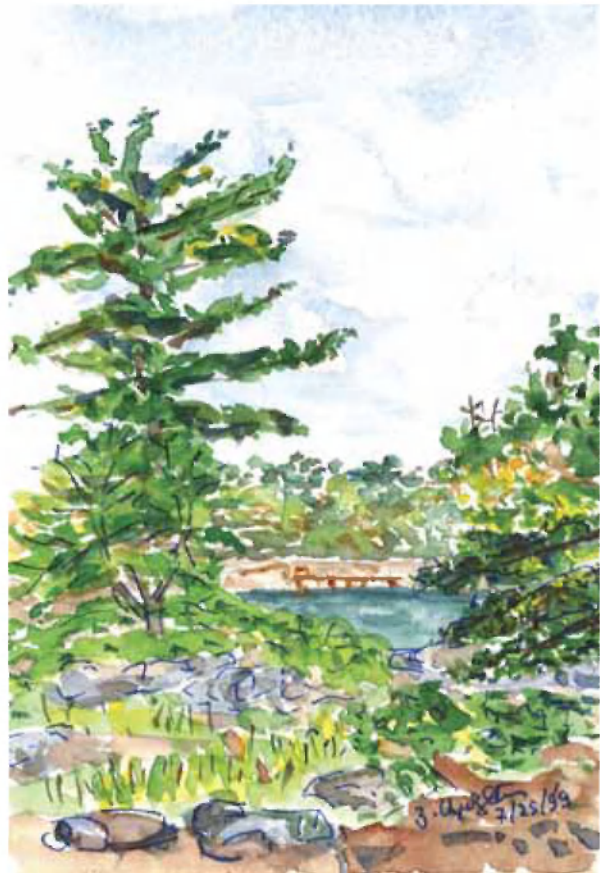

իրականութեան: Կը հաւատամ, որ այս վայրկեանիս հոն տեղ մը, մեր այս փոքր մոլորակին վրայ, կայ արեւածաղի շքեղութիւնը ու անոր հակառակ ուղղութեան վրայ ուրիշ տեղ մը կան մայրամուտի ծիրանիին փառքն ու մթնշաղի խաղաղութիւնը»:

Հաւանօրէն դեռ պիտի շարունակուի Յարութիւն Արմէնեանի Սիսաք Մեծարենցի երկնած «Տո՛ւր ինձի Տէր, ուրախութիւնն անանաճնական»-ի հեզասահ որոնումը, «արեւածաղի շքեղութեան» եւ «մայրամուտի... խաղաղութեան» միջեւ, տեսակ մը Hymne à la joie: Ունկնդրել Պեթիովէնը...

17 Ապրիլ 2014, Լոս Անճելըս

«ԿԵԱՆՔԸ ՋՐԱՆԵՐԿԵՐՈՒ ՀԵՏ»

Ջրաներկը՝ իբրեւ ջուրի լուծոյթներով պատրաստուած ներկ, գոյութիւն ունի նախնադարեան քարայրային ժամանակներէն ի վեր: Ան իր զարգացումն ու տարածումը ունեցաւ հին աշխարհի որմնակարչութեան, սափորանկարչութեան մէջ, ի մասնատրի հին եգիպտական որմնակարչութեան եւ յունական սափորանկարչութեան պարագային: Սակայն իբրեւ երանգներու թեթեւութեամբ, հեռանկարչական օղայնութեամբ եւ մանաւանդ թափանցիկութեամբ օժտուած ներկատեսակ, ջրաներկը սկսաւ կիրարկուիլ ԺԵ. դարու սկիզբներուն: Շնորհիւ իր յիշեալ յատկութիւններուն, ջրաներկը իդաներկէն կը տարբերի առաւել կենսունակութեամբ ու նրբագեղութեամբ: Մինչդեռ եթէ իդաներկը հեշտութեամբ կ'ենթարկուի գեղանկարիչի ստեղծագործական քնայքներուն, ապա ջրաներկը իր կարգին քնայքոտ է ու դժուարահաճ: Գեղան-

կարիչը, ո՛չ միայն պէտք է լաւապէս տիրապետէ անոր արհեստագիտութեան, այլ նաեւ վարուիլ ու նոյնիսկ «խօսիլ» պէտք է գիտնայ ջրաներկին հետ՝ զայն կարենալ ենթարկելու կամ «խօսեցնելու» համար: Այս առումով ջրանկարիչը սխալելու իրաւունք չունի, որովհետեւ չի կրնար սրբագրել իր ստեղծագործութիւնը իդանկարիչին նման: Այս պատճառով գեղանկարիչներէն քիչեր միայն կը ստեղծագործեն ջրաներկով եւ այդ նկարիչներէն քիչեր միայն կը յաջողին տիրապետել անոր արհեստագիտութեան ու հասնիլ ենթագիտակցական «օթոմաթիզմի» արտայայտչականութեան:

Լիբանանի պարագային ջրանկարչութիւնը բաւականին տարածուած եղած է յատկապէս երէց սերունդին մօտ, ինչպէս՝ Օմար Օնսի, Մուսթաֆա Ֆարրուխ, Միշէլ Էլ Միր, Ժորժ Միր եւ այլն: Յաջորդ

սերունդէն անոնց աւանդը յաջողութեամբ շարունակեցին Փօլ Կիրակոսեան, Ամին Էլ Պաշա, Ժան Խալիֆէ, Հասան Ժունի եւ մանաւանդ Թորոս Տէր Յակոբեան եւ ուրիշներ: Յիշատակելիներէն բոլորն ալ (բացի Թորոս Տէր Յակոբեանէն) իբրեւ արտայայտման միջոց իւղաներկը նախընտրած են: Մեզի յայտնի է միայն մէկ գեղանկարիչ, որ ջրանկարչութիւնը ընտրած է իբրեւ մասնագիտութիւն եւ միայն ջրաներկով կ'արտայայտուի: Այդ մէկը տոքթ. Յարութիւն Արմէնեանն է, որուն երրորդ պատկերագիրքին՝ «Life with watercolors» («Կեանքը ջրանկարներու հետ») հատորի շնորհահանդէսը տեղի ունեցաւ Զորեքշաբթի, 19 Փետրուար 2014-ի երեկոյեան ժամը 6:00-էն սկսեալ «Նուա'գ Արք» ցուցասրահին մէջ, հովանաւորութեամբ Լիբանանի լրագրողներու համադաշնակցութեան նախագահ պրն. Էլիաս Աունի:

Տոքթ. Արմէնեան երբ 1976-ին իբրեւ բժշկագիտութեան դասախօս հարկադրաբար բնակութիւն կը հաստատէ «Է. Եու. Պի.» համալսարանի տարածքին մէջ, ազատ ժամերուն կը սկսի ջրաներկով զբաղիլ՝ հիմք ունենալով Նշան Փալանճեան Ճեմարանի մէջ իր ստացած ջրանկարչական դասընթացքները: Նախ կը պատկերէ իր ծովահայեաց պատշգամէն դիտուած արեւամուտերը, ապա համալսարանի անտառապատ բակի գեղե-

ցիկ անկիւնները: Ժամանակի ընթացքին այդ ստեղծագործական «զբաղմունքը» կը վերածուի ստեղծագործական կիրքի, յատկապէս այն պահէն ետք, երբ «Է. Եու. Պի.»-ի այլ դասախօս մը՝ տոքթ. Սամի Թապէթ իր օգտաշատ մասնագիտական խորհուրդներով կը քաջալերէ զինք:

Այսօր տոքթ. Արմէնեանի կեանքին մաս կը կազմէ ջրանկարչութիւնը իբրեւ երկրորդ մասնագիտութիւն: Մասնագիտութիւն մը, որուն մէջ ոչ միայն խորացած է արհեստագիտօրէն, այլ հոգեհարազատ ու բնագոյային սէր կը տածէ անոր հանդէպ: Եթէ այդ բացառիկ սէրն ու նուիրումը չըլլար, ան դժուար թէ կարենար հասնիլ ենթագիտակցական «օթմաթիզմի» վիճակին, ուր իր միտքը, մարմինն ու հոգին ներդաշնակօրէն կը գործեն կարենալ բացայայտելու եւ դրսեւորելու համար այն բոլոր գեղեցկութիւնները, որոնք ժամանակի ընթացքին կուտակուած են ներսը, լիցքաւորուած ու լուսաւորած ներաշխարհն ու հոգին:

Այո՛, տոքթ. Արմէնեան բանաստեղծ մըն է, երգիչ մը, որ նուրբ ու ճկուն վրձնահարուածներով գիտէ ապրիլ ու ապրեղքնել, խօսիլ ու խօսեցնել զիծն ու երանգը:

Կիսավերացականութենէ դէպի վերացականութիւն անոր ձգտումը, ներքին մաքրութենէն ծնած տենչն է բիւրեղացման, ուր պահը կը դրսեւորուի իբրեւ ջրանկարչութեամբ ծնած մասնիկ:

ՀՈԳԵՀԱՐԱԶԱՏ ՀԱՐԿԱԻՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Մոյն պատկերագիրքին մէջ հրատարակուած նկարներու հաւաքածոն վկայութիւն մըն է ստեղծագործի նուիրածութեան, Յարութիւն Արմէնեանի ջրանկարային գեղանկարչական աշխարհին: Յաճախակի ընկերակից մը իր բազմաթիւ ճամբորդութիւններուն, իր ջրանկարներու շարքը անմահացուցած է նիւթեր աշխարհի բոլոր կողմերէն: Գեղանկարներու վերնագիրները մեզի կը տեղափոխեն Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներէն, ուր ան կ'ապրի 1986-էն ի վեր, դէպի իր ծննդավայր Լիբանանը, դէպի իր պապենական հայրենիք Հայաստանը, դէպի հիւրընկալ երկիրներ՝ այնքան տարբեր իրարմէ, ինչպէս՝ Ճափոնը, Քուէյթը, Ուքրանիան եւ Փերուն: Բոլոր գործերը ըլլալով թուղթի վրայ, գեղանկարներու չափերը կը գտնուին բացազիրի չափէն մինչեւ 2' x 2½ : Իրենց հիմնական նիւթը տեսարաններ են, թէ՛ բնական, եւ թէ՛ ձե-

ռակերտ: Մաս մը նկարուած է տասնամեակներ առաջ, մաս մըն ալ՝ վերջերս:

Արմէնեան դիպուածով սկսած է ջրաներկով ստեղծագործել՝ ներշնչուելով իր պատանի եղբորորդիին ներկապնակէն: Այս մէկը Պէյրութի մէջ էր, 1976 թուականին, համայնքային սարսափելի հակամարտութեան քատերաքեմին վրայ, Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի սկիզբի տարիներուն: Փոխ առնելով իր եղբորորդիին ջրաներկերը, Արմէնեան նստաւ իր եղբոր յարկաբաժինի պատշգամն ու նկարեց Միջերկրական ծովը, որ իր առջեւ տարածուած էր: Գոյնը խառնելով ջուրին հետ եւ զայն վրձինելով թուղթին վրայ պատկերեց աննախատեսելի հանդարտութիւն մը, ստեղծելով մտային ովասիս մը: Այսպէս ան կրցաւ ժամանակաւորապէս շրջանցել պատերազմի իր անվերջ մտահոգութիւնները: Արմէնեան շարուանկեց նկարել, պատկերե-

լով հանդարտ անկիւններ Պէյրութի ամերիկեան համալսարանի կանաչազարդ բակէն (At the AUB campus, ca. 1983-4, 19 1/2" x 14"), պ ա տ ե ր ա զ մ է ն ապահով վայր մը, ուր ան կը դասախօսէր ու կ'ապրէր իր ընտանիքին հետ

16" x 12"): Այստեղ դիրութեամբ իրագեկ կ'ըլլանք ծոցի հանդարտ տարածութեան, քարափով ու նաւահանգիստով մը, անոր կողքն ալ ծփացող նաւակ մը: Նաւահանգիստէն վեր, տարածուած կանաչ ու կարմիր

1978-էն 1986 թուականներուն: Տարիներու ընթացքին նկարչութիւնը դարձաւ իր կեանքի անբաժանելի մէկ մասը, գործունէութիւն մը, որուն համար ան ժամանակ կը տրամադրէր, հակառակ ծանր ժամանակացոյցի մը՝ բաժնուած դասաւանդելու, հետազոտութիւններու ու վարչական աշխատանքներու միջեւ, երբ ան ուսուցչապետ էր ճոն Հոփքինգ համալսարանի Հանրային առողջութեան դպրոցի բաժանմունքին մէջ, հետագային նախագահ Հայաստանի ամերիկեան համալսարանի, եւ ներկայիս Professor in Residence Քալիֆորնիոյ համալսարանի Լոս Անճելըսի մէջ: Մեծաւ մասամբ ինքնու, Արմէնեան կը նկարագրէ նկարելու տրամադրած իր ժամանակը իբրեւ «ամենակատարեալն ու խաղաղը... կը թուի, թէ առօրեայ գոեհկութիւնն ու բոլոր դժուարութիւնները կ'արժեւորուին այս կարճ ստեղծագործութեան առիթով» (Colors and Words, 2004, p. 5):

Արմէնեանի մօտեցումը իր նիւթին յստակօրէն կը տարբերէ իր կարկինը ամենայնապէս ներկայացուցչականէն դէպի բացարձակ վերացականը: Մէկ կողմէն բնանկարներ, ինչպէս՝ Beautiful Chesapeake (Գեղեցիկ Չեզապիք) (2003,

հետքերը անկայուն թուփի մը վրայ՝ կը յուշեն եղանակի փոփոխութիւնը: Ներքեւը, կը տեսնենք նաւահանգիստին մէջ նաւակի մը ցոլացումը՝ թեթեւ գունաւոր հպումներով ու փոքր սպիտակ ջնարակուած թուղթի հետքերով: Քարափին զուգահեռ, յատկանշական հորիզոն մը կը բաժնէ խոնաւ ջրային կապոյտն ու մարող յետմիջօրէի տժգոյն վարդագոյնը: Ծալուող կերպեր եւ տաքուկ ու մեղմ թոններու զգոյշ այլընտրանքներ կը ստեղծեն համոզիչ տարածական պատրանքը, որ կը կորստի հեռաւորութեան մէջ: Նրբագեղ գիծեր կ'իմաստաւորեն գոյնը, պատկերելով ձողիկներ, ժայռեր, ճիւղեր եւ կամ ցանկապատեր: Այս նկարին նայելով, կ'երեւակայենք, որ մենք հոն ենք. եւ ապա ան կը փոխադրէ մեզ դէպի Մերիլէնտի ծովափին գտնուող վաղ աշնան օրուան մը խաղաղ աւարտը:

Միւս կողմէ, Construct at Lake Sevan (Շինարարութիւն Սեւանայ լիճի ափին) (1997, 13" x 11") նկարը այլ մտայղացում կ'արտայայտէ: Անոր վերնագիրը կը մղէ մեզ հետազօտելու անսովոր ջուրի ինքնութիւնը, որ կը գտնուի տեսարանին մէջտեղը, Սեւանը, որ Հայաստանի մեծագոյն լիճն ու հանրաճանաչ զբօսաշրջութեան վայրն է: Այս նկարին մէջ մեզի կը

թուի, թե մենք կը նայինք դէպի ջրային տարածքը, որ ամբողջութեամբ շրջապատուած է կարմրորակներով եւ մանիշակագոյն կարկտաններով, թերեւս այն նպատակով, որ յուշէ շուրջի այրած ու խոպան տեսարանը:

Երկար թերակղզի մը կը տարածուի լիճին ձախ կողմէն, անոր կ'ընկերանան փոքր կղզիներ, սակայն անոնց նայելով մեր տեսողաշարը կը փոխուի, քանի որ մենք կողքէն կը դիտենք զանոնք: Մեր աչքերը կը գրաւեն փոքրիկ, գունաւոր քառանկիւններ, որոնք կարծես այս ցամաքամասերէն դուրս կը ժայթքեն:

Անոնց ձեւաւորած կէտկիտուած նախատիպը կը ստեղծէ գոհարային տպաւորութիւն մը՝ ի յայտ բերելով հարուստ ու արժէքաւոր բան մը: Ի՞նչ են անոնք, շէնքեր, նաւեր, թէ՞ արդեօք անոնց հիմնական ներշնչումն է քարանկիւնաձէ ծակերու շարքը, որ թուղթին ձախ կողմէն վար կը հոսի, ուր ան մէյ մը կապուած էր պարուրածն կածանի մը:

Ջրաներկերուն մեծամասնութիւնը կը գրաւէ միջին տարածք մը, ամբօրէն խարսխուած միակ հեռապատկերի մը, սակայն աւելին՝ շահագրգռուած լոյսի ու տարածքի տպաւորութիւն մը ստեղծելու գաղափարէն, քան աշխատասիրութեամբ պատրանք մը ստեղծելու փութկոտութեամբ տարուելու: Գեղանկարներ, ինչպէս՝ «Թեթեւ ծառ» (1999), Արեւմտեան Վիրճինիայի կեսօրէ ետք (2000), «Արեւմարի տրամադրութիւն Ահուազի

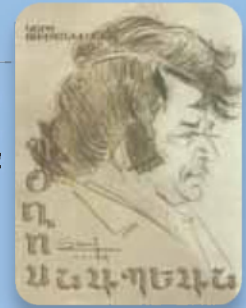
մէջ» (2003), «Լոխ Բավենի արեւալոյս» (2004), «Տանիւպի Դելտա (Երանկիւնաձէ) գոյներ» (2008), «Երկրորդ օր ճանապարհի՞ վրայ» (2013), բոլորն ալ ակնդիրը կը տեղադրեն լայն նրբատեսարանի մը դի-

մաց: Թեթեւ, հարուստ գոյներ զգուշութեամբ կը զուգադրեն լուսաւոր երկինքը, տաք հողը, մեղմ շուքերը, հիւքեղ բոյսերը: Հանդարտ, արագաշարժ վրձինի շարժումներ կը յիշեցնեն ամպի կոհակներ, լերան մը ստորին կառուցուածքը, ճիւղերու ցանց մը, ջուրի ծփացող մակերեսը: Նուրբ գիծերու շարք մը կը պարէ գոյներու վրայ, երջանկօրէն գծելով ճիւղերուն, քարերու, խոտի ու հեռաւոր աշտարակի մը սահմանագիծերը: Ի հակադրութիւն ասոնց՝ այլ գործեր, ինչպիսիք «Լիոնի մէջ վեհաժողով», «Կապոյտ եւ սպիտակ Մոկատոր-Աստիրայի մէջ» (երկուքն ալ 1998) եւ «Երեւան, կէսօրէ վերջ մը» (2005) կ'օգտագործեն աւելի յագեցած գոյներ եւ աւելի ճշգրիտ վրձնահարուածներ, մէկ կողմէ մեր տեսողութիւնը խարսխելու նկարչութեան առաջին մասին վրայ, միւս կողմէ ներկայացնելով նմոյշներն ու մարդ արարածի շինարարական հնարքները մեր տեսողաշարի հետախուզութեան համար: Այս բոլոր նկարներուն մէջ մենք աշխարհը կ'ընդունարենք ստեղծագործի աչքերու միջոցով, բայց ամէն բանէ վեր եւ աւելին կը վկայենք անոր ներքին տեսողաշարի ներդաշնակ հրաշքին մասին:

«ՔԵՍՍՊՈՂԻ ԵՐԵՔ ՕՐԵՐԸ - 21-23 Մարտ 2014»

Հեղինակ՝ ՅԱԿՈԲ ՉՈԼԱՔԵԱՆ
Երեւան, 2014

«ՊՕՐՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ»

Հեղինակ՝ ԿԱՐՕ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ
Պէյրուք, 2014

«ՄԱՐԴԸ ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՀԵՏ»

(Պատմութիւններ եւ ապրումներ)
Հեղինակ՝ ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆ
Երեւան, 2014

**«ՍՈՐՈՍՈՆ ԹԵՅԼԻՐԵԱՆ
ԱՐԴԱՐԱՀԱՏՈՅԸ»**

Համազգայինի «Վահէ Սէթեան»
հրատարակչատուն
Պէյրուք, 2014

«ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԷՍ»

Հայկազեան Համալսարանի Հայագիտական Ամպիոն
Պէյրուք, 2014

«ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ»

Հեղինակ՝ ԱՐԱ ԱՐԺՐՈՒՆԻ
Երեւան, 2014

«ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ ՍԻՐՏԸ - ՆԱՍԱԿՆԵՐ»

Հեղինակ՝ ՎԱՅԷ ՎԱՅԵԱՆ
2012

«LE CHASSEUR»

VIKEN KLAG
Marselle, 2014

ԿԱՐԵՒՐՈՒԹԵԱՄԲ ՄԵՐ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐՈՒ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԿԸ ՅԱՆՁՆԵՆՔ ՀԵՏԵԻՄԱԼԸ.

ԿԸ ԽՆԴՐԵՆՔ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ԶՂՐԿԵԼ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ,
ՈՐՈՒՆՔ ՆԱԽԱՊԵՍ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ ԵՆ ԳԻՐՔՈՎ, ՄԱՍՈՒԼՈՎ ԿԱՍ ՀԱՄԱՅԱՆՅՈՎ:

VOYELLES

A noir, **E** blanc, **I** rouge, **U** vert, **O** bleu : voyelles,

Je dirai quelque jour vos naissances latentes :

A, noir corset velu des mouches éclatantes

Qui bombinent autour des puanteurs cruelles,

Golfes d'ombre ; **E**, candeur des vapeurs et des tentes,

Lances des glaciers fiers, rois **E** blancs, frissons d'ombelles ;

I, **pourpres**, sang craché, rire des lèvres belles

Dans la colère ou les ivresses pénitentes ;

U, cycles, vibrations divins des mers **virides**,

Paix des pâtis semés d'animaux, paix des rides

Que l'alchimie imprime aux grands fronts studieux ;

O, suprême Clairon plein des strideurs étranges,

Silences traversés des Mondes et des Anges :

- O l'Oméga, rayon **violet** de Ses Yeux ! -

Arthur Rimbaud

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ
ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ
